

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TARİH ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

EĞİTİMCİ BİR FERİK-İ EVVEL; KÂZİM KARABEKİR'İN
EĞİTİM HAKKINDA DÜŞÜNCELERİ

MEHMET ANIL DEMİRDÖĞEN

İzmir
2021

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TARİH ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

EĞİTİMCİ BİR FERİK-İ EVVEL; KÂZİM KARABEKİR'İN
EĞİTİM HAKKINDA DÜŞÜNCELERİ

MEHMET ANIL DEMİRDÖĞEN

DANIŞMAN
DOÇ. DR. ERCAN UYANIK

İzmir
2021

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Eğitimci Bir Ferik-i Evvel; Kâzım Karabekir’in Eğitim Hakkında Düşünceleri” adlı çalışmanın içerdiği fikri izinsiz başka bir yerden almadığımı; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında ve bölümlerinin yazımında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yaptığımı ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi, ayrıca bu çalışmanın Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve *intihal içermediğini* beyan ederim. Herhangi bir zamanda aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonuca razı olduğumu bildiririm.

28/07/2021

Mehmet Anıl DEMİRDÖĞEN

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 19/08./2021

Tez Başlığı:

Eğitimci Bir Ferik-i Evvel; Kazım Karabekir'in Eğitim Hakkındaki Düşünceleri

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 118 sayfalık kısmına ilişkin, 19/08./2021 tarihinde **tez danışmanım tarafından** Dokuz Eylül Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nın sağladığı İntihal Tespit Programından (Turnitin-Tez İntihal Analiz Programı) aşağıda belirtilen **filtreleme tiplerinden biri**(uygun olanı işaretleyiniz) uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin **benzerlik oranı % 6** dir.

- <http://www.kutuphane.deu.edu.tr/tr/turnitin-tez-intihal-analiz-programi/> adresindeki Tez İntihal Analiz Programı Kullanım Kılavuzunu okudum ☒

Filtreleme Tipi 1(Maksimum %15) ☒

Filtreleme Tipi 2(Maksimum %30) ☐

☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, ☐ Kaynakça hariç, ☐ Alıntılar dâhil, ☐ Altı (6) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.	☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, ☐ Kaynakça dâhil, ☐ Alıntılar dâhil.
EK 1- İntihal Tespit Programı Raporu LK SAYFA Çıktısı.x EK 2- İntihal Tespit Programı Raporu (Tümü) Cd İçinde. ☐	

Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Uygulama Esasları'nı inceledim ve yukarıda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı : Mehmet Anıl Demirdöğen

Öğrenci No :2019950051

Anabilim Dalı: Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı

Programı : Tarih Öğretmenliği Programı

Statüsü: Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐

ÖĞRENCİ

DANIŞMAN

Mehmet Anıl DEMİRDÖĞEN,

Doç. Dr. Ercan UYANIK

19/08/2021

19/08/2021

Açıklamalar

1: Bu formu teslim etmeden önce sizden istenen bilgileri uygun kutucuğu (☐) işaretleyerek doldurunuz.

Kullanıcı şifre vb. konusunda sorun yaşanması durumunda Üniversitemiz Merkez Kütüphanesinde bulunan Turnitin yetkilisine (Ali TaşTel: +90 (232) 3018026 veya ali.tas@deu.edu.tr) başvurunuz.

2:Yüksek Lisans/Doktora Tez Çalışması Orijinallik Raporu* formu tezin ciltlenmiş ve elektronik nüshalarının içerisinde ekler kısmında yer alır.

3: Tez savunmasında düzeltme alınması durumunda bu form güncellenerek yeniden hazırlanır.

4:Turnitin-Tez İntihal Analiz Programına yükleme yapılırken Dosya Başlığı (document title) olarak **tez başlığının tamamı**, Yazar Adı (author's first name) olarak **öğrencinin adı**, Yazar Soyadı (author's last name) olarak **öğrencinin soyadı** bilgisini yazınız.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın temellerini oluşturan fikirleri, önerileri ve yol gösterici tavrı ile birlikte gerek lisans dönemimde gerekse lisansüstü eğitim dönemimde, hem eğitime hem de hayatıma ilişkin hiçbir zaman desteğini esirgemeyip yaşamım ile ilgili her konuda olduğu gibi tezimde de danışmanım Doç. Dr. Ercan Uyanık'a, yıllardır alanımız ile ilgili rehberliği ve hayatıma yön verici tavsiyeleri ile daima yolumu aydınlatan hocam Doç. Dr. Erdal Aslan'a, lisans ve yüksek lisans eğitim süreçlerimde tarihe ilişkin sevdami da katlayarak verdikleri bilgilerle bu alanda beni bir meslek sahibi haline getiren değerli hocalarım Prof. Dr. Recep Yıldırım, Prof. Dr. Abdullah Martal, Doç. Dr. Yahya Araz, Dr. Erkan Serçe, Dr. Kemal Ramazan Haykıran, Öğr. Gör. Mustafa Özbaş ve Arş. Gör. Dr. Ceren Uçan'a, tezimin hazırlanma sürecinde sağladıkları katkılar ile her zaman güçlerini arkamda hissettiğim Yalçın Yılmaz, Tuğçe Durcan, Melik Bahri Kuştul, Oğuzhan Durmaz ve Furkan Çinkır'a, teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışma sürecimi de kapsayan eğitim hayatım ve tüm yaşamım boyunca yardımlarını esirgemeyen kişiler olan ve üniversite hayatıma kadarki eğitim yıllarımda her sabah benim için uyanıp kahvaltımı hazırlayan annem Sevinç Öğmenoğlu ve yine aynı dönemde her sabah beni okuluma bırakmak için uğraşan babam Fikret Demirdöğen'e, bir abladan çok daha fazlası olarak yaşamımın her sürecinde beni geleceğe hazır hale getirmek adına çaba sergileyen Özlem Yıldız ve çocukluğumdan itibaren her zaman faydasını hissettiğim eşi Erdoğan Yıldız'a, dönemin hayatını anlayarak eğitim verebilmek adına beni geliştiren ilk öğrencim olan yeğenim Hatice Azra Yıldız'a, kendisini tanıdığım ilk günden itibaren benimle kurduğu hayaller sayesinde beni hayata bağlayıp üzerimdeki giysiden aklımdaki derdime kadar desteğini kalbimde hissettiğim Nur Seda Özçelik'e teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
TABLolar LİSTESİ.....	v
ŞEKİLLER LİSTESİ	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu.....	1
1.2. Amaç ve Önem	2
1.3. Problem Cümlesi / Alt Problem Cümleleri.....	2
1.4. Sınırlılıklar.....	2
1.5. Tanımlar.....	2
BÖLÜM II.....	4
İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	4
BÖLÜM III	6
YÖNTEM.....	6
3.1. Araştırmanın Modeli / Deseni.....	6
3.2. Evren / Örneklem	6
3.3. Veri Toplama Süreci ve Araçları	6
3.4. Tasarım, Geliştirme, Uygulama Süreci.....	7
3.5. Verilerin Analizi.....	7
3.6. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği.....	7
3.7. Araştırmacının Rolü	7
BÖLÜM IV	8
BULGULAR.....	8

BİRİNCİ KISIM	10
ASKERİ EĞİTİMDEKİ MODERNLEŞME SÜRECİ	10
1.1. Milli Mücadele Dönemi Liderlerinden Kâzım Karabekir'i Karakterize Eden Askeri Eğitimdeki Modernleşme Süreci	10
İKİNCİ KISIM.....	20
KÂZIM KARABEKİR VE HAYATI.....	20
ÜÇÜNCÜ KISIM	44
KÂZIM KARABEKİR'İN EĞİTİM HAKKINDA DÜŞÜNCELERİ	44
1.1. Kâzım Karabekir'in Eğitim Dönemleri İle İlgili Düşünceleri	50
1.1.1. Okulöncesi (Ana Mektebi) Eğitimi.....	50
1.1.2. İlköğretim Eğitimi	56
1.1.3. Ortaöğretim Eğitimi	59
1.1.4. Yükseköğretim Eğitimi	64
1.2. Kâzım Karabekir'in Eğitim Amaçlı Faaliyetleri.....	69
1.2.1. Kâzım Karabekir'in Açtığı Okullar Ve Kurslar.....	70
1.2.1.1. Sanayi Mektebi.....	70
1.2.1.2. Leyli Eytam İbtidai Mektebi	71
1.2.1.3. Erzurum Ana Mektebi.....	73
1.2.1.4. Otomobil Mektebi	73
1.2.1.5. Sıhhiye Mektebi	74
1.2.1.6. Sarıkamış Askeri İdadisi	76
1.2.1.7. Sarıkamış Ana Mektebi.....	78
1.2.1.8. Kurslar.....	79
1.2.1.8.1. Şimendifer Kursu	81
1.2.1.8.2. Tayyare Kursu.....	81
1.2.1.8.3. Dişçilik Kursu	81
1.2.1.8.4. Elektrikçilik Kursu	81

1.2.1.8.5. Matbaacılık Kursu	81
1.2.1.8.6. Ebelik Kursu	82
1.2.1.8.7. Fotoğraf - Sinema Kursları	82
1.2.1.8.8. Sıhhiye Baytariye Kursu	82
1.2.1.8.9. Sıhhiye Kursu	82
1.2.1.8.10. Ziraat Kursu	82
1.2.1.8.11. Dikiş Kursu	82
BÖLÜM V	83
TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER.....	83
5.1. Tartışma.....	83
5.2. Sonuç ve Öneriler.....	84
KAYNAKÇA.....	85
EK 1.	94
EK 2. Şekiller.....	95
EK 3. Uygulama İzinleri	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Karabekir'in paylaştığı bilgilere göre 1922 ve 1923 yıllarında mektep ve kursların mevcutları	83

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: 1906 Kâzım Karabekir Manastır'da	95
Şekil 2: 1916 Kut'ül Amare	95
Şekil 3: 1918 Kars	96
Şekil 4: 1924 Adapazarı	96
Şekil 5: 1924 İclal Hanım ile evlilik	97
Şekil 6: 1946 Ankara Karabekir ailesi	97
Şekil 7: Sarıkamış Bebek Gölü	98
Şekil 8: Karabekir İstanbul'da Kız Mektebi öğrencileri ile birlikte	98
Şekil 9: 1919 Sanayi Mektebi'nin ilk öğrencileri, Erzurum Darüleytam'dan toplanan 33 çocuğun ilk halleri.....	99
Şekil 10: Karabekir'in Rize'de koruma altına aldığı bir grup çocuk 5 Eylül 1922.....	99
Şekil 11: Sanayi Mektebi Terzilik Şubesi öğrencileri.....	100
Şekil 12: Çırak Mektebi Talebesi fabrikada çalışırken	100
Şekil 13: Sarıkamış'ta öğrenciler mikroskopu incelerken.....	101
Şekil 14: Küçük Zabit Mektebi öğrencileri ameliyathanede.....	101
Şekil 15: Yetimler jimnastik yaparken, Sarıkamış.....	102
Şekil 16: Sarıkamış Anamektebi	102
Şekil 17: Tekirdağ Büyük Kız Mektebi ve Tekirdağ Merkez İnas Marifet Mektebi.....	103
Şekil 18: Karabekir'in talebeleri.....	103
Şekil 19: Yetim Türk çocuklarının toplandıkları andan üç ay sonraki durumları....	104
Şekil 20: 1923 Erzincan	104

ÖZET

EĞİTİMCİ BİR FERİK-İ EVVEL; KÂZIM KARABEKİR'İN EĞİTİM HAKKINDA DÜŞÜNCELERİ

Kâzım Karabekir, hafızalarda askeri bir karakter şeklinde yer etmiş olmasına rağmen eğitimci bir şahsiyete de sahiptir. Karabekir, 15. Kolordu komutanı olduğu süreçte dahi savaş şartlarında yetim, öksüz ve bakımsız hale gelmiş binlerce çocuğun eğitimi için çabalamış, öğrencilere ve halka dönem için gerekli olan milli duyguları aşılamaya uğraşmıştır. Bu gerekçelerle kendisine özgü okullar, kurslar açmış ve çeşitli sosyal faaliyetler gerçekleştirmiştir. Milli Mücadele döneminin ardından Cumhuriyet sürecinde de Karabekir, eğitim hakkındaki görüşlerini; konuşmalarında, kitaplarında ve gazetelerde her zaman ortaya koymuştur. Araştırmada Karabekir'in hayatına ilişkin gelişmeler; başlangıcından, sona erdiği 1948 yılına kadar genel bir çerçeveye incelenecek ve devamında eğitim hakkında sahip olduğu düşünceler, bu düşüncelerin temelindeki gerekçeler; Karabekir'in kaleme aldığı eserleri de kapsayacak şekilde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kâzım Karabekir, Eğitim, Milli Mücadele, Türkiye Cumhuriyeti.

ABSTRACT

AN EDUCATOR FERIK-I EVVEL; KAZIM KARABEKIR'S THOUGHTS ON EDUCATION

Kazim Karabekir knows a military character in people's memories. Most people do not know his educational character in history. Even when Karabekir was the commander of the 15th Corps, he struggled for the education of thousands of motherless children, fatherless children, and children in need of care even in war conditions. In addition, he struggled to convey national feelings that necessary in the National struggle for students and the public. For these reasons, he opened his schools, courses and carried out various social activities. After the War of Independence, during the Republic period, Karabekir also expressed his views on education; he has always revealed it in his speeches, books, and newspapers. In this research, the processes related to the life of Karabekir will be studied with a general framework from its inception until its end in 1948 and afterward thoughts about education and the reason behind these thoughts; the works written by Karabekir will also be evaluated by adding.

Keywords: Kazim Karabekir, Education, National Struggle, Republic of Turkey.

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

Osmanlı İmparatorluğu'nun değişen dünya konjonktüründe diğer devletlerden geri kalmışlığını kabullenmesinin ardından gerçekleştirdiği birçok reform eninde sonunda eğitimin modernleştirilmesi gerektiği kanaatini daha da güçlendirmiştir. Bu bağlamda Batı'yı anlamak gerekliliği çerçevesinde Avrupa başkentlerine gönderilen elçilerin kaleme aldıkları layihalardan başlayarak eğitim modernizasyonunun fikri temelleri atılmıştır. Tanzimat'tan önce askeri eğitim modernleştirilmiş, devamında sivil eğitimin modernizasyonu konusunda hayli çaba harcanmıştır. Tüm çabalara rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşaması mümkün olmamış, ancak yıkılan imparatorluktan bir ulus devlet kurulmasını sağlayan kadrolar yetiştirilebilmiştir. Eğitim konusunda harcanan çabalar, büyük dünya savaşının akabinde yürütülen Milli Mücadele sürecinde ulus devleti kuracak kadroların düşüncelerini şekillendirmiş ve millete rehberlik edecek liderlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu dönemin önemli liderlerinden biri olan Kâzım Karabekir, bu süreçte ortaya çıkan önemli bir kişidir.

Kâzım Karabekir her ne kadar tarih bilgilerimizde askeri bir karakter olarak hatırlansa da eğitimci bir şahsiyete de sahiptir. Karabekir, 15. Kolordu Komutanı olduğu süreçte dahi savaş şartlarında yetim, öksüz ve bakımsız hale gelmiş binlerce çocuğun eğitimi için çabalamış, öğrencilere ve halka dönem için gerekli olan milli duyguları aşılamaya uğraşmıştır. Bu gerekçelerle kendisine özgü okullar, kurslar açmış ve çeşitli sosyal faaliyetler gerçekleştirmiştir. Milli Mücadele döneminin ardından Cumhuriyet sürecinde de Karabekir, eğitim hakkındaki görüşlerini; konuşmalarında, kitaplarında ve gazetelerde her zaman ortaya koymuştur. Ancak Kâzım Karabekir'in bu eğitimci yönünün, düşüncelerinin ve sağladığı etkilerinin değerlendirildiği yeterince akademik çalışmalar bulunmamaktadır. Karabekir'in eğitim hakkındaki düşünceleri üzerine gerçekleştirilen çalışmalar genellikle Karabekir'i anlamaktan ziyade pragmatist bir yapı ile daha çok dönemlerin algılanması amacıyla yapılan çalışmalardır. Bu kapsamda yapacağımız çalışma ile yaşadığı dönemler içerisinde önemli bir karakter olan Kâzım Karabekir'in eğitim hakkında düşüncelerinin anlaşılması için ilgili yayınların tespit ve tahlillerle incelenmesi gerçekleştirilecek ve kendisinin hayatına ilişkin detaylar araştırılacaktır.

1.2. Amaç ve Önem

Bu araştırmanın temel amacı, öncelikle Kâzım Karabekir'in içerisinde yaşamış olduğu dönem hakkında askeri eğitimin modernleşme sürecini incelemek ve ardından bu dönemin doğurduğu bir karakter olarak Paşa'nın hayatına ilişkin gelişmeleri; başlangıcından, sona erdiği 1948 yılına kadar genel bir çerçeveye araştırmak ve devamında kendisinin eğitim hakkında sahip olduğu düşünceleri, bu düşüncelerin temelindeki gerekçeleri; Karabekir'in kaleme aldığı eserleri de kapsayacak şekilde değerlendirmektir.

1.3. Problem Cümlesi / Alt Problem Cümleleri

Ana Problem: Askeri bir karakter olarak tanınan Kâzım Karabekir'in eğitim hakkında düşünceleri, değerlendirmeleri ve ortaya koyduğu uygulamaları nelerdir?

1. Alt Problem: Kâzım Karabekir'in içinde bulunduğu dönemler ile beraber hayatına ilişkin gelişmeler nelerdir?

2. Alt Problem: Milli Mücadele liderlerinden Kâzım Karabekir'in eğitim hakkındaki düşüncelerinin temelini oluşturan gerekçeler nelerdir?

3. Alt Problem: Kâzım Karabekir'in eğitim görüşleri çerçevesinde kaleme aldığı eserlerinde döneme ilişkin anlattıkları ve önerdikleri nelerdir?

1.4. Sınırlılıklar

Bu araştırma Kâzım Karabekir'in fikirlerinin temellerini atan ve şekillendiren askeri eğitimdeki modernleşme süreci, Paşa'nın hayatı ve eğitim hakkında sahip olduğu düşünceler ile sınırlıdır. Bu çalışma, bahsedilen konular ile ilgili birinci elden kaynaklar ile birlikte güvenilir ikinci elden kaynaklardan da faydalanacaktır. Ayrıca Karabekir'in kaleme almış olduğu eserler de incelenecektir.

1.5. Tanımlar

Eğitim: Bireyin sahip olduğu davranışlarında, hayatı kapsamında ve maksatlı olarak, amaçlandığı şekilde; hedeflere yönelik değişme sağlama sürecine verilen isimdir. Eğitim, bir insanın fiziksel ve düşünsel olarak sahip olduğu becerilerini, belirlenen amaç kapsamında geliştirmesi şekliyle de tanımlanmaktadır.

Milli Mücadele: I. Dünya Savaşı'nı mağlubiyet ile tamamlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilaf Devletlerince işgal edilmesinin ardından Misak-ı Millî kararları kapsamında ülkenin birlik ve beraberliğinin savunulması gayesiyle 1919-1923 yılları aralığında yaşanan çok cepheli askeri ve siyasi savaş sürecidir. Bağımsızlık Savaşı, Kurtuluş Savaşı ya da İstiklâl Harbi adıyla da anılmaktadır. 1919 yılının Mayıs ayının 19. gününde

Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak basması ile başlayan bu süreç 24 Temmuz 1923'te düzenlenen Lozan Barış Antlaşması ile sonlanmıştır.

Cumhuriyet: Genel anlamıyla devlet veya hükümet liderinin, halk tarafından belirli bir süreç için ve belli güçler verilerek seçildiği yönetim şeklidir. Halk veya kamu anlamındaki “cumhur” ve sahiplik manasındaki ekiyle “halka ait olan” anlamına gelmektedir. Türkiye, 29 Ekim 1923 tarihinde Meclis'in ilanı ile bu yönetim biçimine sahip bir hale gelmiştir.

Ferik-i Evvel: Birinci ferik anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin dağılma yılları ve Cumhuriyet'in kuruluş dönemlerinde kullanılan rütbe tanımlarından biridir. Günümüz rütbe tanımlarına göre orgeneralliğe denk olan Ferik-i Evvel, bahsedilen dönemde ise Müşir ve Ferik-i Sani mertebelerinin aralığındadır. Bu rütbe 26 Kasım 1934 tarihli ve 2590 sayılı Lâkap ve Unvanların Kaldırılması Hakkındaki Kanun'un üçüncü maddesi kapsamında ortadan kaldırılmıştır.

Humbaracı Ocağı: Osmanlı Devleti'nin askeri düzeninde humbara işleri ile ilgilenen ve bunu kullanan sınıfın bünyesinde olduğu ocaktır. Humbara ise tunç ya da demirden elde edilmiş bir tür el bombası anlamına gelmektedir. Kumbaracı Ocağı tanımı da buna karşılık kullanılmaktadır.

Darüleytam: Kelime olarak yetimler yurdu anlamındadır. Savaşlar ve çeşitli felaketler gibi birçok sebeple yetim kalmış çocukların barınma, sağlık ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuşlardır. Bununla beraber bahsedilen yurtlarda farklı alanlarda iş ve teknik eğitimleri de sağlanmıştır.

Mektep: Yazmak anlamındaki ketb kökünden türeyen mektep okul anlamına gelmektedir. Kelime, okul karşılığında eğitim sağlanan kurumların başına getirilerek kullanılmıştır. Ayrıca İslâm dünyasında mektep sözcüğü ekol, büro, branş, talim, ajans ve ticarethane anlamlarını da karşılamaktadır.

İptidai: Bahsedilen tanım ilkökul kelimesine karşılık kullanılmaktadır. Öğrenim çağında olan erkek ve kız çocuklarının temel eğitimi ve öğretimini sağlamak gayesiyle açılan okullardaki eğitim süreçlerinden anaokulu ve ortaokul arasında kalan döneme karşılık gelmektedir.

BÖLÜM II

İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Kâzım Karabekir'in askeri ve siyasi bir karakter olmasının yanında güçlü bir eğitimci düşünceye de sahip olması hakkında Türkiye'de yayın ve çalışmaların sınırlı sayıda olduğu yapılan inceleme ve literatür taraması sonucu tespit edilmiştir. Araştırma genelinde faydalanılacak kaynaklardan bazılarının içeriğinden bu bölümde bahsedilmiştir.

Araştırmada değinilecek ilk konu olan askeri eğitimdeki modernleşme hususunda; faydalanılacak çalışmalardan öne çıkan Mustafa Kaçar'ın doktora tezi “Osmanlı Devleti'nde Mühendishanelerin Kuruluşu ve Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler”dir. Kaçar, yapmış olduğu çalışmadaki konuya ilişkin detaylı bir araştırma gerçekleştirmiş ve birinci elden kaynaklardan faydalanarak yol gösterici bir eser ortaya koymuştur. Yine askeri eğitimdeki modernleşme konusunda dikkat edilmesi gereken bir diğer eser Milli Savunma Bakanlığı Personel Dairesi Başkanlığı tarafından hazırlanan “Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim” çalışmasıdır. Bu çalışmada Osmanlı'nın Tanzimat Dönemi ile beraber içerisine girdiği yenileşme hareketi ve askeri eğitimin reformu oldukça detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Bahsedilen kitabın temelinde Milli Savunma Bakanlığı Arşivi'ndeki birinci elden kaynaklardan faydalanılmıştır. Askeri eğitim ile ilgili yararlanılan eserlerden İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in kaleme aldıkları “Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü” kitabı da oldukça dikkat çekicidir. Bu kitapta, Klasik Osmanlı düzeninde yükseköğretimden 19. yüzyıldaki Batılılaşma çabaları ile birlikte gelişen modernleşmenin eğitime etkisine kadar birçok konu üzerinde durulmaktadır. Tekeli ve İlkin, bu çalışmalarında birinci elden kaynaklardan faydalanarak yol gösterici bir eser ortaya koymuşlardır. Askeri eğitimdeki modernleşme konusunda faydalanılan eserlerden bir diğeri de Benjamin Carr Fortna'nın “Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim” isimli kitabıdır. Bahsedilen çalışma II. Abdülhamid döneminin eğitim sisteminin incelenmesi yoluyla oldukça ayrıntılı bir şekilde sürecin siyasi, sosyal ve kültürel durumunu gözler önüne sermektedir. Fortna, arşiv belgeleri, anılar, ders kitapları ve haritalar gibi zengin birinci elden kaynaklarıyla bizlere rehberlik etmektedir. Yine askeri eğitimdeki modernleşmeye ilişkin araştırmada Doç. Dr. Ercan Uyanık'ın yaptığı çalışmalar da öne çıkmaktadır. Uyanık, “Tanzimat Döneminde Modern Eğitimin Yaygınlaştırılması Yolunda Pratik Bir Çözüm: Yarı(m) Rüştîyeler” ve “II. Abdülhamid'in Eğitim Politikaları: “Gidişimiz Saadet ve Terakki Yoludur.”” adlı makaleleri ile bahsedilen dönemlerin eğitim sistemine ışık tutmaktadır. Bu eserler ile hem süreçlerin siyasi ve sosyal

durumları hem de eğitimin modernleşmesine ilişkin bilgilere ulaşılabilir. Birinci elden kaynaklardan faydalanılarak oluşturulan bu eserler de üzerinden değerlendirmelere gidilerek sonuçlar çıkarılabilecek çalışmalardır.

Kâzım Karabekir'in eğitim hakkındaki düşünceleri ile ilgili ilk olarak bahsedilmesi gereken Prof. Dr. Nuri Köstüklü'nün yapmış olduğu çalışmalardır. Köstüklü'nün ortaya koyduğu emeklerinden “Kâzım Karabekir ve Eğitim” kitabı konuyla ilgili dikkat çekicidir. Kitap, Kâzım Karabekir'in hayatının, eğitim ile ilgili fikir ve faaliyetlerinin derinlemesine incelenmesi sonucu oluşturulmuştur. Ayrıca bu kitap ile birlikte Köstüklü, Karabekir'e ilişkin bazı konularda makaleler de kaleme almıştır. Köstüklü'nün yapmış olduğu çalışmalardaki bilgiler birinci elden kaynaklardan yararlanılarak gözler önüne serildiğinden konuya ilişkin yeni veriler elde etmemize de destek olmaktadır. Yine Karabekir'in hayatı ve eğitim ile ilgili düşüncelerine ilişkin Prof. Dr. Mehmet Fahrettin Kırzioğlu'nun “Kâzım Karabekir” isimli kitabı oldukça faydalı bir eserdir. Kırzioğlu, bu çalışmasında Paşa'nın hayatını birinci elden kaynaklardan faydalanarak detaylı bir şekilde kaleme almış, yetimlere sağladığı destekleri ve kurduğu çocuklar ordusunu da kitabında anlatmıştır. Kâzım Karabekir ile ilgili olarak kaynak görülebilecek çalışmalara sahip olan kişilerden biri de Feridun Kandemir'dir. Kendisi “Kâzım Karabekir” adlı çalışmasıyla Paşa'nın hayatına ilişkin birinci elden kaynaklar şeklinde hatıralar içeren bir eser ortaya koymuştur. Bu hususta faydalanılan bir diğer eser de Prof. Dr. Zekerriyya Uludağ'ın “Kâzım Karabekir'in Eğitimle İlgili Düşüncelerinin Değerlendirilmesi” adlı makalesidir. Bahsedilen makale ile Uludağ, Karabekir'in Birinci Dünya Savaşı'nın devamında oluşan maddi ve manevi zorluklara rağmen eğitim ile ilgili faaliyetleri göz ardı etmemesini bizlere sunmaktadır. Makalede Paşa'nın bu dönemlerde eğitim hakkında düşünceleri değerlendirilmiş ve Karabekir'in bahsedilen süreçteki çabaları oldukça ayrıntılı aktarılmıştır. Zafer Işık'ın “Kâzım Karabekir Paşa'nın Eğitim Faaliyetleri” adlı tezi, Hürü Sağlam Tekir ve Süleyman Tekir'in “Eğitime Katkılarıyla Kâzım Karabekir” ve Meral Kuzgun'un “Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir'in Çocuk Terbiyesi ve Eğitimine Yönelik Görüşleri: Sarıkamış Ana Mektebi Örneği” adlı makaleleri de Kâzım Karabekir'in hayatı ve düşünceleri ile ilgili çalışmalarda bizlere farklı perspektiflerden bakış imkânı sağlamıştır.

Çalışmalarımızda Kâzım Karabekir'in hayatı ve fikirleri ile ilgili olarak Paşa'nın kaleme aldığı eserlerinden, bunlarla birlikte Karabekir ile alakalı konulara sahip gazetelerden, Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıt ceridelerinden, çeşitli tezler ve makalelerden de yararlanılmıştır.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Araştırmanın bazı kısımlarında bilgilerin daha somut hale gelmesi adına sayısal verilerden faydalanılmış olmasıyla beraber temel araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sürecinin tamamındaki veri toplama yöntemi ise nitel araştırmanın alt kollarından biri olan doküman ve belge incelemesi şeklindedir. Araştırmanın modeli, veri toplama araçları, veri analizi vb. de nitel araştırma yöntemine uygun düzende seçilmiş ve incelemelere tatbik edilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli / Deseni

Bu inceleme çerçevesinde nitel araştırma baz alınarak hareket edilmesi ile beraber sayısal verilerden de faydalanılması dolayısıyla nicel araştırma modeli de bulunmaktadır. İnceleme genel anlamda nitel araştırma modelinin tarihsel araştırma kısmını temele koyarak sonuçlara ulaşmıştır.

3.2. Evren / Örneklem

Araştırmanın evrenini, gerçekleştirilen literatür taraması ve veri toplama çalışmaları neticesinde Kâzım Karabekir'in askeri eğitimin modernleşmesi sonucu ortaya çıkan bir karakter olması dolayısıyla bahsedilen yenileşme, Karabekir'in hayatı ve eğitim hakkındaki düşünceleri oluşturmuştur. Araştırmanın örnekleme olarak ise Kâzım Karabekir'in eğitime ilişkin konulardaki fikirleri ve faaliyetleri belirlenmiştir.

3.3. Veri Toplama Süreci ve Araçları

Araştırmanın temel veri toplama aracı doküman inceleme olarak seçilmiştir. Karabekir'in Osmanlı Devleti'nin askeri eğitimde yaşamış olduğu modernleşme ile birlikte ortaya çıkan Milli Mücadele isimlerinden biri olması vesilesiyle bu konuya ilişkin kaynaklar incelenecek, Karabekir'in hayatına ilişkin yazılmış eserler ve kendisinin kaleme aldıkları araştırılacak ve eğitim ile ilgili fikirlerine ulaşılabacaktır. Bu kapsamda bahsedilen tüm eserler ile beraber gazeteler, Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıt cerideleri, çeşitli tezler ve makaleler incelenecektir. Araştırma sürecinde bütün bilgi, doküman vb. her türlü materyal tarafsız bir perspektif ile değerlendirilecektir.

3.4. Tasarım, Geliştirme, Uygulama Süreci

Çalışmanın tasarım, geliştirme ve uygulama süreci 12 aylık bir düzen içerisinde planlanmıştır. Bu zamanın 6 ayı konuya ilişkin yerli ve yabancı kaynakların arşiv, kütüphane ve bilgisayar ortamında araştırılıp temin edilmesi için; 3 ayı araştırma konusu ile ilgili veri ya da kaynakların incelenip işlenmesi amacıyla; 3 ayı ise gerçekleştirilen veri toplama ve değerlendirme işlemleri neticesinde söz konusu bilgilerin tez formatına uygun bir düzende yazılması ve basılması için kullanılmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Bu araştırmada nitel araştırmalarda analiz etme yöntemi olarak betimsel analiz ve içerik analizinden faydalanılmıştır. Ulaşılan verilerin analizleri gerçekleştirilirken çalışmanın araştırmacısı olarak analizlere değerlendirmeler eklenmiştir. Ne, neden, nasıl gibi veri analizi gayesiyle yararlanılan sorular analiz etmede müracaat edilen sorular olmuştur.

3.6. Araştırmanın Geçerliği ve Güvenirliği

Bu araştırmada birinci elden kaynaklar esas alınarak araştırmalar yapılmış, Karabekir'in kaleme aldığı bilgilerden gerçekleştirilen temellendirme ile tezin geçerliği ve güvenirliliği sağlanmıştır. Araştırmanın içeriği düzenlenirken geçerlik ve güvenirliliğin esaslarından olan inandırıcılık, aktarılabilirlik, güvenilebilirlik, ifadelerin gerçekliği, anlaşılabilirliği temel almasına, uygun veri toplama ve analiz yöntemlerinin kullanılmasına, betimsel, yorumlayıcı ve değerlendirmeci geçerliğin olmasına dikkat edilmiştir.

3.7. Araştırmacının Rolü

Bu incelemede temel olarak nitel araştırma yöntemi kullanılması dolayısıyla araştırmanın veri toplama, toplanan verileri analiz etme ve değerlendirme kısmında nitel araştırmacı karakterine uygun şekilde bir araştırma içeriği oluşturulmuştur. Araştırmanın tüm aşamalarında içinde olunan konuya ilişkin tüm çerçevelerden bakılmaya özen gösterilmiş, incelenen veriler objektif olarak ortaya konmuştur. Kaynaklardan elde edilen verilere hiçbir özne düşünce eklenmemiş, bilgiler bir kesim tutulmadan aktarılmaya çalışılmıştır. Sahip olunan bilgilerin yorumlanması gerçekleştirilirken istatistiki verilere ve objektif bakış açlarına göre hiçbir taraf tutulmadan değerlendirme yapılmış ve bir sonuca ulaşılmıştır.

BÖLÜM IV

BULGULAR

Osmanlı İmparatorluğu'nun değişen dünya konjonktüründe diğer devletlerden geri kalmışlığını kabullenmesinin ardından gerçekleştirdiği birçok reform eninde sonunda eğitimin modernleştirilmesi gerektiği kanaatini daha da güçlendirmiştir. Bu bağlamda Batı'yı anlamak gerekliliği çerçevesinde Avrupa başkentlerine gönderilen elçilerin kaleme aldıkları layihalardan başlayarak eğitim modernizasyonunun fikri temelleri atılmıştır. Tanzimat'tan önce askeri eğitim modernleştirilmiş, devamında sivil eğitimin modernizasyonu konusunda hayli çaba harcanmıştır. Tüm çabalara rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşaması mümkün olmamış, ancak yıkılan imparatorluktan bir ulus devlet kurulmasını sağlayan kadrolar yetiştirilebilmiştir. Eğitim konusunda harcanan çabalar, büyük dünya savaşının akabinde yürütülen Milli Mücadele sürecinde ulus devleti kuracak kadroların düşüncelerini şekillendirmiş ve millete rehberlik edecek liderlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu dönemin önemli liderlerinden biri olan Kâzım Karabekir, bu süreçte ortaya çıkan önemli bir kişidir. Karabekir her ne kadar tarih bilgilerimizde askeri bir karakter olarak hatırlansa da eğitimci bir şahsiyete de sahiptir. Dolayısıyla araştırma öncelikle askeri eğitimdeki modernleşme sürecini, devamında Kâzım Karabekir'in hayatına ilişkin gelişmeleri, ardından eğitim hakkında sahip olduğu düşünceleri, bu düşüncelerin temelindeki gerekçeleri; Karabekir'in kaleme aldığı eserleri de kapsayacak şekilde değerlendirmektedir.

Araştırmanın birinci kısmında Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamış olduğu problemlere karşı birçok alanda yenileşmeye yönelmesi sonucunda eğitim alanında da bu çalışmalara başlanmasını göz önüne alarak, Milli Mücadele liderlerinden biri olan Kâzım Karabekir'i de karakterize edecek askeri eğitimdeki modernleşme sürecini anlatmaktadır. Bu konu kapsamında 18. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitimin değerini anlaması, modernleşmeyi ve ilerlemeyi takip etmeye çabalaması ile Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atan eğitim sürecinin Milli Mücadele'deki birçok ismin yetiştirilmesini sağlaması bağlamında Karabekir'in sahip olduğu profilin değerlerine ulaşılmaktadır.

Çalışmanın ikinci kısmında ise Kâzım Karabekir'in hayatı başlangıcından sona erdiği 1948 yılına kadar genel bir çerçevede ele alınacaktır. Konu ile ilgili olarak bahsedilen bölümde Paşa'nın ailesinden eğitimine, askeri ve siyasi hayatındaki tüm detaylara değinilmektedir. Bu perspektifte araştırmanın ikinci kısmında Karabekir'in hayatına ilişkin gizli kalmış bilgilere ulaşılmaya çalışılarak anlatım sağlanmaktadır.

Araştırmanın üçüncü kısmında tezin ana problemi olan Kâzım Karabekir'in eğitim hakkındaki düşünceleri eğitimin dönemlerine ilişkin etkenlere ayrıştırılarak anlatılmıştır. Devamında ise Karabekir'in eğitim amaçlı projeleri ve faaliyetleri kapsamında açtığı okullardan ve kurmuş olduğu kurslardan bahsedilmektedir. Gerçekleştirilen çalışmada anlatılan tüm başlıklar göz önüne alındığında yapılan araştırmalar ile hem Osmanlı İmparatorluğu'nun yenileşme süreci ile doğan askeri eğitimdeki modernleşmeye hem dönemin eğitimi ile var olan karakterlerden biri Kâzım Karabekir'in hayatına hem de Paşa'nın eğitim ile ilgili düşünceleri ve çalışmalarına ışık tutulup cevaplar aranacaktır.

Çin'in Wuhan kentinde 1 Aralık 2019 tarihinde ortaya çıkan ve tüm dünyayı zorlu bir süreç içerisine çeken Covid-19 virüsü, 11 Mart 2020 tarihinde ülkemizde de tespit edilerek bizleri çeşitli mecburiyetlere mahkûm hale getirmiştir. Yaşamlarımızı bu virüsün zorunluluklarına göre şekillendirerek korunmaya çalışılmıştır. İnsanlarla aramıza mesafeler koyma gereksinimi duymamız dolayısıyla belirli aralıklarla kapanmalar dahi gerçekleştirilmiştir. İçerisinde bulunduğumuz bu süreç kapsamında eğitim de uzaktan bir hale gelmiş ve araştırmalar sağlanacak kütüphanelere, müzelere bile ulaşım neredeyse imkânsız olmuştur. Sağlığımız ve hayatımızı devam ettirebilmemiz adına da olsa böylesine yasaklarla ve mecburiyetlerle dolu günler içerisinde takdir edileceği üzere tez çalışmaları da çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Gerçekleştirilmiş olan tez çalışması için bu sürecin de göz önüne alınması ve bu süreç kapsamında ortaya koyulmuş bir sonuç olduğunun bilinmesi en önemli ricalarımdandır.

BİRİNCİ KISIM

ASKERİ EĞİTİMDEKİ MODERNLEŞME SÜRECİ

1.1. Milli Mücadele Dönemi Liderlerinden Kâzım Karabekir'i Karakterize Eden Askeri Eğitimdeki Modernleşme Süreci

Osmanlı İmparatorluğu, 17. yüzyıla kadar siyasi, ekonomik ve askeri konulardaki başarısını ve üstünlüğünü net bir şekilde kanıtlamıştır. Ancak 17. yüzyılın ortalarında Osmanlı ordusu bozulma sinyallerini vermeye başlamıştır. Bunun temelinde ise askeri olgularının bozulmaya uğraması olduğu fikrine yoğunlaşan idareciler, modernleşme arayışı içerisine girmişlerdir. Osmanlı, Batı'daki modern bilimlerin gelişimini askeri eğitimi temel alarak takibe başlamıştır. Osmanlı'da deniz ve kara mühendishanelerinin açılmasına kadar geçen sürecin klasik dönem olarak adlandırılması ile beraber bu yeniliklerle oluşturulan yapı modern dönemi ortaya çıkarmıştır. 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, modern askeri eğitim kurumlarının kurulmasını Avrupa'dan gelen uzmanlar aracılığıyla gerçekleştirmiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısında devletin askeri alana yoğunluk vererek, teknik bilgi eksikliğini gidermek ve mühendislik branşının yetersizliğini kapatmak gayesiyle getirdiği çok sayıda müteahhassısı çalışma alanları ile ilgili dört sınıfa ayırmak mümkündür. Bunlar mühendisler, çağdaş harp sanatına yönelik eğitim verecek subaylar, birçok farklı alanda çalışacak kalifiye işçiler ve doktorlardır. (Şahin, 1998, s. 12) Osmanlı'nın, bu modernleşme olgusunun içine girmesinin temelinde savaşlarda yaşadığı mağlubiyetler, Avrupa günlük hayatı hakkında elde ettiği bilgiler ve artık kendi dünyası dışındaki gelişmelerin farkına varması sayılabilir. (Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808'e Kadar)", 1998, s. 69)

Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri alanda Avrupai stilde olan ilk yenilik tatbiki, Müslümanlığı tercih etmesinin ardından Humbaracı Ahmet Paşa ismini kullanmaya başlayacak Avrupalı General Claude-Alexandre Comte de Bonneval'in 1735 senesinde tekrardan derleyip topladığı Humbaracı Ocağı ile harekete geçmiştir. (Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Sahada Yenileşme Döneminin Başlangıcı", 1995, s. 209-210) Kökleri soylu bir Fransız ailesine dayanan Bonneval, Osmanlı'da askeri alanda Batı'daki değişimlerin takibinde ve modern savaş tekniklerinin uygulanmasında önemli bir karakter olmuştur. Öncelikle kendi mektuplarıyla Osmanlı'ya modernleşme konusunda destek sağlayabileceğini bildiren Bonneval, Müslüman olup Ahmet ismini alarak yaklaşık bir yıl Saraybosna'da yaşamıştır. 21 Ekim 1731'de sadrazamlık makamına erişen Topal Osman Paşa,

Osmanlı ordusunda modern savaş tekniklerini uygulama amacıyla planladığı ıslahatlar konusunda faydalanmak için Bonneval Ahmet'i İstanbul'a çağırmıştır. Şubat 1732'de İstanbul'a gelen Bonneval, gelir gelmez humbaracıbaşılığa tayin olmuştur. (Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Sahada Yenileşme Döneminin Başlangıcı", 1995, s. 212)

Humbaracı Ahmet Paşa göreve gelmesinin ardından, kendisine birinci vazife edindiği ulufeli humbaracı sınıfını tesis etmiş ve bu amaçla bir nizamname oluşturmuştur. Ahmet Paşa, Bosna'dan sağlanan 300 kadar kişiye her gün Üsküdar'daki Ayazma Sarayı'nda kurulan Humbaracılar Kışlası'nda eğitim düzenlemiş ve kısa sürede sayıları 600'ü geçen bu erlere ayrıca cebir eğitimi de vermiştir. (Özcan, "Humbaracı Ahmed Paşa", 1998, s. 351) Humbaracı Ahmet Paşa'nın sahip olduğu düşünceler I. Mahmud'un da takdirini elde etmekteydi. Bu şekilde Ahmet Paşa'nın sahip olduğu nüfuz İstanbul'da fazlasıyla yükseliş gösterdi. Humbaracıların maaşlarının ödenmemesi konusunda sadrazama karşı tavır edinmesi gözden düşmesine sebep oldu. Diplomasiye ilişkin pek başarı sağlayamasa da askeri yenileşme çabalarında fazlasıyla beceri sağladı. Osmanlı askerlerinin nitelikli hale getirilmesi için tasarılar, haritalar ve muhtıralar oluşturan Ahmet Paşa'nın gerek ordunun silahlanmasında gerekse sevinde ciddi çalışmalar gerçekleştirdiği bilinmektedir. (Özcan, "Humbaracı Ahmed Paşa", 1998, s. 352) Paşa'nın önerileri ile birlikte gerçekleştirilen bazı savaş yöntemleri sayesinde Osmanlı ordusu, Ruslar ve Avusturyalılara karşı pek de kayıp yaşamamışlardı.

18. yüzyılda yaşanan askeri modernizasyonun en mühim süreçlerinden biri de III. Mustafa'nın padişahlık döneminde gerçekleştirilenlerdir. Fransa, Osmanlı'ya bir elçi aracılığıyla, yenilikler için teklifte bulunmuştu. Ancak bu teklif İstanbul tarafında şüpheli görülmüştür. Fransa'nın müracaatı Osmanlı tarafından geri çevrilmiş fakat ıslahatları gerçekleştirmek göreviyle Fransız topçu subayı Baron de Tott İstanbul'a gelmiştir. (Berkes, 2004, s. 81-82) Rusların yayılma politikalarına karşı Osmanlı'nın bütünlüğünü koruma taraftarı olan Fransız Hariciye Bakanı Vergennes ve onunla aynı düşüncedeki İstanbul elçisi Saint Priset, Osmanlı'nın askeri modernleşmesi konusunda Baron de Tott'a çok güvenmekteydiler. Bu fikirle Saint Priset, 1771 yılında Fransa Hariciye Bakanı'na ilettiği raporunda Osmanlı'nın köklü bir yenileşmeye ihtiyacı olduğunu ve bunun gerçekleştirilmesi gerekliliğini anlatmıştır. (Kaçar, "Osmanlı Devleti'nde Mühendishanelerin Kuruluşu ve Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler", 1994, s. 40-41) 25 Ekim 1771 tarihinde Baron de Tott, Osmanlı'nın askeri halini incelediği ve buna yönelik yenileşme fikirlerini açıkladığı bir rapor oluşturmuştur. De Tott'un raporunun en dikkat edilmesi gereken yönü özellikle topçu askerinin eğitimi ve mühendis yetiştirilmesi hakkındaki tespitleri olmuştur. (Kaçar, "Osmanlı

Devleti'nde Mühendishanelerin Kuruluşu ve Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler", 1994, s. 43) Çalışmalarını sürdüren Baron de Tott, raporunun ardından topçuluk için harcanan barutun niteliğinin artırılmasına yönelik bir görev üstlenmiştir. Bu çerçevede 1772'de Baruthane-i Amire, Topçu Ocağı'na bağlı hale getirilerek yönetimi Baron de Tott'a devredilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu donanmasının Rus donanması tarafından Çeşme Deniz Muharebesi'nde yakılması durumu, idarecilerin teknik donanma sahip eğitilmiş kadrolar yetiştirilmesi ve bir deniz mühendishanesinin oluşturulması ihtiyacını daha ciddi algılamasını sağlamıştır. 1773 yılı Osmanlı İmparatorluğu için eğitim hususunda beyaz bir sayfa açma süreci olarak değerlendirilebilecek bir yıldır. Günümüzdeki Deniz Harp Okulu'nun temellerini atacak olan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'un açılışı bu yılda gerçekleştirilmiştir. Bu müessesenin kurulması ile tersane ve donanmanın geliştirilmesi bununla beraber tersane halkının eğitilmesi amaçlanmıştır. Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'da vazifelenen uzman Fransızlarla birlikte ulemadan da eğitmenler mevcuttur. Uzman Fransızlar daha çok uygulamalı eğitimleri gerçekleştirirken, Türk eğitmenler teorik eğitimleri yapmaktaydılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1789 yılında tahta geçen III. Selim döneminde de modernleşme gelişimini sürdürmüştür. 1795'te ise bugünkü Kara Harp Okulu'nun ortaya çıkışı olacak Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un kuruluşu gerçekleştirilmiştir. (Şimşek, 2006, s. 144) Bu teknik okulun açılması ile Osmanlı ordusu için topçu ve istihkâm subayları yetiştirilmiştir. Fransa'da "Ancien Regime"nin değiştiği ve İhtilal'in yaşandığı süreçte, Osmanlı'da ise III. Selim'in iktidarı döneminde; kelime karşılığı olarak "Yeni Düzen" anlamına gelen Nizam-ı Cedid oluşmuştur. Birçok alanda yenilikler gerçekleşen bu dönemde bu yeni düzen adıyla bir de ordu doğmuştur. Padişah III. Selim'in inşa ettiği Nizam-ı Cedid ordusu, oluşturulmasının hemen ardından daimi bir tartışma hususu haline gelmiştir. Bu dönemde padişahın yakınındaki birkaç kişi haricinde yenilik taraftarı pek fazla bürokrat bulunmamaktaydı. Bununla beraber yeniçeriler de böyle bir ordu oluşumunun karşısındaydılar. III. Selim'in Fransa'yla olan münasebetleri de kendisi aleyhine dedikodulara sebep olmaktaydı. Nizam-ı Cedid ordusunu oluşturan yenileşme düzenine karşı yeniçerilerin Kabakçı Mustafa liderliğinde ayaklanması, III. Selim'i yeni ordusunu dağıtmak ve tahttan çekilmek mecburiyetinde bırakmıştı.

Osmanlı'da askeri modernleşmenin gelişimi II. Mahmud döneminde ise Yeniçeri Ocağı'nın Vaka-i Hayriyye olarak adlandırılan bir durum ile kaldırılması şeklinde devam etmiştir. Bu durumun ardından modern usulde yeni bir ordunun derhal oluşturulması kararına girilmiş ve "Muhammed'in Zafer Kazanmış Askerleri" anlamına gelen Asakir-i Mansure-i Muhammediyye kurulmuştur. Bahsedilen ordunun askerlerine Avrupa'daki gibi tüfek ve kılıç kuşatılmış, modern giysiler giydirilmiş ve fes takılmıştır. Yeni düzenli orduda verilecek eğitimin planlaması ise şu şekildedir: her safa hitaben birer mektep oluşturulacak, buralarda her gün Kuran-ı Kerîm ve ilmi hal dersleri sağlanacak, erler beş vakit namazı cemaatle kılacak ve bu durumun düzeni amacıyla her safa birer imam yerleştirilecekti. (Özcan, "Asakir-i Mansure-i Muhammediyye", 1991, s. 457)

1827 yılında ise Bahri-i Hümayun ve Berr-i Hümayun mühendishanelerinin ardından Osmanlı'da kurulan Batı tarzında üçüncü okul Mekteb-i Tıbbiye olmuştur. (Eroğlu & Özgen, 2010, s. 102) Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyılda medreselerdeki bozulmalar, tıp eğitimini de kötü etkilemiştir. Ayrıca ordudaki hekimlerin çoğunun gayrimüslim olması tehlikeli görülmektedir. Hem bu tehlikeyi ortadan kaldırmak, hem de yeni oluşturulan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'ye doktor yetiştirmek gayesiyle ilk ismi Tıbhane-i Amire olan bu okul açılmıştır. II. Mahmud, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yeni düzen fikrini temellendirmek düşüncesi ile birçok konuda Batı teknik ve kültüründen faydalanmanın yolunu tutmuştur. 1828 yılında yayınlanan bir nizamname ile kavuk, sarık ve biniş giyilmesi yasaklanarak fes, ceket ve pantolon giyilmesi yönünde bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Fakat II. Mahmud yenilikleri oluştururken kendisine en ciddi problem olacak kalifiye eğitmenler elde etme konusu ile karşılaşmıştı. II. Mahmud'un tahtta olduğu dönemde Mısır ordusu ise başarıları ile dikkat çekmektedir. Bunların temelinde ise Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın kalifiye eğitmen ihtiyacını düşünerek Fransız askeri eğitmenler getirtip oluşturduğu yenileşme girişimleri bulunmaktadır.

1834 yılında Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin desteklenmesi ve güçlü bir savunma yapısı amacıyla Redif-i Asakir-i Mansure ismiyle yedek bir ordu oluşturulmuştur. Bu düzenlerin kurulması ardından "Asakir-i Mansure" ifadesinin yerini uzun yıllar kullanılacak olan "Asakir-i Nizamiyye" almıştır. Bu süreçte birçok reform gerçekleştiren II. Mahmud, reformların kalıcılığının sağlanabilmesi için yeni nesillerin eğitiminin de bu yönde düzene ihtiyacı olduğunu bilmektedir. Dolayısıyla bu kapsamda 1838 yılında yabancı dili bulunduran yüksek askeri okullara öğrenci ve ihtiyaç durumları için kaliteli memurlar yetiştirmek gayesiyle rüşd dönemindeki çocukların alınacağı Rüştiye Mekteplerinin açılmasına

karar kılınmıştır. Rüştîyeler, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin ilanına dek ortaöğretimin ilk kademesini sağlamaktaydılar. İlk olarak yalnızca erkek öğrencilere eğitim vermek amacıyla açılan rüştîyeler, kız öğrenciler için de oluşturulmaya başlanmıştır. Bu durum, rüştîyelerin eğitim sistemi içerisinde en kalabalık kademeyi oluşturmasıyla sonuçlanmıştır. (Korkmaz, 2020, s. 119)

1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte, Abdülmecid döneminde de modernleşme süreci hızını artırarak devam etmiştir. Osmanlı'da 1844'e dek harbiye, tıbbiye, mühendishane ve bahriye gibi askerî eğitim kurumlarına altyapı sağlayacak bir ortaöğretim düzeni bulunmamaktadır. Bu sebeple eğitmek amacıyla bahsedilen kurumlara yerleştirilen talebeler kendilerine sağlanacak eğitimi algılayacak seviyede değildir. Dolayısıyla Batı stili askeri mekteplerdeki eğitim düzeyinin arzulanan hale ulaşmasına bahsedilen durum mâni olmaktadır. (Öztürk, "İdâdi", 2000, s. 464) Askerî idadiler de harbiye, bahriye, mühendishane ve hatta tıbbiye kurumlarına kaliteli talebeler sağlamak amacıyla oluşturulmuşlardı. Bununla beraber tüm idadilerde kurulan iki ihtiyat sınıfının dışında Mahrec-i Mekâtib-i Askeriye ismiyle Askerî İdadilere altyapı olarak öğrenci yetiştirecek bir mektep daha kurulmuştur. Ancak öğrenci sayısı 500'ü aşmayan bu mektep askerî idadilerin ihtiyaç duyduğu altyapıyı sağlayamamıştır.

Tanzimat Fermanı ise Osmanlı İmparatorluğu'nda yıllardır gerçekleştirilen askeri modernleşme çabalarından ziyade siyasi ve toplumsal alanlarda yapılmaya çalışılmış ilk modernleşme girişimidir. (Şimşek, 2006, s. 177) Gerçekleştirilen yeniliklerin çoğu maliye ve adalet hususlarında olmakla beraber, fermandaki en dikkat çekici unsur gayrimüslimlerle Müslümanların eşit tutulacağına bildirilmesidir. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra eğitim hususu bağımsız bir konu şeklinde dikkatle incelenmeye başlanmış ve gözler önüne serilmiştir. Devamında ortaöğretim kurumlarına talebe yetiştiren mektepler ile ilgili emek sarf edilmiştir. Bu kapsamdaki ilk çaba sıbyan mekteplerine yeni bir çehre kazandırmaktır. (Köksal, 2007, s. 13) 1856 yılında Sultan Abdülmecid döneminde ilan edilen Islahat Fermanı da Tanzimat'a benzer yönleri ile beraber modernleşmeye temel atan etkenlerden olmuştur. Bu dönemde sıbyan mektepleriyle birlikte yeni ilköğretim okulları kurulmuştur. Usul-ü Cedid Mektebi ismiyle anılan bu okullarda özellikle ilköğretimde ders araç-gereç ve yöntemleri konusundaki modernizasyon ile öğretmenlerin geleneksel metotları kenara iterek değişimi sağlaması gerçekleşmiştir.

Sultan Abdülmecid'in 25 Haziran 1861'de vefatının ardından Sultan Abdülaziz padişahlığa geçmiştir. Sultan Abdülaziz tahta geçtiğinde hükümete bir müdahalede bulunmamış, çıkardığı hatt-ı hümayunda, halkının refahını sağlamak için oluşturulan yasalara onay verdiğini, tasarruf da düşünülerek malienin tertip edileceğini, ordu ve donanmanın daha da önemseneyeceğini anlatmış ve bu sözlerine uyup sarayda yüksek maaşlı gereksiz memurların işlerine son vermiştir. (Şimşek, 2006, s. 189) Ayrıca Abdülaziz altın, gümüş gibi değerli eşyaların da sarayda kullanımını kaldırmıştır. Kendisinden öncekilerin kurdukları gibi harem dairesi kurmayarak tek kadınla yaşayacağını ayrıca hazine-i hassanın gelirlerinin de üçte birinin devlet hazinesine aktarılacağını ilan etmiştir. (Karal, 1977, s. 3) Ancak bu süreçte Osmanlı'nın iç ve dış hususlarda ciddi derecede problemleri bulunmaktaydı. Bu dönemde fazlasıyla zorlu bir mali vaziyet yaşanıyordu ve bununla beraber halkın gayrimüslim kesiminin tepkileri de dış desteklerle yükselmekteydi. Devamında Karabağ, Sırbistan, Bosna, Hersek ve Suriye'de art arda başkaldırıları oluşmuştu. (Şimşek, 2006, s. 189)

Zorlukla bastırılan isyanlar, ordudaki düzenlemelerin bir an evvel yapılması gerektiğini ortaya çıkardı. Müslüman olmalarına karşın asker göndermeyen Arap Yarımadası, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kozan ve Dersim gibi yerlerden asker temini ayrıca Müslüman olmayan halktan da asker alınması konusu 1863 yılında toplanan vükela heyetinde konuşuldu. (Karal, 1977, s. 181-182) Daha önce Islahat Fermanı kapsamında oluşturulan bir plana göre 1857 yılında 3.500 Hristiyan askerin temin edilmesi daha sonra da belirli aralıklarla artırılarak bu rakamın 35.000'e ulaştırılması onaylanmıştı. (Karal, 1977, s. 182) Ancak bu düşünceler ciddi problemler oluşturabilirdi. Hristiyanlar arasındaki mezhep farklılıkları, Müslümanların kültüründe var olan askerlik fikrinin Hristiyanlarda bulunmaması dolayısıyla askerlik yapmak istememeleri ve ortak bir vatan olgusunun var olmaması gibi etkenlerin neticesinde plan uygulanamamıştı. (Karal, 1977, s. 183) Eğitime önem veren Abdülaziz döneminde, devlet dairelerine kâtip yetiştirmek amacıyla, rüştiyeyi tamamlayanların girebileceği Mekteb-i Mahrec-i Aklâm kurulmuş ve 1874'e dek de eğitime devam etmişti. 1867'den sonra Hristiyan çocukların da Türkçe bilmeleri kuralıyla rüştiyelere alınmasına başlandı. Fransa'nın devamlı olarak dayatmaları neticesinde 1868 yılında Fransız eğitim düzeni usullerinde işleyen Mekteb-i Sultânî açılmıştır. Bu mektepte Fransızca dersler ile Müslüman ve gayrimüslim çocukları birlikte eğitilecek, idaresi de Fransızlarda olacaktı. (Küçük C. , "Abdülaziz", 1988, s. 181)

Osmanlı ordusunda Sultan Abdülaziz'in tahtta olduğu süreçte gerçekleştirilen yenileşmeler 1869 yılında Hüseyin Avni Paşa'nın seraskerliğe getirilmesinin öncesi ve sonrası şeklinde ayrılabilir. Bu dönemlerin ilkinde orduya yeni kıyafetler tahsis edilmişti. Görünüşe önem veren Abdülaziz, Tanzimat döneminde oluşturulan kıyafetleri ordu için gösterişsiz bulmuş ve Fransızların “zuhaf” olarak adlandırdıkları, Cezayir askerlerince giyilen kıyafetleri üniforma haline getirmişti. Bu dönemde tophane ve askeri okulların yenilenmesine de başlanmış; ayrıca bir hassa alayı oluşturulmuş ve ordu için modern silahlar temin edilmişti. Sultan Abdülaziz, orduyu son model kıyafetler ve silahlarla donatıyor olsa da hedeflediği seviyeye ulaştıramıyordu. Kırım Savaşı ve Girit İsyanı ordunun liyakat sahibi subay eksikliğini bir kez daha gözler önüne sermişti. Tüm devlet adamları ile beraber Sultan Abdülaziz de askeri okulların ıslahının şart haline geldiği fikrindeydi. Abdülaziz, Harp Okulu için yeni bir yapı diktirmiş, ilk kez Askeri İdadilere zorunlu ders şeklinde Fransızca ve Jimnastik dersleri ekletmiştir. (Şimşek, 2006, s. 191) Bahsedilen derslerin işlenmesi amacıyla yabancı eğitmenler getirtmiş ve 1863'te okulda düzenlenen imtihanı teftişe de Sultan Abdülaziz kendisi gitmiştir.

Abdülaziz dönemi yenileşmelerinin ikinci aşaması 1869'da Hüseyin Avni Paşa'nın seraskerliğe getirilmesinden sonra oluşmuştur. Girit'teki başkaldırının durdurulmasında birlikte görev yaptığı Sadrazam Ali Paşa, Hüseyin Avni Paşa'yı etkin ve gayretli bir komutan olarak görmüştü. Neticesinde seraskerlik makamına gelen Hüseyin Avni Paşa, sadrazamın da desteğini alarak 1869'da bir kanun oluşturarak, orduda köklü değişikliklere gitti. (Şimşek, 2006, s. 191) Bu kanunname ile Osmanlı'da ordu sayısı yediye artırılıyordu ve ayrıca 1843 sistemine göre 12 yıl olan askerlik süreci de 20 yıla yükseltilmiştir. 20 ile 40 yaş aralığındaki Müslüman erkekler, askerlik yükümlülüğü kapsamına alınmıştır. (Şimşek, 2006, s. 192) Bununla birlikte Serasker Hüseyin Avni Paşa liderliğindeki ıslahatlar kapsamında Prusya'nın ordusu usullerinde Osmanlı ordusu için yeni eğitim düzenleri onaylandı. Yabancı uzmanlardan faydalanılarak art arda savaş tatbikatları düzenlenerek ordunun yeteneği yükseltilmeye çalışıldı. Ayrıca subay gereksiniminin bir an evvel giderilmesi için alaylı olarak tanımlanan ordudan yetişme subayların vazifelendirilmesine girişildi. Fakat bahsedilen girişim ordudaki subayların arasında ayrım oluşturmuş ve karmaşaya sebebiyet vermişti. Yine de dönemin yenileşme hareketi ordunun teşkilat ve malzeme açısından gücünü artırmıştı. Ancak maddi imkânların kâfi gelmemesi ayrıca komutanların bilgi ve deneyim açısından gerekli seviyede olmamaları istenen derecelere varılmasını engellemişti.

Sultan Abdülaziz, 4 Haziran 1876 tarihinde odasında bilekleri kesilerek katledilmiş bir halde bulunmuştu. Onun yerine 30 Mayıs 1876'da geçen V. Murad akli dengesi bozulduğu iddia edilerek 93 gün sonra tahttan indirilmişti. Abdülaziz ile V. Murad'ı anayasaya dayanan meşrutî bir idare fikriyle tahttan indiren Mithat Paşa önderliğindeki "Genç Osmanlılar", 31 Ağustos 1876'da II. Abdülhamid ile meşrutiyetin ilanı için anlaşıp tahta çıkmasına destek olmuşlardı. Söz konusu dönemde oldukça buhranlı günlerden geçen devlet, Bosna-Hersek, Bulgar, Sırp ve Karadağ ayaklanmalarıyla da mücadele etmekteydi. Sadrazamlık makamından ayrılan Mehmet Rüştü Paşa'nın mevkiine Mithat Paşa'yı vazifelendiren Abdülhamit, esasen bu hareketi mecburiyet ile gerçekleştirmiştir. Esasen Abdülhamit, Mithat Paşa'nın sahip olduğu düşünceleri doğru bulmuyordu. (Şimşek, 2006, s. 194) Ancak devleti kapsayan buhranın yalnızca Mithat Paşa tarafından halledilebileceği şeklinde genel bir beklenti vardı. Devletin idamesi için Mithat Paşa meşrutiyetin uygun olduğunu düşünüyordu ve dolayısıyla Sadrazam Mithat Paşa'nın önderliğinde toplanan bir heyet ilk Türk anayasası olan Kanun-i Esasi'yi hazırladı. 23 Aralık 1876 günü ise ilanı gerçekleştirildi. Anayasa ile gelen en ciddi değişim, Osmanlı idari düzenine parlamento olgusunu katmasıdır. Anayasa'da bahsedildiği üzere oluşturulacak olan Ayan Meclisi'nde bulunacakları padişah belirleyecek ve Mebusan Meclisi ise halkın seçtiği kişilerden olacaktır.

II. Abdülhamid döneminde eğitim oldukça önemli bir değer olarak algılanmaktaydı. 1869 senesinde duyurulmuş olan Maarif-i Umumiye nizamnamesi ile II. Abdülhamid döneminde beş basamaklı bir hale gelen eğitim düzeni iptidai, rüştiye, idadi, sultani ve darülfünun şeklindeydi. (Uyanık, 2014, s. 1516) II. Abdülhamid döneminde 1879'da oluşturulan geniş çaplı modernleşme çalışmasıyla okullaşma hususunda önemli bir gelişme yaşanmıştır. 1879-1908 yılları arasında rüştiyelerin sayısı 277'den 619'a yükselmiş ve bunlardan 74'ü kız rüştiyesi durumundadır; 1908 itibarıyla rüştiyelerde 40 bin, idadilerde ise 20 bin öğrenci bulunmaktaydı. (Uyanık, 2014, s. 1516) Osmanlı topraklarında kültür derecesini artıran Abdülhamid; Yıldız Arşivi ve Kütüphanesi, Askerî Müze, Müze-i Hümayun, Bayezid Kütüphanesi-i Umumisi gibi kültür müesseselerini de oluşturmuştu. İmparatorluktaki vakıf kütüphanelerinin kitapları için ilk kataloglar da bu süreçte düzenlendi. Katı bir sansür uyguladığı damgasına sahip olan Abdülhamid'in tahtta olduğu dönemde, aksine yayın çalışmalarını bizzat desteklemesi sayesinde dergi, gazete ve kitap rakamlarında ciddi bir yükseliş yaşanmıştı. (Küçük C. , "Abdülhamid II", 1988, s. 221) Bu dönemde sağlık için de ciddi çalışmalar yürütülmüştü. Bahsedilen süreçte Tıbbiye'de Fransızcadan Türkçe eğitime geçilmiştir. Ayrıca Haydarpaşa Tıbbiyesi ve kendisinin inşa ettirdiği Şişli Etfal Hastanesi ile

giderlerinin bir bölümünü kendisinin temin ettiği Dârülaceze Abdülhamid'in önemli çalışmalarını ortaya koymaktadır.

II. Abdülhamid sürecinde, Müslüman tebaanın daha yoğun bulunduğu bölgelerde ilköğretime öncelik uygulanması, halkın maarif hususundaki maddi desteğinin alınması ve taşrada öğretmen yetiştirmek amacıyla darümualliminlerin oluşturulması şeklinde düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Tüm bunlarla beraber bu süreçte İstanbul'da çeşitli yerlerde iptidai mektepler açılmıştır. (İhsanoğlu, 1998, s. 306) Cami imamlarının eğitim verdiği mahalle/sıbyan mekteplerine alternatif olarak 1872'den itibaren ilköğretim okulu fikriyle açılmaya başlanan iptidailer, sistemi pek etkileyememiş ve birçok talebe mahalle mektebini tamamladıktan sonra yine doğrudan rüştiyeye devam etmiştir. (Korkmaz, 2020, s. 120) Bu dönemde düşünceler her ne kadar detaylı ve çabalar içeren hallerde olsa da maddi imkânların bozukluğu bunların istenildiği şekilde gerçekleştirilmesine fırsat vermemiştir.

II. Abdülhamid döneminin eğitim ile ilgili en farklı durumu ise okulların daha evvel görülmemiş bir gelişim gerçekleştirmiş olmasıdır. İmparatorluk içerisinde halkın tüm kesimlerinin çocuklarını okutma çabaları ciddi bir seviyededir. Bu durum toplumda gelişimlere yol açmaktadır. Bununla beraber Osmanlı'nın birliği destekleme amacıyla, düzenlemelerinde devlet okullarının tüm cemaatlere açık olduğu kesin bir dille ifade edilmiştir. (Uyanık, 2014, s. 1520) Ayrıca okullardaki haritalar da toprakların bütünlüğünü gösterir vaziyetlerdedir. Bu düşünceler öğrencilerde merkezi bir aidiyet şeklinde ortak bir duygunun oluşmasına fayda sağlamıştır. (Fortna B. , 2005, s. 242) Abdülhamid döneminin eğitim hususundaki fark oluşturan olgusu gelişimdir. Bu süreçte daha önce rastlanmamış bir gelişime ulaşılmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısının ardından Osmanlı, yurttaşları içine katmayı istediği uyrukları için sistemli bir eğitim programıyla "eğitmen bir devlet" olarak kendini ispat etmiştir. (Uyanık, 2014, s. 1520)

Maddi sıkıntılar dolayısıyla gerçekleşen iç ayaklanmalar ve dış politikada oluşan zorluklar; düzenin ilerleyişindeki bozulmalardan olumsuz bir havaya giren genç memur ve subayların tepkilerine neden olmuştur. Dolayısıyla giderek bir muhalefet ortaya çıkmaya başlamıştır. Dönemin aydınları ise kurtarıcının meşrutiyet olduğu fikrine sahiptir. İttihat ve Terakki'nin önderliğindeki bu oluşumda Türk aydınları Rum, Arap, Bulgar ve Ermeni gibi çeşitli unsurlara müdahil olan komitacılarla "ittihâd-ı anâsır" düşüncesiyle bir araya gelmişlerdir. (Küçük C. , "Abdülhamid II", 1988, s. 221) Komşu devletlere karşı savunma amacıyla Makedonya'da toplanan Türk subayları Kânun-ı Esasi için padişahı zorlamış ve II. Abdülhamid anayasanın 23 Temmuz 1908 tarihinde yeniden yürürlüğe girdiğini ilan etmiştir.

II. Meşrutiyet olarak adlandırılan bu durum, düşünülenin aksine dağılmayı daha da kolaylaştırmıştır. (Küçük C. , "Abdülhamid II", 1988, s. 222) 5 Ekim 1908'de Avusturya-Macaristan, Osmanlı Meclisi'ne üye gönderimine karşı koymak amacıyla Bosna-Hersek'i ele geçirmiş, yine bu günde Bulgaristan bağımsızlığını, 6 Ekim'de ise Girit, Yunanistan ile birleştiğini ilan etmiştir.

Osmanlı'da II. Meşrutiyet'in ilanı ile gerçekleşen hareketli siyasal ortam içerisinde eğitim hususundaki problemler de fazlasıyla ele alınmıştır. Bu süreçte temelde değerlendirilebilecek eğitime ilişkin beş farklı reform konusu dikkat çekmektedir. Bunlar; maarif sisteminin yapısının nasıl yeniden düzenleneceği, reformun eğitim sisteminin hangi kademesinden başlayacağı, eğitimin farklı kurumlarla mı yoksa birleştirilerek tek bir kurumdan mı organize edileceği, mahalli dillerle eğitime izin verilip verilmemesi ve kadın eğitiminin tüm kademelerde ne şekilde örgütlenebileceği şeklindedir. (Tekeli & İlkin, 1999, s. 84-85) II. Meşrutiyet sürecinde, düzenin tümünün reformu gayesiyle Maarif-i Umumiye Kanun Layihası oluşturulmuş olsa da bu düşüncenin iç ve dış politik problemler sebebiyle uygulanabilir olmadığı anlaşılmıştır. Bu kapsamda gerçekleştirilmesi kolay görülen darülmualiminin reformu fikri desteklenerek tamamlanmıştır. Bahsedilen reform sayesinde yetiştirilen öğretmenlerle ilköğretim kademesinde iyileştirme sağlamak amaçlanmaktadır. darülmualiminin başına bu modernleşme ile geçen Satı Bey, düzenlemeleri sağlayan kişi olmuştur. (Tekeli & İlkin, 1999, s. 86) II. Meşrutiyet ile gelişen bu dönemde askeri eğitim düzeninin organizasyonunu sağlayan Mekatib-i Askeriye Nezareti kapatılarak askeri eğitim haneler Terbiye ve Tedrisat-ı Umumiye Müfettişliği'ne bağlı hale getirilmiştir. 1913'te ise Tedrisat-ı İbtidaiye kararnamesinin yürürlüğe girmesiyle sivil ve askeri rüştiyeler birleştirilecek, dolayısıyla askeri rüştiyeler ortadan kalkmış olacaktı. Yine II. Meşrutiyet'in gerçekleştirdiği bir düzenleme ile ordu merkezlerindeki Harbiyeleri kapatarak öğrenciler İstanbul'da toplanacaktı. Bu okulda güzide bir eğitimci grubu organize edilerek kaliteli bir eğitim vermeye çabalanmıştı. (Tekeli & İlkin, 1999, s. 89)

II. Meşrutiyet sürecinde okul düzenini geliştirmekle beraber Avrupa'ya öğrenci gönderme fikrine de oldukça çaba gösterildi. Bu düşünceyle öğrenciler gönderilirken en çok düşünülen olgu orta ve yüksek kademedeki okullara öğretmen yetiştirmektir. Buralarda eğitilen kişiler, Osmanlı'ya dönüş sağladıklarında Sultanilerde öğretmenliğe ya da yüksekokullarda öğretmen yardımcılığına yerleştiriliyorlardı. (Tekeli & İlkin, 1999, s. 93) Bu kapsamda Avrupa'dan eğitimi alarak gelen öğrencilerin yetiştirdiği, modernizasyona uyumu sağlayacak

ve içinde bulunduğu dünyayı tanıyıp ileriye dönük düşünceler geliştirebilecek yeni bir nesil oluşturulmaktaydı.

18. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitimin değeri anlaması, modernleşmeyi ve ilerlemeyi takip etmeye çabalaması çeşitli getiriler elde etmesini sağlamıştır. 19. yüzyılı maddi anlamda oldukça kötü geçiren ve 20. yüzyılın başlarında da yıkılmayı yaşayan Osmanlı, bu dönemlere rağmen eğitim konusunda gerçekleştirdiğı çalışmalar sayesinde güçlü bir neslin ortaya çıkmasını başarmıştır. Bu yetiştirmenin temelinde ise Osmanlı'nın eğitimdeki yenileşme sürecinin devamında merkezi bir aidiyet duygusunu öğrencilere aşılama çabaları bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ciddi zorlukları yaşadığı son dönemlerinde, sorunlardan kurtulabilme gayesiyle bürokrasinin de içinde olduğu çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi bazı duygusal bağlamlara tutunarak planlanan kurtulma düşünceleriyle de beraber eğitimde yaşanan modernleşme ile Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atan Milli Mücadele'deki birçok ismin yetiştirilmesini gerçekleştirmiştir. Bu isimlerin arasında da başarılarıyla sivrilen 1902 senesinde Harbiye Mektebi'nden, 1905'te ise Mekteb-i Erkan-ı Harbiye'den mezun olarak Osmanlı'nın modernizasyon çalışmalarıyla oluşturulan okullardan yetişen Kâzım Karabekir bulunmaktadır.

İKİNCİ KISIM

KÂZIM KARABEKİR VE HAYATI

Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet'in temelinde önemli bir imza sahibi olan Musa Kâzım, 1882 yılında İstanbul Zeyrek'te dünyaya geldi. Soyadını aldığı Karabekiroğulları ailesi, günümüzde Karaman ili sınırlarında bulunan ve eski adıyla Gafriyat köyü ya da kasabası denilen bir bölgede yaşayan Selçuk Türklerindendir. Ailenin yaşadığı bu bölge bugünkü adıyla Kâzımkarabekir ilçesindedir.

Kâzım Karabekir'in babası Mehmet Emin Paşa ise 1853'te Ruslarla mücadele amacıyla Rumeli'ye giden gönüllülere iştirak etmiş, 1854'te de Silistre Müdafası'nda yer almıştır. Devamında tekrar gönüllüler ile beraber Kırım'da gerçekleşen Sivastopol Muharebeleri'nde bulunmuş, burada yaralanması ve sağladığı faydalara karşılık Gümüş Muharebe Madalyası ile mükâfatlandırılmıştır. (Kırzioğlu, Kâzım Karabekir, 1991, s. 5) Ardından Mehmet Emin Paşa Kastamonu Alaybeyliği, İskilip'te kaymakamlık, Hakkâri'de,

Van'da ve Harput'ta Jandarma Komutanlığı vazifelerinde görev almıştır. Hicaz'da vali vekili ve Jandarma Alay Komutanı olduğu süreçte ise Mehmet Emin Paşa Kolera salgınına yakalanarak 1893 senesinde 57 yaşındayken hayatını kaybetmiştir. (Şişman, 2000, s. 12) Mehmet Emin Paşa'nın vefatının ardından eşi ve Musa Kâzım'ın da annesi olan Hacı Havva Hanım ise çocukları ve hizmetçileri ile beraber İstanbul'da yaşamaya başlamıştır. Havva Hanım evlatlarının eğitimi ve düzgün karaktere sahip bireyler haline gelmeleri adına fazlasıyla çaba sarf etmiştir. Hacı Havva Hanım ise 1917 yılında İstanbul'da iken hayatını kaybetmiştir. Mehmet Emin Paşa ile Hacı Havva Hanım'ın beş oğlu dünyaya gelmiştir ve en küçük çocukları da Musa Kâzım Karabekir'dir.

Küçük yaşta babasını kaybederek yetim kalan Karabekir, bu durumun kendisine yaşattığı zorlukları şu şekilde kaleme almıştır;

“Biri babasızlık acısı. Babalı çocuklar bana daha çok tesir ediyor. Herkes babasını görünce koşup yanına gidiyor. Babam bana şunu aldı bunu aldı dedikçe içimde bir acı başlıyor. Yetim ve öksüz çocukları daha çok seviyorum. Onlar bana daha çok yakın...” (Karabekir, Hayatım, 1995, s. 105)

Karabekir'in bu hissiyatları, onu yetim ve öksüz çocuklara destek olmaya ve kaliteli bir eğitimle yetişmelerini sağlamaya sevk etmiştir. Kâzım Karabekir'in Yetimler Babası olarak anılmasının temelinde muvaffak bir kumandan olmasıyla beraber şefkat sahibi bir baba gibi yaptığı davranışlar da bulunmaktadır.

Musa Kâzım, jandarma subayı olan babasının vazifeleri nedeniyle İstanbul'da başladığı ilköğretim eğitimini Van, Harput ve Mekke'de gerçekleştirdi. Ortaöğretim sürecini ise İstanbul'da Fâtih Askerî Rüştiyesi ve Kuleli Askerî İdadisinde alan Musa Kâzım, 1902'de Harp Okulu'ndan, 1905'te de Harp Akademisi'nden mezuniyetini gerçekleştirdi. Karabekir, her yıl sınıf birincisi olma başarısıyla Altın Maarif Madalyası ile ödüllendirilmişti. Manastır'da Kurmay yüzbaşı stajına başlamasının ardından bölgenin kurmay başkanlığı vazifesini de almıştı. Bu görevi takiben Manastır Mıntıka Müfettişliğine başlamış ve Sırp, Rum ve Bulgar çetelerine karşı gerçekleştirilen çatışmalarda yer almıştı. Karabekir, bu süreçte Binbaşı Enver Paşa ile beraber, ilerleyen dönemlerde İttihat ve Terakki ismine sahip hale gelecek olan, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Manastır'daki kolunu oluşturmuştu.

Kâzım Karabekir, 1907 yılının Temmuz ayında Bulgarlardan oluşan bir çetenin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanan bir çatışmadaki muvaffakiyeti ile Manastır'da Kıdemli Yüzbaşı rütbesini elde etmiştir. 4 Kasım 1907 tarihinde ise İstanbul'da bulunan harp okulunda

taktik hocası yardımcılığına gelmiştir. (Taşkiran, Milli Mücadele'de Kâzım Karabekir Paşa, 1999, s. 16) 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanının ardından, Edirne'de bulunan İkinci Ordu Üçüncü Fırka Kaymakamlığı görevine geçen Karabekir'in bu görevde bulunduğu dönemde 31 Mart Vakası gerçekleşmiştir. Bu isyanı engelleme amacıyla gelen Hareket Ordusunun Mürettep İkinci Fırka Kurmay Başkanı da Karabekir'dir.

Karabekir, 1909 seçimlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin II. Meclis'e mebus yerleştirmesi ve politik bir fırka haline gelmesi karşısında; askerin siyaset ile ilgilenmesinin yanlış olduğunu düşünerek bu Cemiyet'e ve siyasete mesafeli olmayı doğru bulmuştur. 1910'da Arnavutluk ayaklanmasının oluşmasıyla, Kâzım Karabekir başkaldırıyı engellemek amacıyla oluşturulan kolordunun şube yöneticisi ve erkân-ı harp vekili görevine getirilmiştir. Bahsedilen vazifesinde, isyancıların etkisiz hale getirilmesinde ortaya koyduğu faydaları ve bilhassa kolordunun Kaçanik (Çilova) Boğazı'nda bir tehlikeden kurtulmasını sağlaması sayesinde çifte nişanla mükâfatlandırılmıştır. (Kırzioğlu, Kâzım Karabekir, 1991, s. 11)

Karabekir, 1911 yılının Nisan ayının 15. gününde Harbiye Nezareti'ne ilettiği dilekçe ile atalarının adı olan Karabekir namını soy ismi olarak alma dileğinden bahseder ve bu dilekçesinin ardından yazışmalarında genellikle "Musa-Kâzım Karabekir" veya sadece "Kâzım Karabekir" adı ve imzasını kullanmıştır. Henüz soyadı edinmenin yaygın olmadığı bir süreçte Karabekir'in bu tavrı oldukça değerlidir. (Sarıçoban, 2017, s. 139) 22 Haziran 1913'te ise Balkan Savaşı'na iştirak ederek bu kapsamda Edirne'nin müdafaasında ciddi bir fayda sağlayan Kâzım Karabekir, Bulgarlar tarafından esir edilip Sofya'ya yollanmıştır. Edirne'nin İkinci Balkan Savaşı sırasında tekrar elde edilmesinin ardından Bulgarlarla yapılan anlaşmayla ise Sofya'dan İstanbul'a geçmiştir. Zararların tespiti amacıyla 2 Aralık 1913'te kurulan Türk, Rus ve Bulgar Karma Komisyonu'nda Rusça bilmesi bununla birlikte Bulgarca'yı da anlaması dolayısıyla görevlendirilmiştir. Karabekir'in 1913 yılında aldığı ödüller ise kıdem zammı ve Dördüncü Rütbeden Osmanlı Nişanıdır. (Sarıçoban, 2017, s. 139)

Balkan savaşlarını kaybeden Osmanlı İmparatorluğu, 27 Ekim 1913 tarihinde dönemin güçlü seviyedeki ordularından birine sahip olan Almanya ile bir antlaşma gerçekleştirmiştir. Antlaşma çerçevesinde, 14 Aralık 1913'te İstanbul'a gelen General Liman Von Sanders'in liderliğindeki ilk Alman Hey'eti Askeriyye-i İslâhiye'si Türk Genelkurmayı'nda harekete geçmiştir. 8 Ocak 1914'te ise Türk Genelkurmayı II. Şube İstihbarat Müdürlüğü'ne bir Alman Yarbay atanmasıyla oluşan yeni yapılanmada Kâzım Karabekir Almanca bilmesi ve seçkin bir Kurmay olması dolayısıyla Karma Komisyon'dan alınıp II. Şube'de müdür yardımcılığına ve ardından 24 Mayıs 1919'te II. Şube İstihbarat

Müdür Yardımcısı ve Birinci Kısım Amirliğine yerleştirilmiştir. (Kırzioğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, 1993, s. 13)

Kâzım Karabekir, 28 Mayıs 1914'te Viyana, Münih, Hamburg, Paris ve İsviçre'yi içine alan bir Avrupa gezisinde bulunmuştur ve bu süreçte ataşemiliterlerin çalışma tarzlarını gözlemleme fırsatını elde etmiştir. 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan veliahdına I. Dünya Savaşı'nı başlatan suikast gerçekleştiğinde Paris'te bulunan Karabekir buradan İsviçre'ye ve 14 Temmuz'da ise İstanbul'a seyahat etmiştir. Karabekir, İstanbul'a ayak basmasının hemen ardından Enver Paşa ve Hafız Hakkı Bey'e Avrupa'daki gözlemlerinden bahsederek, büyük bir savaşın mutlaka gerçekleşeceğini fakat zorunda olunmadığı sürece iştirak edilmemesi yönündeki fikrini anlatmıştır. Ancak Enver Paşa, Almanların muharebeyi kazanacağına kesin gözüyle bakmaktadır. Dolayısıyla 2 Ağustos 1914'te seferberlik ilanı gerçekleşmiş ve Kâzım Karabekir'in tüm çabaları boşa çıkmıştır.

14 Kasım 1914'te Dünya Savaşı ilan edildiğinde Enver Paşa'ya iki öneride bulunan Karabekir, bunları şu şekilde ifade etmiştir;

“Bunun faydasız bir iş olduğunu da söyledimse de benden mütalaa soran yok idi. Ben milli bir felaketi önlemek için surat asmalara, istiskallere aldırmiyordum. Enver Paşa'ya iki teklif yaptım! 1 - (Madem ki cihat ilan ettiniz bari bundan sonra Erkân-ı harbiyenizi Türk yapın) cevabı: (Seni erkan-ı harbiye reisi yapayım mı? Ya sen ya İsmet, başka kim var.) 2 - (Bu kış büyük hareketler yapmayın, Anadolu yollarının ikmaline çalıştırın!) cevabı: (İyi olur.)” (Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları, 1951, s. 25)

Birinci Dünya Savaşı'na dek Kâzım Karabekir ekseriyetle ast vazifesinde bulunmuştur. Avrupa gezisi ardından 29 Kasım 1914 tarihinde Üç yıl Hazari Kıdem Zammı alıp 7 Aralık 1914'te yarbaylığa gelmiştir. Karabekir, 6 Ocak 1915'te Birinci Kuvve-i Seferiyye'nin kumandanı göreviyle İran harekâtına iştirak etmiştir. Görevi için askerleriyle yola düşen Karabekir, Halep'e vardığında, Sarıkamış'ta 3'üncü ordunun ciddi bir kayıp yaşaması sebebiyle, emrindeki güçlerin Doğu cephesine yönlendirilmesi gerektiğini öğrenmiştir. Karabekir de Süleyman Askeri Bey'in yerine Irak havalisi güçleri komutanlığına ve Basra valiliğine vazifelendirilmiştir. (Sarıçoban, 2017, s. 140) Hastalanmış olan Süleyman Askeri Bey'in, Karabekir'in Halep'ten Bağdat'a yolculuğu esnasında iyileşmesi ve yeniden görevine devam etmesi dolayısıyla Karabekir Paşa, İstanbul'a çağrılmıştır. (Taşkıran, Milli Mücadele'de Kâzım Karabekir Paşa, 1999, s. 29)

Kâzım Paşa, 6 Mart 1915 tarihinde ise Beşinci Kolordu'nun İstanbul-Kartal'daki 14. Tümen Kumandanlığı'na atanmıştır. Bu süreçte Karadeniz ve Marmara kıyılarında tahkimat çalışmaları gerçekleştirmiştir. Ardından Karabekir, tümeniyle Çanakkale Cephesi'ne yönlendirilmiştir. Fransız güçleriyle Seddülbahir'de ve Kereviz Deresi'nde üç buçuk ay boyunca başarıyla savaşması sayesinde dört ödül kazanmıştır. Bunlar; Harp Madalyası, Avusturya'dan, İkinci Sınıf Salib Nişanı, Muharebe Gümüş Liyakat Madalyası, İkinci Rütbeden Kron dö Broş Kılıçlı Nişanıdır. (Kırzioğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, 1993, s. 15)

Kâzım Karabekir, Çanakkale'de savunma yapmanın yerine hücum savaşlarının oluşması dolayısıyla, Gelibolu'dan çağırılarak İstanbul'daki Birinci Ordu Kurmay Başkanlığına atanmıştır. Fakat Liman Von Sanders'in Karabekir'den daha değerli Alman subayların bulunduğunu düşünerek, atanmaya karşı tavrı Karabekir'i görevden aldırması ve Paşa, VI. ordunun kurmay başkanlığına yerleştirilmiştir. Bununla beraber Çanakkale'deki faydaları sayesinde üç yıl savaş zammı alıp miralay rütbesine yükseltilmesi de bu dönemdedir. Karabekir, kendisinin sahip olduğu kuvvetlerinden fazlasıyla güçlü durumdaki İngiliz kuvvetlerini Irak Cephesi'nde mağlup ederek daha da önem sahibi bir hale gelmiştir ve Von der Goltz Paşa tarafından oluşturulan inha ile muharebelerdeki başarılarına ithafen Muhabere Gümüş İmtiyaz Madalyası elde etmiştir. (Taşkıran, Milli Mücadele'de Kâzım Karabekir Paşa, 1999, s. 31)

6 Nisan 1916 tarihinde Goltz Paşa'nın tifüs dolayısıyla vefat etmesinin ardından mevkiine Enver Paşa'nın amcası olan Halil Paşa geçmiştir. Karabekir de 16 Nisan 1916'da 18. Kolordunun komuta edilmesi görevini almış; ancak karşılaştıkları savaşlarda İngiliz güçleri karşısında yapılması gerekenlere ilişkin Halil Paşa'ya verdiği fikirler Paşa tarafından önemsenmemiştir. (Kırzioğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, 1993, s. 16) Karabekir de bu duruma karşı Irak cephesindeki görevinin sonlandırılmasını rica etmiştir. Dolayısıyla Paşa'nın bir buçuk yıl kaldığı bu cepheden İstanbul'a gelmesi istenmiştir. Karabekir'in gidişinin ardından İngilizlerin Irak Cephesi'ndeki üstünlüğü devam etmiş ve önce Bağdat'ı sonrasında da Kudüs'ü ele geçirmişlerdir.

Kâzım Karabekir, Irak Cephesi sonrasında Kafkas Cephesi'nde bulunan 2. Kolordu Kumandanlığına atanmıştır. Kendisi henüz İstanbul yolundayken bu atanmayı öğrenmiş ve direkt olarak vazifesinin merkez noktası olan Lice'ye geçmiştir. Lice'de yaklaşık 10 ay görev alan Karabekir, Ruslara karşı mücadelede çeşitli faydalar sağlamıştır. 3. Ordunun komutanı olan Vehip Mehmed Paşa ise Edirne ve Balkanlardaki üstün becerilerini göz önüne alarak

Karabekir'in 3. Ordunun sağ kanadı ve Erzincan'daki Birinci Kafkas Kolordusu kumandanlığında faydalı olacağını düşünüyordu. İstanbul'dan istenilen bu görevlendirme 28 Ocak 1918'de onaylanmış ve Karabekir yaklaşık bir ay süren zorlu seyahatinin ardından Refahiye'de vazifesinin başına geçmiştir.

Karabekir'in başında bulunduğu güçler tarafından verilen büyük çaba sayesinde Ermeni kuvvetleri ve çeteleri tamamıyla ortadan kaldırılmıştır. Karabekir, 13 Şubat 1918 tarihinde Erzincan'ı, aynı yıl 12 Mart'ta Erzurum'u, 13 Mart'ta ise Pasinler'in merkezi Hasan Kale'yi ele geçirmiştir. Ardından 5 Nisan'da Sarıkamış'ı, 25 Nisan'da da Kars Kalesi'ni, halk tarafından "Kırk Yıllık Karagünler" ismiyle adlandırılan kötü durumlardan refaha erdirmiştir. (Kırzioğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, 1993, s. 18) 1914 Hududu'na dek olan alanın tekrar elde edilmesi karşılığında 28 Mart 1918'de Karabekir, Kılıçlı İkinci Rütbe'den Osmanlı Nişanı almıştır. 28 Temmuz 1918'deki İrade ödülü ile ise mirlivalık mevkiine gelerek paşalığa ulaşmıştır. (Tevetoğlu, 1943, s. 253)

Karabekir, 15 Mayıs 1918'de Arapçay'ı aşarak Gümrü'yü bir günde işgal etmiştir. Buradan ele geçirdiği top, tüfek, vagon ve lokomotifleri Kars ve Sarıkamış'a iletmış; Ermenilerin çatışmaları sürdürmesine karşılık onları Karakilise ve Elegez Dağı'nda mağlubiyete uğratmıştır. Dolayısıyla bu kayıpları yaşamasının ardından Gürcistan, Azerbaycan ve kendilerinin bulunduğu Kafkas hükümetinden çıkan Ermenistan sulhe mecbur kalmıştır. 14 Haziran 1918 tarihinde Batum Antlaşması gerçekleştirilmiştir. Antlaşmaya göre Batum, Kars ve Ardahan'dan oluşan Elviye-i Selase ile beraber Ahıska ve Ahılkelek de Osmanlı'ya teslim edilmiştir. Kâzım Karabekir'in Birinci Kafkas ordusuna, 1918 yılının Ağustos ayında kolorduda ve cephelerde bazı farklılıklara gidilerek, İran Azerbaycan'ı, Nahcivan ve Tebriz bölgeleri teslim edilmiştir. Dolayısıyla Karabekir de karargâhını Nahcivan'a taşımıştır. (Taşkiran, "Kâzım Karabekir Paşa'nın Askeri Hayatı ve Komutanlığı", 1992, s. 65) Bu dönemde İngilizlerin radarında olan önemli petrol alanlarından Bakü'yü işgal gayesiyle Tebriz ve çevresine harekete geçmesine karşılık, 16 Ağustos'ta Karabekir, kolordusunun 11'inci Tümenini Tebriz'e yerleştirmiştir. 2 Eylül'de kendisi de karargâhıyla Tebriz'e ulaşmış ve Azerbaycan'dan İngiliz güçlerini uzaklaştırmayı başarmıştır. Kâzım Karabekir'in Doğu ve Kafkaslardaki muvaffakiyetleri bölgelerde Türk nüfuzunu güçlendirmiş ve kuvvetlerin seviyelerini artırmıştır. (Sarıçoban, 2017, s. 142) Ancak bu cephelerdeki üstünlükler Birinci Dünya Savaşı için yeterli gelmemiş ve Osmanlı için savaş mağlubiyet ile sonuçlanmıştır.

22 Ekim 1918 tarihinde Kâzım Karabekir, İran'dan ayrılması ve Nahcivan'a geçmesi yönünde bir talimat almıştır. Nahcivan'a 25 Ekim'de ulaşan Karabekir, burada Birinci Kolordu Karargâhı'nın lağvedildiğini ve onun da İstanbul'a gelmesinin istendiğini işitmiştir. Ardından da 31 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın gerçekleştiğini ileten telgraf eline geçmiştir. 5 Kasım'da dönüş yoluna başlayan Karabekir, 7 Kasım'da Batum'a varmıştır. Burada Karabekir, ambarlarda çok sayıda hafif Japon toplarının mevcut olduğunu görerek bunlardan faydalanmak için Reşit Paşa vapuruna taktırmıştır. Bu sayede işgale karşı ilk başkaldıran duruşlardan birini gerçekleştirmiştir. (Sarıçoban, 2017, s. 143) Bu vapur ile yola çıkan Karabekir, 28 Kasım 1918'de Karadeniz üzerinden İstanbul'a girmiş ve bu günden hatıralarında şu şekilde bahsetmiştir;

“...karşılıklı İngiliz ve Fransız bayraklarının sallandığını görerek heyecana geldim. Büyükdere'de merasimle İngiliz bayrağının çekildiğini gördüğüm dakikada tek dağ başı mezar oluncaya kadar mücadele ederek istiklalizimizi kurtarmaya vicdanıma ahdettim ve “Ya istiklal, ya ölüm” diye haykırdım.” (Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları, 1951, s. 37)

19. yüzyılın sonlarında başlayan ve 20. yüzyılın başlarında da süren bloklaşmanın sonucunda Avusturya – Macaristan veliahdının 1914 yılında bir Sırp tarafından Saraybosna'da katletmesi ile tam anlamıyla başlangıcını gerçekleştiren Birinci Dünya Savaşı'nın zorlu şartları karşısında sıkıntılar yaşayan devletler barışa yönelmekteydiler. Bunun neticesinde oluşan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın İtilaf devletlerine sağladığı imkânlarla Osmanlı topraklarına asker çıkarma ve işgal etme durumları yaşanmıştır. Bu işgaller ise Anadolu'da milli hareketlenmeyi doğurmuştur. (Erat, 2000, s. 16) Kâzım Karabekir de İstanbul'a gelmesinin ardından ikili görüşmelere girişmiştir. Bu görüşmelerinde memleketin içinde bulunduğu hali konuşarak çok sayıda kişi ile çözüm yollarını düşünmüştür. Karabekir, öncelikle 29 Kasım 1918 tarihinde o dönemde Harbiye Nezareti Müsteşarlığı vazifesinde bulunan, en yakın ve aziz arkadaşı olan ve daha sonra İnönü soyadını alacak Albay İsmet Bey ile konuşmuştur. İsmet Bey'e genç kumandanların İstanbul'a çağırılmasının yanlışlığını ve kendisinin de Doğu'dan uzaklaştırılmasının gaflet olduğunu anlatmış ve ardından da şu cümleleri kurmuştur;

“Beni derhal şarka iadeye çalış. Ben orada milleti tenvir ve onlara yardım ederek, memleketin inhilaline karşı şarkta yeni bir milli Türk hükümeti vücuda getirerek, memleketin şerefini tehlikeden kurtardıktan sonra garp tehlikesi bertaraf edilebilir. Ve bu suretle Mütareke hududu dahilinde anavatanımız kurtarılabilir.” (Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları, 1951, s. 38)

Kâzım Karabekir'in bu umutlu düşünceleri karşısında İsmet Bey, geleceğe ilişkin oldukça kaygılıdır. Karabekir'e cevap olarak;

“Ordularımız mahvoldu. Boğazlara İtilaf hakim, bütün cenup hudutları açık bir halde. Asıl felaket bizim içimizden Kâzım! Tasfiye yapacaklar tasfiye! Anlıyor musun? Bugün harpte kazandığın paşalığı alacaklar bir belki de iki rütbe kaybedeceksin. Artık bize her şey düşman. Ben çok düşündüm. Neyimiz varsa birleştiririz ne mümkünse alırız. Kâzım Ağa, İsmet Ağa ben başka türlüünü göremiyorum Kâzım. Sen de bir iyi düşün.” demiştir. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 2008, s. 7)

Bu yanıt karşısında Karabekir şaşırmış ve üzülmüştür. İçinde bulunulan karanlık günlerde Harbiye Nezareti Müsteşarı mevkiinde bulunmasına rağmen bu şekilde konuşan dostuna yine de ışık olmaya çalışmış ve düşüncelerini şöyle ifade etmiştir;

“İsmet ben kararımı vermiş bulunuyorum. Bütün bu şeyleri vaktiyle Çanakkale'den içeri sokmamıştık. Nazarımda bostan korkuluğu gibi duruyorlar. Biz ölümü göze alınca hepsini yine dışarı atarız. Milletin mahvolduğunu görmek zilletindense yaşadığını görerek ölmek daha Türk'çe olur. Ben dün Boğaz'dan gelirken ahdımı verdim. Tek kalsam bile veya tek dağ başı kalsa bile uğraşmak. Silahımı, üniformamı kimseye vermeyeceğim. Azim ve tedbir her ümide yol açar.” (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 2008, s. 7)

30 Kasım 1918 tarihinde Karabekir, Harbiye Nazırı Abdullah Paşa ile görüşerek iki hususta fikirlerini sundu. Bu konulardan ilki, boşaltılacak doğu bölgesinde İtilaf devletlerinin gözlemci heyetleri bulunmaması durumunda Ermeni ve Gürcülerin Müslümanları katledecekleriydi. İkinci konu ise İstanbul basınının yalnızca Ermeni katliamı hakkında yayın yapmaları konusunda şikâyetçi olmasıydı. Oysa Karabekir, Ermenilerin gerçekleştirdiklerinin Doğu'da ve Elviye-i Selase'de çok fazla olduğunu ve basının bunu yayınlamadığını düşünüyordu. Hayrete düşen Abdullah Paşa ise cevap olarak şu cümleleri kurdu;

“Bunlardan hiç haberim yok söylediklerini yaz da Meclis-i Vükelada okuyayım, elimizde de bir vesika bulunsun.” (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 2008, s. 7)

Kâzım Karabekir, 1 Aralık 1918 tarihinde ise Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'yı ziyaret ederek İstanbul'da tüm komutanların toplanmasının bir gaflet olduğunu, kendisinin de şarka iadesinin uygun olacağını ve ordunun zayıflatılmamasını anlatmıştır. 6 Aralık 1918'de selamlık merasiminde padişaha düşüncelerini anlatan Karabekir; barışın tam anlamıyla sağlanmasından önce ordunun zayıflatılmaması, genç komutanların iş başından

ayrılmaması ve bu komutanların Anadolu'ya, orduları başına, iadeleri sayesinde Türklüğün öldürülemeyeceğinden bahseder. Cevap olarak ise Padişah Vahdettin:

“Sizin gibi genç, mert ve şayan-ı itimat kumandana malik olmakla ben ve milletim iftihar eder.” demiştir. Karabekir, padişahın bu cümlesinin kendisi ve diğer genç kumandanların girişimini sağlayan etkenlerden birisi olduğunu ifade etmektedir. (Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları, 1951, s. 39)

Karabekir, 23 Aralık 1918'de Harbiye Nezaretine tayin olan Cevat Paşa'yı ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine tayin olan Fevzi Paşa'yı tebrik etmek üzere ziyaret etmişti. Burada kendisini Tekirdağ'daki 14. Kolordu'ya tayin ettiklerini ancak bunun birinci kademe olduğunu ve ilk fırsatta doğuya iade edileceğini öğrendi. Buraya geçişinin ardından Karabekir, 2 Ocak 1919'da Tekirdağ'da olmanın gereksizliğini görerek kolordunun Balıkesir'e nakli için girişimde bulundu ve kabul gördü. 13 Mart 1919'da ise doğudaki Dokuzuncu Ordu'nun ismine On Beşinci Kolordu ismi verilerek kendisinin de kumandanlığına tayin edildiğini öğrendi. (Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları, 1951, s. 40) Karabekir, Doğu'ya yönelik hareketinin evvelinde Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve Şakir Paşa gibi kişilerle görüşerek gerçekleştirilecek önlemler ve düzenlenecek harekât planı hakkında fikir alışverişinde bulundu. 11 Nisan'da veda ziyaretlerini gerçekleştiren Karabekir, Mustafa Kemal ile tekrar görüşerek şu cümleleri kurmuştur;

“Paşam, ben yarın Erzurum'a hareket ediyorum. İstanbul'da ne vaziyette kalırsanız kalınız bir şey yapmak imkânsızdır. Sükût edersek mahvımız mukadderdir. Behemehâl Anadolu'ya ordu başına geliniz. Hem de Şarka; milletin kurtuluş anahtarı Şarkta'dır. Orada her şey mümkündür. Ordu da kuvvetlidir, halk da beraber gider. Ben kat'i kararımı verdim. Planım basittir. Milli bir hükümet teşkili ve Şark vilayetlerini istilaya hazırlanan Ermenistan'ı bize güzel bir sulh rehinesi olarak elde tutmak, sonra hadisata göre, garbe tevcih etmektir. İstanbul'da ne siz ve ne de kıymetli arkadaşlar fazla müddet kalmayınız. Başka türlü milli birlik ve milli varlık göstermek imkânı yoktur. Benim ahdım tek dağ başı mezar oluncaya kadar uğraşmaktır. İstiklalimizi ve hiç değilse namus-ı millimizi kurtaracak, ancak bu karardır.” (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 2008, s. 17)

Mustafa Kemal'in Karabekir'e cevabı ise şu şekildedir. *“Bu da bir fikirdir, ahval günden güne size hak verdiriyor. Size muvaffakiyet dilerim.”* (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 2008, s. 17) Kâzım Karabekir, kendisi doğuda milli bir hükümet düşüncesi içerisindeyken Mustafa Kemal Paşa'nın bir padişah hükümetinde İstanbul'da herhangi bir görev edinerek

oldukça değerli isimleri de etrafına toplaması ihtimalini oldukça düşündürücü bulmuştu. İçinde bulunduğu düşünceye karşı, ısrarcı olarak, kendi elinde planladığı liderlikten vazgeçip “İyi olayım size mülaki olmaya çalışırım.” cümlesini kuran Mustafa Kemal’i doğuya davet ederek milli harekâtın başına geçmesini de teklif etti.

12 Nisan 1919 tarihinde İstanbul’dan harekete geçen, Kâzım Karabekir’in içinde olduğu Gülcemal Vapuru Kız Kulesi ile Selimiye arasında demirlemek zorunda kalmıştı. Mütareke sürecinde İstanbul’dan ayrılmak zordu. Osmanlı hükümetinden alınan izinler yeterli gelmiyordu. Bunlarla beraber İtilaf devletleri yetkililerinden de izin gerekmektedir. İtilaf memurları tarafından kontrol edilecek olan vapurda Kâzım Karabekir bu belgelere sahip olduğundan problem yaşamamıştı. (Erat, 2000, s. 23) Ancak vapurda bulunan ve izin belgeleri olmayan iki subay vardı. Bu subaylar kömürcü kıyafetleri giyip ocak başında görünerek kontrolü atlattımlardı. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 2008, s. 18) Karabekir, vapur ile Zonguldak, Sinop, Samsun, Ordu ve Giresun’a uğrayıp 19 Nisan 1919 tarihinde Trabzon’a varmıştı. Beraberinde Trabzon’a vali tayin edilen Galip Bey de bulunmaktaydı. Onunla belediye dairesine geçen Karabekir, burada yemeğin ardından hemen harekete geçti. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkezi heyeti reisi ve azalarıyla birtakım görüşmeler gerçekleştirmişti. Trabzon belediye reisi Barutçu Ahmet Efendi, bununla birlikte Trabzon Müdafaa-i Hukuk reisiydi. Karabekir, heyete şu şekilde bir konuşma yaptı:

“Avrupa’ya, Amerika’ya yalvarmak hastanın başında mersiye okumaktır. Memleket tehlikededir bu muhakkaktır. Fakat kuvvetimiz bu tehlikeyi defe kadirdir. İtilaf kuvvetlerinden korkmayınız. Daha geçen hafta Londra’dan memleketimize getirilmek istenilen alaylar işi anlayınca biz gitmeyiz diye silah çatılarını bırakıp savuştular. İtilaf milletleri Harb-i Umumi’den o kadar yorgun çıktılar ki memleketimizde tek bir nefer bile öldürmeye razı değillerdir. Karşımızda Rum Ermeni’den başka kimseyi görmeyeceğiz. İstanbul’da İtilaf kuvvetleri bostan korkuluğundan başka bir şey değildir. Bana inanınız. Ben buraları şuna, buna vermeye değil, buraları almak isteyen hülyalı kafaları ezmeye geldim. Elbirliğiyle ve süngümüze istinaden işe başlayalım. Allah yardımcımızdır.” (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 2008, s. 19) Karabekir’in bu cümleleri oldukça etki sağladı; kendisine itimatları olduğunu ve sözünden çıkmayacaklarını vadettiler.

30 Nisan’a kadar Trabzon’da kalıp iki otomobil ile hareket eden Karabekir Ardasa, Gümüşhane ve Bayburt’ta denetimler yaparak 3 Mayıs 1919’da Erzurum’a ulaştı. 4 Mayıs’ta Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyeti reisi Hoca Raif Efendi ve heyetiyle müzakere eden Karabekir, İngilizlere silah teslim etmeyeceklerini ve tüm tavırların milli bir hüküm

seviyesinde gerçekleşeceğini, çalışmalarının bir generalin başkaldırısından ziyade, milli istiklalin sağlanması için milletin birlik ve azmi olduğunu anlatmıştır. Dolayısıyla bahsedilen etkenler üzerine halk Karabekir'in hiç müdahalesi bulunmamasına rağmen çeşitli hususlarda birbirine yazışarak anlaşmıştır ve Erzurum Kongresi'ne hüküm kılınmıştır. Kâzım Karabekir de derhal çalışmalarına başlayarak, 6-7 Mayıs'ta Erzurum telsiz istasyonunu harekete geçirmiştir. Fransızca, Rusça ve Almanca bilen mütehassısları burada vazifelendiren Paşa, ayrıca İstanbul'da ve Karadeniz'de yer alan gemilerin iletişimlerini de dinletmiştir. (Kırzioğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, 1993, s. 26)

Karabekir Paşa, Erzurum'da doğu bölgesinde mütareke kararlarının tatbiki ve doğudaki silahların toplanması ile vazifelendirilmiş İngiliz Yarbayı Rawlinson'la da bir araya gelmiştir. Rawlinson, silahların düzgün bir şekilde tesliminin sağlanmadığını anlatmış ve tehdit edici cümleler kurmuştur. Karabekir bu konuya da bir çözüm planlamıştır. Halk ile anlaşarak onları Rawlinson'a yollayacak, silahları Ermeni katliamından çekindikleri için teslim etmiyormuş gibi gösterecek ve bu düzenle Kâzım Karabekir İtilaf devletlerine karşı gelen kumandan olarak dikkat çekmeyecekti. Ancak halktan Rawlinson'la görüşmeye giden bir kişi, tehditler karşısında durumu belli ederek oyunu bozmuştu. Rawlinson ise şu cümleleri kullanmıştı:

“Ya! Demek bu oyunları şimdiye kadar Karabekir yapıyormuş. Şu halde buyurun. Oturun. Şimdi size bir teklifim var. Erzurum'un Ermenistan'a verilmesi mukarrerdir. Fakat, namusum üzerine söz veriyorum, eğer Karabekir Paşa'yı öldürürseniz veyahut buradan atarsanız hududun Erzurum ile Hasankale arasından geçmesini ben temin ederim.” (Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları, 1951, s. 56)

Erzurum'da bu durumların yaşandığı süreçte İzmir'de 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar işgal gerçekleştirmişti. 16 Mayıs'ta işgal bilgisini alan Erzurum'da, halk karargâh etrafında toplanarak günlerce mitingler sürdürdü. Karabekir de 18 Mayıs'ta burada düzenlenen mitinge el altından destek sağlayarak tepki içeren ihtar telgrafları göndertmişti. (Sarıçoban, 2017, s. 145) Kâzım Karabekir, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığını 21 Mayıs'ta kendisine gönderdiği şifreli telgrafta öğrenmiştir. Mustafa Kemal bu telgrafta *“Bir an evvel size mülaki olmak arzusundayım.”* cümlesini kullanmıştı. (Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları, 1951, s. 57) Bu süreçte Erzurum Kongresi için çalışmalar sürdürülmekteydi. Ermeni muhtariyetini genişletme esasını Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın onayladığının yankılanması üzerine protestolar ortaya çıkmıştı. (Sarıçoban, 2017, s. 145) Kâzım Karabekir, bir telgrafta Erzurum Kongresi'ne Mustafa Kemal Paşa'yı da davet etmişti.

Yurt genelinde bir kongre oluşturma arzusundaki Mustafa Kemal Paşa, bu teklifi kabul etti. Bir an evvel orada olmak istediğini bildiren Mustafa Kemal, Amasya Genelgesi'nin hazırlıklarını tamamlamaya çalıştı. 22 Haziran 1919'da yayınlanan Genelge, Sivas'ta ortaya koyulacak milli kararlara tüm halkın iştirakini planlayan bir dokümandı. Oluşturulan belgenin altında Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey, Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey'in imzaları bulunmaktadır. Kâzım Karabekir ise genelgeye onayını Erzurum'dan vermiştir. 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a varan Mustafa Kemal, görevlerinin sonlandırıldığı bilgisinin geldiği gece olan 7-8 Temmuz akşamı derhal istifalarını sunmuştur.

Bu hususta Kâzım Karabekir: *“Hiçbir mülahaza beni, Mustafa Kemal Paşa'yı baş tanımaktan men edemezdi. Beni ileride bu fedakârlığının kıymetini bilmez diye bu fıkirden ve kanaatten çevirmek isteyenler olmuştur.”* cümlesini kurmuştur. (Kandemir, Kâzım Karabekir, 1948, s. 88)

10 Temmuz 1919 tarihinde yapılması planlanan Erzurum Kongresi, azaların bütünüyle toplanamaması dolayısıyla 23 Temmuz'a ertelendi. Kongreye Rauf Bey'in katılması ve Mustafa Kemal Paşa'nın kongreyi idare etmesi fikri bazı engellerle karşılaşmıştı. Üyelerden itiraza sahip kişiler, kendisinin irtibat görevlileri olan Hoca Raif Efendi ve Necati Bey'i, Karabekir'e göndererek şu tepkileri ortaya koymuşlardır;

“Mustafa Kemal Paşa'yı kongrede istemiyoruz çünkü sineyi millete iltica ettiğini söylemesine rağmen henüz padişah yaveri kordonunu çıkarmıyor. Kongre üniforma ile idare edilecekse o makamda sizi görmek isteriz. Mustafa Kemal henüz İstanbul hükümetine karşı cephe almıyor onu tanıyor. İstanbul hükümeti Paşayı hükümeti tardettiğini ilan ediyor bu vaziyet nasıl kabili te'lif olur.” (Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları, 1951, s. 74) Bu tepkilere rağmen Kâzım Karabekir'in arabuluculuğuyla sorunlar giderilmiştir.

Kâzım Karabekir, Erzurum'da bir yandan kongre hazırlıklarında bulunurken bir yandan da doğuya tayin arzusunun gerçek nedenlerinden olan Ermenilerce yeniden ele geçirilmiş Oltu, Kars, Artvin, Ardahan, Batum alanının geri alınması için de çalışmalarda bulunmaktadır. 1919 yılının Temmuz ayında Mustafa Kemal Paşa'dan boşalan 3'üncü Ordu Müfettişliğine Karabekir vekâleten atanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve Hüseyin Rauf Bey'le görüşerek onların da onaylarını alması ardından; Üçüncü Ordu müfettiş vekilliği vazifesini de kabul etmiş ve yetkileri çoğalmıştır. (Sarıçoban, 2017, s. 146) Erzurum Kongresi 23 Temmuz – 4 Ağustos arasında gerçekleşmiştir. Bu toplantılarda, milli sınırlar içinde vatanın bütünlüğü, hükümetin dağılması durumunda milletin düşmana karşı koyacağı, manda ve himayenin kabul

edilemez olduğu kararları alınmıştır. (Kırzioğlu, Bütünöyle Erzurum Kongresi, 1993, s. 243-256) Bununla beraber Doğu'daki altı vilayetin Osmanlı'nın vazgeçilmez bir değeri olduğu ve Ermeni Devleti'nin inşa edilmesine imkân sağlanmayacağı ifade edilmiştir.

Erzurum Kongresi'nin dağıtılması ve kongre üyelerinin tutuklanması talebini gerçekleştirmeyen Karabekir, 30 Temmuz 1919'da Harbiye Nezareti'nden aldığı telgrafa şu yanıtı vermiştir:

“...Hükümetin mukarrerat ve siyasetinin ne olduğunu bilmiyorsam da, Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in fiil ve hareketlerinde vatan ve milletin maksat ve menfaatine ve mevcut kanunlara aykırı telakki edilecek hiçbir hal ve hareket olmadığını görüyorum. Halk, namussuzca ölmektense, namuskârane müdafaaaya karar vermiştir.” (Kandemir, Milli Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşısındakiler, 1964, s. 103)

Kongredeki fikir birliği ile oluşturulan hükümler bir bildirge olarak tüm yurda iletilmiştir. Bununla beraber yabancı devletlerin temsilciliklerine gönderimi de sağlanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a ise bildirge ile bir de muhtıra gönderilerek kendisinin duyurduğu ilkeler hatırlatılmıştır. Popölasyonunun yüzde sekseni Türklerden oluşan İzmir'in Yunanlılara verildiği buna rağmen Türklerin kesinlikle bu hükümlerin altında kalmayacağı ve bu yolda kanının son damlasına kadar mücadelede olacağı iletilmiştir. Devamında kongre Temsil Heyeti'nin seçimini gerçekleştirmiştir. Heyetin başkanlığına geçen Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'nin ilk siyasi kuruluşunun lideri haline gelmiştir. Bu heyet hiçbir zaman bir araya gelerek çalışma sağlayamamıştır. Heyet içerisinde sadece Mustafa Kemal ile Rauf Bey, Raif Efendi ve Şeyh Fevzi Efendi Sivas Kongresi'ne katılabilmektedir. Ancak her şeye rağmen Erzurum Kongresi ile Müdafaa-i Hukuk davalarını bir karara bağlamak ve bir Temsil Heyeti vücuda getirmek amacı sağlanabilmektedir. (Sarıçoban, 2017, s. 146)

Erzurum'da gerçekleşen bu yapılanmaya karşı daha önce de Karabekir'i silah teslimi konusunda vurdurmak isteğinde olan İngiliz Yarbey Rawlinson, “Erzurum Erzurumlularındır” propagandası yaparak daha yumuşak bir faaliyete girişmiştir. Ancak Rawlinson, Erzurum'dan ayrılık kararının alınmasıyla hazırlıklarını tamamlayıp Karabekir'i ziyaret etmiştir. Bu ziyarette Rawlinson; *“Bavullarımı hazırladım. Burada bana iş kalmadı, gidiyorum. Fakat bu gidişim ilan-ı harp demektir.”* cümlelerini kurmuştur. (Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları, 1951, s. 108)

Karabekir ise cevap olarak şunları söylemiştir:

“Şu iki şeyi bilmek faydalı olur! 1- Ne bir Erzurumlu beni başka bir yerde vurur ne de Erzurum’da beni vururlar. 2- İngiliz milleti silahlarımızı toplayarak bizi Rumlara Ermenilere doğratacağını bilseydi sizi çoktan buradan alırdı. Politikacılara Türkiye bu vasi selahiyeti vermezdi. Trabzon’a yüz dirinavt getirecekmişsiniz; biz de hepimiz birer dirinavt olmaya karar verdik. İşte onun için de bu levhayı remz olmak üzere her Türk başına asacaktır.” Karabekir’in bahsetmiş olduğu başının üzerinde asılı olan levhada ise kendisinin oluşturduğu bir slogan olan “Türk Yılmaz” yazmaktaydı.

Erzurum’daki kongre amaçladıklarını gerçekleştirmiş bulunuyordu ve ardından Sivas’ta da bu fazlasıyla teyit edilmişti. Bu iki kongre arasında ise 22 Ağustos 1919’da Karabekir, “yetim evlatlarına” görkemli bir sünnet düğünü gerçekleştirecekti. Bu düğünde çeşit çeşit eğlenceler hatta çocuklar için Karabekir’in kaleminden dökülen birer ikişer perdelik çocuk piyesleri de hazırlanmıştı. Bunlar; “Soğuktan Donmuş Çocuk”, “Bilenle Bilmeyen Müsavi Midir?”, “Temiz ve İğrenç Yemek Yemek”, “Çalışkan ve Tembel Kardeşler” idi. Tüm Erzurumluların iştirak edeceği bu müsamerede çocuklar büyük çadırlar altındaki karyolalarından oyunları seyredecekti. Karabekir, evinden otomobile binerek alana doğru yola çıkmıştı. Arkalarındaki araçta ise yetimler bulunmaktaydı. İçkale’ye doğru hareket eden araçlar bu yol üzerindeki bir yokuşa gelmişti. Karabekir’in içerisinde olduğu aracın yokuşa frenleri tutmamıştı ve geriye doğru hareket etmeye başladı. Şaşkınlık içerisindeki şoför aracı uçuruma doğru götürürken Karabekir “Direksiyon sağa!” diye bağırarak kendisini araçtan atmıştı. Araç kurtulmuş ancak atlama sırasında Karabekir, sağ ayağını burkmuştu. Buna rağmen düğünden vazgeçmedi ve ilk açtıkları sanayi mektebinde törenler gerçekleştirildi. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 2008, s. 151)

Düğün ile ilgili Karabekir’in cümleleri ise şu şekildedir:

“...Geniş bahçe şehit yavrularının gayretiyle pek mükemmel donatılmış. Binlerce halk dolmuş. Sünnet başlamıştı. Çocuklara öğretmişler: Sünnet olurken: "Yaşa Paşa Baba!" diye haykırıyorlardı. Canı ziyade yanan yahut metanet göstermeyenlerin ağlaması da bu cümle ile oluyor, bazıları perde perde "Yaşaaa... Paaşaaa... Baabaaa!" diye garip naralar atıyordu. Bu yavrucakların bu sevinçli günü ve şefkatli nazar ve haykırışları bana ayağımın acısını duyurmuyordu. Yürürken ısırap duymakla beraber çadırlarda çocukları birer birer ziyaretle hediyelerimi verdim.” (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 2008, s. 151) 29 Ağustos 1919’da Heyet-

i Temsiliye’den Kemal Paşa, Rauf Bey, Raif Hoca ve diğerleri otomobil ile Sivas’a hareket edecekti. Yolculuk öncesi son akşam Kâzım Karabekir’in evinde Heyet-i Temsiliye ile bir kez daha durum değerlendirmesi gerçekleştirildi.

Burada gerçekleştirilen tespitler şu şekildeydi;

“Padişah ve hükümeti ve bunların yordakçuları Türkiye’nin taksimine ve İstanbul ile bir kısım memleketin İngiliz mandasına girmesine razı olmuşlardır. Buna mukabil, İzzet Paşa vesair namuslu insanlar bu vahim vaziyetten kurtulmaya çare Amerika mandasını bulmuşlardır. Bizim ise kararımız sonuna kadar istiklalimiz için uğraşmak ve milleti esarete düşürmemektir. Nihayet naçar kalınırsa istiklaliyetimiz mahfuz kalmak ve memleket parçalanmamak üzere Amerika müzaheretine taraftar olmaktır. Fakat bu son vaziyet pek mahrem kalacak. Sivas Kongresi de istiklal-i millimizin kurtarılması için milli mukavemete karar verecek.” (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 2008, s. 173)

29 Ağustos günü arkadaşlarının Sivas’a doğru yola koyulmasının ardından feraha kavuşacağını düşünen Karabekir, aynı günde Harbiye Nazırı Süleyman Şefik’ten Ali Fuat Paşa’nın azledildiği ve yerine Ahmet Hulusi Paşa’nın vekâleten geçmesi kararının yazılı olduğu telgrafi alarak yeniden bir düşünceye kapılmıştı. Karabekir, ona ulaşan bu telgrafa cevaben İstanbul Hükümeti’ne içerisinde bulunulan süreçle ilgili kendi fikirlerini ve Ali Fuat Paşa’nın namusu ve gücünü anlatan bir telgraf yazmıştır. Ali Fuat Paşa da vekâletini Ahmet Hulusi Paşa’ya vermeyip halef gönderilmesine dek vekâlette kalacağını 30 Ağustos 1919’da iletmiştir. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 2008, s. 177) Karabekir, döneme ilişkin tüm konularda kalemini kullanan bir isim olarak 3 Eylül’de ise Harbiye Nezaretine, Posta Müdüriyet-i Umumiye’sinin kıymetli ve kıymetsiz paketleri lağvetmesi hakkında bir yazı göndermiştir. Bu yazıda Karabekir; *“Âlem tayyarelerle nakliyat yaparken, bizim eski varlığımızı da imha etmek insaniyete karşı büyük ayıptır.”* (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 2008, s. 183) cümlesini kurmuştur.

4 Eylül 1919’da Erzurum’a Erkan-ı Harb Saffet Bey gelmiş ve Karabekir’e İzzet Paşa’nın Amerikan mandası konulu bir layihasını ve İsmet Bey’in de *“Kesinlikle Amerikan mandasını kabulden başka çaremiz kalmamıştır.”* fikriyle bu layihanın kabulü için kaleme aldığı mektubu teslim etmiştir. Saffet Bey, Erzurum’a Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey’i görebileceği fikriyle gelmişti. Ancak Sivas’a geçmeleri dolayısıyla fikirlerini Karabekir’e sunmuştu. Amerika mandasından başka çözüm olmadığından bahseden Saffet Bey,

İstanbul’da tüm düşünce sahibi namuslu insanların bu fikirde olduğuna değinmiştir. Karabekir ise cevap olarak şu şekilde konuşmuştur:

“İzzet Paşa, İsmet Bey vesaire ve sen! Neden Anadolu’ya hala gelmiyorsunuz da İstanbul’da acz ve meskenet içinde böyle planlar çiziyorsunuz. Kaçtır yazıyorum. Burada fırkalar erkan-ı harbsiz, benim bile çektiğimi gör! Bunun için evvela sen benim karargâhımda Harekât-ı milliye şubesi Erkan-ı harbi olursun ve müstakillen bana merbuten çalışırsın. Müsveddelerin yarısını bile ben yazıyorum. Bugünden itibaren dosyaları al ve milli vazifene başla! Sonra da çalışalım. İsmet’i İstanbul’dan çıkaralım. Layihaya gelince, bende kalsın. Sivas Kongresi işe başlayıncaya kadar tetkik edeyim. Artık sen de hiç bir kimseye manda lehine söz söyleme.” (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 2008, s. 186)

Karabekir, bu layihanın Sivas Kongresi’ne iletilmesini yanlış görüyordu. İstanbul’dan Amerikan mandası fikrine sahip birçok kişi geliyordu. Bir de bu layiha ile etki daha da artabilirdi. Karabekir, Sivas Kongresi’nin mandaya değil, mukavemete karar vereceğini düşünüyordu. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 2008, s. 186) Dolayısıyla Karabekir, bu layihanın gönderimini sürekli olarak ertelemeye çalışmış ve orijinaline pek benzemeyen bir şekilde iletmıştır.

Sivas Kongresi, 4 Eylül’de başlayıp bir hafta sürerek 11 Eylül 1919’da sona ermiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın yaptığı konuşmayla açılan kongrenin başkanlığına da kendisi seçilmiştir. Açılış konuşmasında Mustafa Kemal, memleketin içinde olduğu durumu gözler önüne serip kongrenin gayelerinden bahsetmiştir. Kongrenin ana fikri Erzurum Kongresi hükümlerinin tüm ülkeyi kapsayan bir hale getirilerek kabulü ve Amerikan mandasını isteyen önerinin tartışılmasıydı. Sivas Kongresi ile Erzurum Kongresi’nde oluşturulan nizamnâme, bölgesel olmaktan çıkarılarak tüm Anadolu ve Rumeli’ye hitap eder bir hale getirilmiş ve genelleştirilmişti. Bütün Müdâfaa-i Hukuk cemiyetleri bir araya getirilerek Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti oluşturuldu. Erzurum Kongresi Nizamnâmesi’nde bulunan, *“Hey’et-i Temsiliyye Şarkî Anadolu’nun hey’et-i umûmiyyesini temsil eder.”* cümlesi, *“Hey’et-i Temsiliyye vatanın hey’et-i umûmiyyesini temsil eder.”* biçiminde değiştirilmişti. Temsil Heyeti’nin aza sayısı da dokuzdan on altıya artırıldı. Amerikan mandasının onayını sunan ve yirmi beş delegenin imzası bulunan muhtıra yoğun münakaşalara neden oldu ve sonucunda onaylanmadı. Sivas Kongresi’nde, alınan kararların halka ve tüm dünyaya iletilmesi amacıyla 11 Eylül 1919’da bir beyanname oluşturularak çalışmalar tamamlandı. (Selvi, 2009, s. 284)

Sivas'ta gerçekleştirilen kongrenin kararlarını inceleyen Kâzım Karabekir'in iki nokta gözüne çarpmıştı. *“Devleti Aliye-i Osmaniye ile Düveli itlafiye arasında mün'akit mütarekenamenin imza olunduğu 30 Ekim 1918 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan ve her noktayı İslam ekseriyeti kahiresiyle meskûn olan memaliki mezkurede yaşayan bilcümle anasırı İslamiye yekdiğerine karşı hürmeti müteakabile ve fedakarlık hissiyatıyla meşhun ve hukuku ırkiye ve içtimaiyeleriyle muhitlerine tamamıyla riayetkar öz kardeşirler.”* şeklinde oluşturulan birinci maddenin beyannamede bulunmasını Karabekir, uygun görmemişti. (Sarıçoban, 2017, s. 147) Paşa, tüm Osmanlı toplumunun bir bütün olarak kurtulmasının mümkün olmadığını açık bir şekilde ortada olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca Sivas Kongresi'nde sunulan bu hükmün, hala Osmanlı'yı bir bütün şeklinde kurtarma hevesindekilerin etkisiyle oluşturulduğunu düşünmektedir. Karabekir bu hevese sahip olanları planladıkları yönlerine göre iki kesim şeklinde görmektedir. Bunlardan birincisi Bolşeviklik ilan ederek, ikincisi ise İngiliz veya Amerikan mandasına girerek kurtulmayı tasarlayanlardır. Karabekir'in Sivas kararlarından gözüne çarpan bir diğer nokta ise Temsil Heyeti hakkındadır. Kongre kararlarından birinde açıkça iki temsil heyeti bulunduğundan bahseden Karabekir, 16 Eylül'de de bu iki heyetin vazifelerinin nasıl tasarlanacağını sormuştur. (Sarıçoban, 2017, s. 147)

Sivas'ta bu ikinci temsil heyetinin oluşması durumu kargaşaya sebep olmuştur. Erzurum Temsil Heyetinde olan ve Trabzon'da yaşayan İzzet ve Servet Beyler Sivas kararlarını umursamayacaklarını ifade etmişlerdir. Trabzon'da oluşan bu gruplaşma Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir tavır almıştır. Bu hususla alakalı Karabekir ile yazışmalar gerçekleştiren Mustafa Kemal, kendisinin aracılık yapmasını istemiştir. Karabekir'in ikna etmesi sayesinde Trabzon'daki bu problem de tatlıya bağlanmıştır. (Karabekir, İstiklâl Harbimizin Esasları, 1951, s. 152) Bu sürecin devamında İstanbul'da Damat Ferit Paşa liderliğindeki hükümetin düşmesinin ardından 2 Ekim 1919 tarihinde Ali Rıza Paşa hükümeti göreve gelmiştir. Bu kabine daha çok milliyetçi düşünceye sahip kişilerin içerisinde olduğu bir oluşumdur. Mustafa Kemal de bu oluşuma liderlik ederek Anadolu'da bir meclis ile toplanmak niyetindedir.

12 Ocak 1920'de son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı İstanbul'da toplanmıştır. Bu dönemde İngilizlerin yoğun müdahaleleri altında olunmasına rağmen Meclis, 28 Ocak'ta gizli bir toplantıda alkışlarla “Ahd-ı Milli” ismiyle bir bildiri biçiminde “Misak-ı Milli”yi onaylamıştır. (Mumcu A. , 1985, s. 822) Milletın temsilcilerinin bir araya gelerek ant oluşturmasına karşı İtilaf devletleri tepki göstermiş ve 16 Mart'ta İstanbul resmen işgal altına

alınmıştır. İşgal sürecinde Meclis-i Mebusan basılmış, ileri gelen milletvekilleri ve aydınlar yakalanıp Malta'ya sürgün edilmişlerdir. (Mumcu A. , 1985, s. 823) Kâzım Karabekir, bu durumlara tepki olarak Erzurum'daki İngiliz Yarbay Rawlinson ve onunla beraber 5 İngiliz askerinin tevkifini emretmiştir. Bununla beraber, gelebilecek haberler ile dengenin bozulma ihtimaline karşı kendi kontrolündeki tüm valiliklerin İstanbul ile iletişimini kesmiştir. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 2008, s. 590) Başkentin İtilaf güçlerinin işgalini yaşaması olumlu sonuçları da ortaya çıkarmıştır. Bunlardan ilki Mustafa Kemal'in Ankara'da temsilcilerin yeniden toplanmasına haklı bir gerekçe bulması bir diğeri ise Misak-ı Milli'nin geniş çevrelere ulaşması ve daha iyi anlaşılmasıdır. (Mumcu A. , 1985, s. 823) Mustafa Kemal, Anadolu'da toplanacak bu meclisin "Kurucu Meclis" olarak adlandırılmasını istiyordu. Ancak bu konuda da Karabekir kendisini uyarmıştır. Kâzım Paşa, "Kurucu Meclis" olgusuna milletin yabancı olduğunu dolayısıyla farklı yerlere çekilerek yorumlanabileceğini anlatmıştır. Bunun üzerine meclis "olağanüstü yetkiye sahip bir meclis" şeklinde tanımlanmıştır. (Sarıçoban, 2017, s. 148)

Ankara'da 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi açılışını gerçekleştirmiştir. Kâzım Karabekir, Edirne milletvekilliği makamından meclise iştirak etmiştir. Ayrıca Erzurum'da kolordu komutanı vazifesine sahip olan Karabekir, dönemin kurallarına uygun görülerek iki makamı da sürdürmüştür. (Kırzioğlu, Bütünüyü Erzurum Kongresi, 1993, s. 31) İstiklal Harbi'nden galip çıkabilmek; güçlü devletlere karşı diplomatik üstünlük ve Doğu'da Ermenilerle, Batı'da Yunanlılarla çatışma gerektirmekteydi. İstanbul'un işgal edilmesiyle Mustafa Kemal, Kâzım Paşa'ya bir telgraf ile düşünülen taarruzun Doğu kısmıyla ilgili planlar için onun düşüncelerini sual etmiştir. Karabekir, Mustafa Kemal'e cevap olarak Nisan ayının başları ve ortalarında hava koşullarının bu iş için engel olabileceğini, dolayısıyla hazırlıkların yapılması ve tedbirlerin alınmasının o günler için yeterli olacağını anlatmıştır. Bu dönemde batıda çıkan isyanların bastırılması için Mustafa Kemal Paşa'nın arzusu kapsamında Karabekir, iki fedai müfrezesini Erzurum'dan yönlendirmiştir. 26 Nisan 1920'de Karabekir, Doğu ile ilgili taarruzun gerekli hale geldiğini anlatan şifresini göndermiş ve bir plan oluşturmuştur. Mustafa Kemal, hazırlığa devamı ve kararın Ankara'da alınacağını iletmıştır. Kâzım Karabekir ise planının daha hızlı harekete geçmesi hususunda Fevzi Paşa ve İsmet Paşa'nın güç sarf etmemelerini de eleştirmektedir. (Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları, 1995, s. 240)

Sovyet Rusya ile olan münasebetin Mustafa Kemal Paşa, Anadolu tarafı şeklinde, olumlu bir hale gelmesine dek harekâtın ertelenmesini doğru buluyordu. Fakat Kâzım Karabekir bu beklemeyle ilişkin şüphelerini şu cümlelerle ortaya koymuştur;

“Kaçırılacak fırsat ve kaybedilecek bir gün bizim için pek zararlı olacak ve Ermeniler de dâhil olmak üzere tek mil Kafkas kavimlerinin Bolşeviklerle anlaşması ihtimali karşısında kazanılmış haklarımızı da kaybetmiş olacağız.” (Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları, 1995, s. 241)

Birçok kez meclise yazdığı şifrelerle harekât isteğinde bulunan Karabekir, nihayet 6 Haziran 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden bu izni sağlamıştır. Ayrıca Kâzım Karabekir Paşa, 15 Haziran 1920’de ise Doğu Cephesi Komutanı unvanını elde etmiştir. Ancak 23 Haziran 1920’de henüz harekâta geçilmeden Rus Hariciye vekili Çiçerin’in, Ankara’ya gönderdiği mektup ile Türkiye Büyük Millet Meclisi kararını değiştirmiş ve harekâttan vazgeçmişti. (Kırzioğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, 1993, s. 32) Çünkü mektupta, Ermenilere karşı harekât yapılmaması ve Türk sınırlarının barış yolu ile düzenleneceği yazmaktaydı. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 784-785) Çiçerin’in mektubunda anlattıklarının sağlanamayacağını anlaşılmaması pek de uzun sürmemiştir. Meclis, 20 Eylül 1920’de yeniden harekât kararına ulaşmıştır. Fakat savaşı başlatan taraf olarak görülmeyi doğru bulmayan Ankara, cevabını vereceği bir hareket gelmesini beklemiştir ve 24 Eylül 1920’de Ermenilerin uçakla Bardız’daki cephe karargâhını bombalamaları tetikleyici olmuştur. (Kırzioğlu, Kâzım Karabekir, 1991, s. 149)

28 Eylül’de harekete geçen Türk ordusu, 12. Tümeniyle, 29 Eylül’de Sarıkamış’ı savaşa girmeden ele geçirdi. Devamında bölgedeki birçok köyü de alan Türk ordusu, Aras boyunca ilerleyerek Iğdır bölgesine yaklaşmıştı. Bu dönemde Moskova’da bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi Murahhas Heyeti’ne, Rus Hariciye Vekili Çiçerin; *"Biz Ermenilere Kars Vilayetini verdik. Siz de Van (Ağrı / Bayazıt dâhil) ve Bitlis (Muş Bingöl, Siirt dâhil) Vilayetlerini verirsiniz, sizinle yeni bir dostluk antlaşması imzalar ve ona göre (para ve askeri malzeme bakımından) yardım da yaparız."* şeklinde bir öneri sunmuştu. (Kırzioğlu, Kâzım Karabekir, 1991, s. 149) Bu öneriyi, 16 Ekim 1920’de Ankara’dan Erkan-ı Harbiye Reisi İsmet Bey, Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir’e bir telgraf ile iletmiş ve fikrini sormuştur; *“Bolşevikler’in Van ve Bitlis tekliflerine ne dersiniz?”*, Karabekir ise *“Elviye-i Selase’nin işgaline devam en iyi cevap olur.”* cümlesini kurmuştur. Karabekir, 17 Ekim 1920 tarihinde aldığı haberle Gürcülerin Ardahan’a asker gönderdiğini öğrenmiştir. Karabekir, düşük ihtimal olsa da bu güçlerin Kars’a destek verebileceğini göz önüne alarak 19 Ekim’de Beşkaya

mevkiinde kumandan ve Erkan-ı Harbiye heyeti ile keşifler yaptırmıştır. Bahsedilen arazide harekât düzenini ve planlarını da bu kişilere sunmuş ve 20 Ekim’de de emirlerini vermiştir. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 895)

30 Ekim 1920’de gerçekleştirilen tam taarruz neticesinde Kars kalesinin işgali sağlanmıştır ve bu kalenin ele geçirilmesi ile Ermeni savunma sistemi etkisiz hale gelmiştir. Ayrıca kalede çok sayıda silah ve cephane bulunmuştur. Kars’tan ayrılan Ermeniler, Gümrü bölgesine doğru yerleşmişlerdir. Kars’ın ele geçirilmesi ile Türkiye’nin Doğu hududunun emniyeti sağlanmış, Doğu’da Misak-ı Milli sınırına ulaşılmış ve ayrıca Ermeni güçleri de risk teşkil etmeyecek duruma gelmiştir. 31 Ekim 1920’de Kâzım Karabekir Doğu’daki muvaffakiyetleri neticesinde Meclis’in kararı ile ferikliğe yükseltilmiştir. Bu durum Kâzım Karabekir’i Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kararıyla ilk terfi olan “Paşa” ve ilk terfiye ulaşan “Cephe Komutanı” yapmıştır. (Sarıçoban, 2017, s. 181)

Elde edilen üstünlüğün ardından Türk ordusu istikametini Gümrü’ye doğru yöneltmiştir. Dolayısıyla zorlu sürece giren Ermeniler, 6 Kasım 1920 tarihinde mütareke için kapıyı çalmışlardır. Doğu Cephesi Komutanlığı, başvurunun yapıldığı günde mütareke şartlarını oluşturarak Gümrü Komutanlığı’na iletmıştır. (Sarıçoban, 2017, s. 151) Ermeniler bahsedilen şartları kabul etmiş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 8 Kasım’da barış şartları bildirilmiştir. Meclis, ortaya koyduğu kurallarla kendi emniyeti için Ermenistan’ın fiili teminatını istemiş; ancak kuralları kabul edilemez gören Ermeniler karşı taarruza kalkışmışlardır. Fakat Kâzım Karabekir’in Erivan’ı da ele geçirip Ermeni problemini tamamen sonlandırmak fikriyle yaptığı harekâtlara engel olamayıp mütarekeyi kabul etmişlerdir. Doğu’da sağlanan bu muvaffakiyet sayesinde Batı Cephesine artık rahat bir şekilde yönelim sağlanmış ve çok sayıda silah ve cephane elde edilmiştir. Ermenilerle yapılan mütareke kararları içerisinde Gümrü’de barış konferansı oluşturulması da bulunmaktadır. Bu müzakereler için murahhas olarak Erzurum Mebusu Necati Bey, Erzurum valisi Hamid Bey ve Kâzım Karabekir vazifelendirilmiştir. 26 Kasım 1920’de masaya oturulmuş ve 3 Aralık’ta Gümrü Antlaşması gerçekleştirilmiştir. Bu antlaşma ile Misak-ı Milli’de, Kafkasya hududu için planlanan 93 Harbi’nin evvelindeki duruma ulaşılmıştır. 1828’de Rusya’nın kontrolü altına aldığı ve 1918’den itibaren Ermenilerin elinde bulunan Kars’ın Tuzluca ve Iğdır kazaları geri alınmış; ayrıca Gümrü Antlaşması ile Sevr Barış Antlaşması’nın geçersiz olduğu da fiilen ortaya koyulmuştur. (Sarıçoban, 2017, s. 152)

Bolşevik ihtilalinin ardından Bolşevik Sovyet iktidarı güçlü bir hale gelerek Kafkasya’daki küçük devletleri Sovyetleştirme politikasına girişmiştir. 20 Şubat 1921

tarihinde Sovyetlerin Gürcistan'a doğru harekâta geçmeleriyle Türkiye Büyük Millet Meclisi de Misak-ı Milli hududuna dâhil olan Ardahan ve Artvin'i Gürcistan'dan almayı planlamış ve bu istek kabul edilmiştir. 11 Mart 1921'de ise Kâzım Karabekir'in liderliğinde olan kuvvetler Batum'u ele geçirmiştir. Ancak Gürcülerin Sovyetlere mağlup olarak imzaladığı antlaşmaya göre Batum Sovyetlere geçecektir. Dolayısıyla Sovyet güçleri Batum yakınlarına kadar gelmişlerdir. 16 Mart 1921 tarihinde gerçekleştirilen Moskova Antlaşması ile bölgedeki tansiyon normale döndürülmüştür. Antlaşmaya göre Ardahan ve Artvin Türklerin, Batum ise Sovyetlerin kontrolünde olacaktır. (Topal, 2018, s. 325) Kâzım Karabekir'in yine baş murahhas olduğu ve Türk heyetine başkanlık ettiği 13 Ekim 1921'de düzenlenen Kars Antlaşması'yla Moskova Antlaşması'ndaki kuralların benzerleri tekrarlanmıştır. Antlaşmadaki kurallar Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan tarafından onanmıştır. (Taşkıran, Milli Mücadele'de Kâzım Karabekir Paşa, 1999, s. 130)

Kâzım Karabekir, Doğu'daki düzeni sağlamanın ardından, Batı'ya bir yolculuk yapmak istiyordu. Kendisinin bu yolculukta ana fikri Yunanlara uygulanacak taarruz için Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi paşalar ile müzakere etmektir. Fakat bu fikre giriştiği süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği telgrafta Başkanlıktan ve Başkomutanlıktan istifa edeceği yazıyordu. Meclis ve Meclis Başkanı arasında yetki probleminden dolayı bir anlaşmazlık doğmuştu. Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal Paşa'dan gelen bu bilgi ile batıya seyahat fikrini de yeniden değerlendirmiştir. Kendisi bu durumu şu cümlelerle özetlemektedir;

"...Ardahan mebusu Hilmi Bey'in Trabzon'daki alenî beyanatına nazaran Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına karşı - bilhassa ahlâkı ileri sürülerek - müthiş cereyan vardı. Benim ve Enver'in iş başına getirilmesi lüzumu söyleniyordu. Enver'in ortadan kaybolup Asya ortasında başka bir maceraya atılması dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa ve ben karşı karşıya kalmıştık. Gerek 6 Mayıs ve gerekse 10 Temmuz şifrelerinden Mustafa Kemal Paşa'nın benim düşüncemi anlamak istediği de görülmüyordu. Böyle bir vaziyette Ankara'ya gitmek akıbeti şimdiden düşünilemeyecek hâdiselere yol açabilirdi." (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1150)

20 Temmuz 1922 tarihinde bu karmaşa yeni Başkomutanlık Kanunu'na onay verilmesiyle sona ermiş ve Mustafa Kemal Paşa yeniden başkomutanlığa gelmiştir. Sorunun çözülmesiyle Karabekir, kendisinin yetiştirdiği 50 şehit çocuğundan oluşan bir müfrezeyle birlikte yola çıkmak için hazırlıklara girişmiştir. Karabekir, seyahatinin nedenini şu çerçevede tanımlamıştır;

“...Mustafa Kemal Paşa’nın kendi şahsı ve hükümetin şekli hakkındaki kararlarını öğrenmek ve onu son zaferimizin müknatısladığı şahsiyetinin cazibesine kapılarak etrafına üşüşecek olan cürufun şerhlerinden korumak ve bazı tehlikeli kaprislerinden uzaklaştırmak için bir süre Ankara’da bulunmayı faydalı buluyordum. ...Artık Doğu’dan daha uzun süre ayrılmamın mahzuru da kalmamıştı. Bilakis hükümet şeklimiz hakkında verilecek kararlarda bulunmam benim için de bir vazife idi.” (Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları, 1995, s. 349)

Bu fikirlerle doğudan ayrılan Karabekir, Ankara’ya 15 Ekim 1922’de intikal etmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın da içerisinde olduğu dostları tarafından düzenlenen bir merasimle karşılanan Karabekir, Ankara’da Edirne milletvekili vazifesini sürdürecektir. Doğu Cephesi Komutanlığı görevine ise vekâleten birini koymuştur. 26 Ağustos’ta başlayıp 9 Eylül’de İzmir’in ele geçirilmesiyle son bulan Büyük Taarruz’un ardından Ankara’ya intikal eden Karabekir, 17 Şubat 1923’te toplanan İzmir İktisat Kongresi için de başkan seçilmiştir. İkinci Büyük Millet Meclisi için 29 Haziran 1923 tarihinde düzenlenen seçim ile ise Karabekir, Meclis’e İstanbul milletvekilliğinden girmiştir. 21 Ekim 1923 tarihinde Kâzım Karabekir’in “Şark Cephesi Komutanlığı” lağvedilip yine bu tarihte, merkezi Ankara’daki Birinci Ordu Müfettişliği’ne tayini gerçekleştirilmiştir. (Sarıçoban, 2017, s. 153)

21 Kasım 1923’te ise Kâzım Karabekir, “Milli Mücadelemiz’de, Siyasi ve Savaş Yararlığı” ödülü olan Yeşil ve Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası’nı almıştır. Milletvekilliğine bu süreçte devam eden Karabekir’in, Birinci Ordu Müfettişliği ise son askeri vazifesidir. Milli Mücadele Lozan Antlaşması ile neticelenmiş, cumhuriyet ilan edilmiş ve halifelik 3 Mart 1924’te kaldırılarak Osmanlı hanedanında bulunanlar yurt dışına gönderilmiştir. Bahsedilen gelişmeler, tek olarak iktidarda bulunan Halk Fırkası’na karşı, bir muhalefet gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Fakat evvelinde çıkan bir kararnameyle milletvekilliği görevinde olup askeri vazifeleri de olan kişilerin iki görevi birlikte sürdürmelerine izin verilmeyerek birini seçmeleri istenmiştir. (Kırzioğlu, Kâzım Karabekir, 1991, s. 37) 26 Ekim 1924 tarihinde Milli Savunma Bakanlığı’na ilettiği arzuhal ile Karabekir müfettişlikten istifa etmiştir. Kendisinin Harbiye’den sınıf arkadaşı olan ve dönemin Milli Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Paşa ile Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, Karabekir’e mesafeli duruş sergiliyorlar ve onun tanımıyla “ordumuzun yükselip güçlenmesi için” sunduğu layihalarını önemsemiyorlardı. Yazmış olduğu istifa dilekçesinde Karabekir şu cümleleri kurmuştur;

“Bir senelik Ordu Müfettişliğim zamanında, gerek teftişlerim neticesi raporlarımın, gerekse Ordumuzun te’ali ve takviyyesi için takdim eylediğim Layihalarımın, nazari dikkate alınmadığını görmekle, te’essür ve ye’sim, fevkaladedir. Uhdeme düşen vazifemi, Mebusluk

sıfatıyla daha müsterihül-vicdan yapacağıma, kanaati tamma, hâsıl ettiğimden, Ordu Müfettişliğinden isti'fa eylediğimi, arzeylerim Efendim.” (Kırzioğlu, Kâzım Karabekir, 1991, s. 38)

Bahsedilen dilekçe ile askeri hayatı fiilen sonlanan Kâzım Karabekir, artık kendisinin dürüstlük, samimiyet ve doğruları söylemeye dayalı mizacına, uygun olmayan politikacılıkla hayatına devam edecek ve bu hususta birçok zorlukla mücadele edecektir. (Taşkiran, Milli Mücadele'de Kâzım Karabekir Paşa, 1999, s. 140) 17 Kasım 1924 tarihinde Hüseyin Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Cafer Tayyar (Eğilmez) gibi Milli Mücadele döneminde önemli katkılar sağlayanlar ve Dr. Adnan (Adıvar) gibi tanınmış isimlerin de içinde bulunduğu kişiler ilk muhalefet olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır. 1924 yılının sonunda ise Kâzım Karabekir, bu fırkanın genel başkanlığı vazifesine seçilmiştir. Karabekir'in bu görevde iken 1925 Devlet Bütçesi Tasarısı hakkında yaptığı eleştiriler ve öneriler oldukça kıymetli olup hala daha dikkate alınacak durumdadır. (Kırzioğlu, Kâzım Karabekir, 1991, s. 38) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın tüzüğünde yer alan “*Fırka fikirlere ve dini itikatlara saygılıdır.*” biçimindeki 6. madde, tüm muhaliflerin tek çatı altında bir araya gelmesi ihtimalini doğurmuştur. Neticesinde ise bu toplanmanın inkılapları tehlikeye sokacağı düşünülmüştür. Bu dönemde Şeyh Said İsyanı da ortaya çıkmıştır. İsmet İnönü hükümeti ise güvenlik ve bütünlüğü sağlamak amacıyla, kendilerine olağanüstü yetkiler sağlayan Takrir-i Sükûn Kanunu'nu 4 Mart 1925'te meclisten geçirmiştir. Kâzım Karabekir'in muhalif fırkası, birkaç üyesinin söz ve davranışlarının, Şeyh Said İsyanı'na neden olduğu sebep gösterilerek, 3 Haziran 1926'da bakanlar kurulu kararı ile kapatılmıştır. (Kırzioğlu, Kâzım Karabekir, 1991, s. 39) Dolayısıyla 1946 yılına dek tek partili düzen devam edecektir.

22 Haziran 1926 tarihinde Mustafa Kemal'e suikast hazırlığında bulunduğu gerekçesi ile Ankara'da tevkif edilen Kâzım Karabekir, İzmir'deki İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmıştır. Paşa, 23 Temmuz tarihinde ise yaklaşık bir aylık yargılama sürecinin ardından oybirliği ile beraat etmiştir. 26 Haziran 1927'de II. Dönem Meclisi'nin sona ermesi ile artık Milletvekilliği de kalmayan Karabekir, 5 Aralık'ta ise “*İngilizler, Irak hududumuzda gösteriş manevraları yaparken ve tecrübeli kumandanlara çok ihtiyacımız bulunduğu sırada Ordu'yu bırakıp, siyaset ve Mebusluğu tercih etmesi*” gerekçesiyle, Genelkurmay Başkanlığı'nın kararıyla Ordu'dan emekli edilmiştir. (Kırzioğlu, Kâzım Karabekir, 1991, s. 39)

Kâzım Karabekir, yaşadığı zorluklar ardından İstanbul'a gelerek Erenköy'de bulunan ve günümüzde "Kâzım Karabekir Müzesi" olan evinde inziva hayatı sürdürmeye başlamıştı. Ayrıca Karabekir, yönetimle olan anlaşmazlığı sebebiyle 84 kişilik "muhalifler" listesinin başında olduğundan sıkı gözetim altında tutuluyordu. 1930 seçimlerinde de İstanbul'dan aday olan Karabekir, dönemin şartlarıyla seçilememişti. Bu dönemde Mustafa Kemal'in eski silah arkadaşlarıyla barışma niyeti bulunmaktaydı. İlk olarak bu isteğini Ali Fuat Cebesoy ile gerçekleştirmiştir.

Mustafa Kemal, 1936'da Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenecek bir tarih ve dil kongresi için; "...Karabekir Paşa, maarif, dil ve tarih konularıyla çok uğraşmış bir arkadaşımızdır. Onu da bu toplantıya davet edelim." demiştir. Ali Fuat Paşa'ya da şu cümleleri kurmuştur; "Kendisine hususi bir davetiye çıkarınsınlar. Siz de zahmet edip evine kadar gidin ve kendisine benim hususi davetlim olduğunu söyleyin. Kongreden sonra kendisiyle hususi şekilde görüşmek isterim." (Cebesoy, 2002, s. 260)

Karabekir bahsedilen davete katılmış fakat konuşmaların sürmesinden dolayı Atatürk kendisini yalnızca başıyla selamlamıştır. Mustafa Kemal'in niyeti kongre ardından Karabekir ile sofraya başında bir araya gelmektir. Ancak kongrenin sonunu beklemeden "...ailesinin arzusu üzerine geç vakitlere kadar Saray'da kalamama mazeretiyle" (Cebesoy, 2002, s. 260) giden Karabekir'in bu davranışı kendisi ile görüşmek istemediği şeklinde yorumlanarak Mustafa Kemal'e iletilmiştir. Sonuç olarak barışmaları gerçekleşmemiştir. On bir yıl boyunca devam eden ve yaşayabilmek adına bahçesindeki sebzeleri satan Karabekir'in bu inziva süreci Kasım 1938'de yeni cumhurbaşkanı ve çok yakın dostu olan İsmet İnönü'nün, Halil Edhem Eldem'in vefatı dolayısıyla boşalan İstanbul milletvekilliğine Cumhuriyet Halk Partisi'nden Karabekir'i aday göstermesi ile son bulmuştur. (Taşkiran, "Kâzım Karabekir Paşa'nın Askeri Hayatı ve Komutanlığı", 1992, s. 158) 31 Aralık 1938 tarihinde yeniden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne İstanbul milletvekili olarak katılan Karabekir, evini Ankara'ya taşıyıp düşünceleriyle hiç ayrılmasa da fiilen ayrıldığı siyasete tekrar girişmiştir. İkinci Dünya Savaşı ardından 5 Ağustos 1946'da düzenlenen meclis başkanlığı seçimlerinde 379 oy alan Karabekir, bu göreve gelmiştir. Meclis başkanlığını büyük bir olgunluk ve saygı ile gerçekleştiren Kâzım Karabekir Paşa ancak 2 yıla yakın vazifesini sürdürebilmiştir. 26 Ocak 1948 Pazartesi günü Ankara'daki evinde küçük kızı Timsal'in 7. yaşını kutladıkları sırada henüz 65 yıl 6 ay 4 gün yaşayabilmiş iken bir kalp krizi sebebiyle dünyaya gözlerini yummuştur. (Kırzioğlu, Kâzım Karabekir, 1991, s. 40)

28 Ocak 1948 Çarşamba günü, 25 Nisan 1918 ve 30 Ekim 1920 tarihlerindeki her iki kurtuluşa da Karabekir'in Kars Kalesi'ne çektiirdiği Türk Bayrağı, vasiyetiyle Erenköy'deki evinden alınarak tabutu üstüne konulmuş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde gerçekleştirilen devlet töreni ardından, cenazesi Ankara Hava Şehitleri Kabristanı'nda toprağa verilmiştir. 11 Temmuz 1924'de evlendiği ve vefat edene dek birlikte olduğu eşi Aydın eşrafından Cemal Bey'in kızı İclal Hanım, Kâzım Karabekir'in kabri üzerine bir türbe yaptırmıştır. Karabekir'in bir lale biçiminde yontulup kesilen mezar taşına, İclal Hanım kabartma olarak şunları yazdırmıştır: “*Şark Fatihi, General Kâzım Karabekir, 1882-1948, Meşrutiyet Hareketleri, Balkan ve Cihan Harbinin Unutulmaz Kahramanı, Milli Mücadelenin Öncüsü ve Muzaffer Kumandanı, Yetimler Babası, Büyük Millet Meclisi Başkanı, Ruhuna Fatiha.*” (Kırzioğlu, Kâzım Karabekir, 1991, s. 41)

12 Eylül 1980 Darbesi ardından oluşturulan Milli Konsey'in, 6 Kasım 1981 'de çıkardığı 2549 sayılı kanuna göre, Ankara-Atatürk Orman Çiftliği'nde düzenlenen Devlet Mezarlığı'nda hazırlanan yeni kabre yerleştirilmek gayesiyle, tıpkı Cemal Gürsel, Cevdet Sunay, Kâzım Özalp, Salih Omurtak, Ahmet Naci Tınaz ve Kâzım Dirik gibi 30 Ağustos 1988 Salı günü saat 14'te Karabekir'in de kemikleri ilk kabrinden dini törenle alınarak bu mezarlıktaki 13 numaralı yeni kabrine konmuştur. Düzenlenen devlet töreninde, dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren de bulunmuştur. (Kırzioğlu, Kâzım Karabekir, 1991, s. 42)

ÜÇÜNCÜ KISIM

KÂZIM KARABEKİR'İN EĞİTİM HAKKINDA DÜŞÜNCELERİ

Birinci Dünya Savaşı döneminde Avrupa'nın “Hasta Adam”ı olarak görülen Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması ile bağımsızlığını yitirmiş ve kendi topraklarında kurtuluş çözümleri aramakta olan kesimi daha da düşünceli bir hale getirmişti. Tanzimat Dönemi'nden itibaren Osmanlı'da gerçekleşen siyasi ve fikri tartışmalar içerisindeki kesimler İstiklal Harbi'nde aynı düşünce etrafında bir araya gelmişlerdi. Bu kesimlerin toplanmayı vazife bilmelerini sağlayan kavram “milli” kelimesiydi. 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgaliyle kurtuluşun Anadolu'ya geçilerek sağlanacağını anlayan mebuslar ve vatanseverler Ankara'ya hareket etmişti. Fakat Anadolu'daki sosyal, kültürel, ekonomik ve askeri düzen hiç de hoş görünmemektedir. (Uludağ, 1997, s. 472) Savaş döneminin sonucu olarak oluşan bu bozulma eğitim-öğretim hususundaki faaliyetleri de derinden yaralamıştı. 1919 yılının Nisan ayında bir vazifeye Anadolu'ya intikal eden Kâzım Karabekir de bu

konuyu fark ettiğinde endişe ve üzüntüye kapılmıştı. Öyle ki Anadolu’da gerçekleşen isyanlara da sebep olarak eğitimsizlik ve cahilliği gösteriyordu. Dolayısıyla bu eksikliğin bir an evvel giderilmesi gerektiği fikrine sahip olan Karabekir, çeşitli faaliyetlere girişecekti.

Kâzım Karabekir, tarih bilgilerimizde her ne kadar askeri ve siyasi yönleriyle anılan bir karakter olsa da günümüze dahi hitap edecek derecede eğitim, kültür, dil ve tarih bilgisine sahip bir şahsiyettir. Onun sahip olduğu bu yapıyı iyi bilen silah arkadaşı Mustafa Kemal, 1936’da Dolmabahçe Sarayı’nda düzenlenen Tarih ve Dil Kongresi için “...*Karabekir Paşa, maarif, dil ve tarih konularıyla çok uğraşmış bir arkadaşımızdır. Onu da bu toplantıya davet edelim.*” (Cebesoy, 2002, s. 260) cümleleriyle Karabekir’in eğitime ilişkin bilgili kişiliğini gözler önüne sermiştir. Karabekir, ülkenin mecburiyeti gibi bir hal alan geri kalmışlıktan kurtulabilmenin güçlü bir eğitim düzeniyle sağlanabileceğini düşünenlerdendi. Okumayı ve yazmayı kendisine görev edinen Karabekir, aynı zamanda sanata ve doğaya da önem veren bir kişidir. Bu kapsamda, komuta ettiği askerler arasında sanat ile alakadar olanlara da yardımcı olmaya çabalamıştır. Ayrıca kendisi de keman çalmak ile ilgilenen Paşa, marangozluk alanını da kendisine hobi edinmiş; cetvel, gönye gibi araç-gereçleri kendisi üretmiştir. (Kandemir, Kâzım Karabekir, 1948, s. 59) Kişinin ihtiyaçlarını kendisinin karşılaması düşüncesine sahip olan Karabekir, çocuklara da eğitim ile bu olgunun aşılması gerektiği fikrine sahiptir. Hayvanlarla da vakit geçirmeyi seven Paşa, evinde de güzel bir kanarya beslemektedir. (Münir, 1948, s. 2)

Vatansever bir sosyal hizmet gönüllüsü olan Karabekir, doğuda Kolordu komutanı vazifesini üstlendiği dönemde, Ermeni zulmü dolayısıyla yetim olan binlerce çocuğun eğitimiyle alakadar olmuş ve kendisinin sahip olduğu fikirlerle işletilen eğitim kurumlarını oluşturmuştu. Bununla beraber açmış olduğu kurslar, düzenlediği sosyal faaliyetler ve bayramlar ile doğuda görev yaptığı sırada bölgeye Türk kültürüne ait değerleri katmaya çabalamıştı. Bu dönemin devamında gerçekleşen Milli Mücadele sürecinde bahsedilen topluma kazandırılan duygular bir araya gelmeyi de kolaylaştırmıştı. Karabekir’in organize ettiği eğitim düzeniyle ilgili olarak F. Ziya Fındıkoğlu şu cümleleri kurmuştur;

“Kurtuluş Savaşı’nın ilk günlerinde yeni kurtarılmış ve kurtuluşunda kendisinin büyük payı bulunan, perişan şark şehirlerinde nev’i şahsına mahsus yetim mektepleri açan, bu müesseselerde yine kendine mahsus bir terbiye ve öğretim cihazı kuran bu gerçekten vatanperver adama Türk maarif tarihinde ayrı bir yer ayırmak zarureti vardır.” (Fındıkoğlu, 1948, s. 18)

Karabekir'in 1919-1924 yılları arasında Erzurum ve Sarıkamış'ta yetim ve öksüz Türk çocukları için kurduğu okullar kendisinin karakterini de ortaya koyan büyük bir değere sahiptir. Bu yedi okul; Sanayi Mektebi, Leyli Eytam İbtidai Mektebi, Erzurum Ana Mektebi, Otomobil Mektebi (veya İş Ocağı), Sıhhiye Mektebi, Sarıkamış Askeri İdadisi, Sarıkamış Ana Mektebi şeklinde sıralanabilir. (Köstüklü, "Kâzım Karabekir, Kültür ve Eğitim", 1992, s. 71) Bu okullarda verilen eğitimin temel kıstası kişiyi milli ve ahlaki değerler başta olmak üzere hayatta ihtiyaç duyduğu vasıflara sahip hale getirmektir. Paşa'nın kurduğu bu mektepler bahsedilen dönemin zorluklarını da göz önünde bulundurarak değerlendirildiğinde modern yapısı ile dikkat çekmektedir. Verilen eğitim için Karabekir'in Rusya'dan birçok araç-gereç getirttiği okullarından Sarıkamış Askeri İdadisi'nde okuyan ve Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı görevine dek ulaşan Orgeneral Zeki İlter ve yine okullardaki öğrencilerden olan Orgeneral Reşit Pasin, Sarıkamış'ta henüz elektrik bulunmuyorken okullarında bir jeneratör ile elektrik dahi bulunduğundan bahsetmişlerdir. (Köstüklü, "Kâzım Karabekir, Kültür ve Eğitim", 1992, s. 71)

Kâzım Karabekir, kendi çocuklarının gelişimini de fazlasıyla önemsemiş ve oldukça dikkatli hareket etmiştir. Hikmet Münir, Kâzım Paşa ve çocuklarına ilişkin kendisiyle yaşamış olduğu şu hatıradan bahsetmiştir;

"O günlerde Ankara'ya göç etme telaşı olduğundan, çocuklarının odasını toplamış, denkler haline getirmişti. Onlar için ne gibi tertibat aldığını pek görememiştım. Fakat bir defter göstermişti, hiç unutmam: o zamanlar pek ufak olan "Hayat" ve "Emel" isimli ikiz kızlarının doğduğu günden itibaren bütün hususiyetlerini kaydetmişti. Bu defteri, çok kişilerin merak ettiğini, hatta çocuk yetiştirmeye faydalı olur diye bastırmasını bile isteyenler bulunduğunu söylemiştir." (Sağlam Tekir & Tekir, 2017, s. 325)

Bu anı üzerinden yapılacak bir değerlendirme ile siyasi ve askeri konularda yaşadığı yoğunluk ve güçlülere karşın baba rolünü de kesinlikle unutmadığı ve evlatlarının gelişimine önem verdiği, çocuk eğitiminde de döneminin oldukça ilerisinde bir algı sahibi olduğu görülmektedir. (Kandemir, Kâzım Karabekir, 1948, s. 59-60)

Karabekir'in sahip olduğu eğitim düşüncelerinin köklerini oluşturan değerler; üretimi artırmaya ve ekonomik gelişim sağlamaya dayanmaktadır. Amerikan eğitim düzeninin, eğitimi pratiğe ve üretime yönelik bir çerçevede kurgulayan yaklaşımı Karabekir'in eğitim fikirlerinin temellerinde de görülmektedir. Ayrıca Paşa, ünlü eğitim bilimci Paul Monroe'nun ortaöğretim seviyesini tamamlayan bireyin işadamları vasfına ulaşmasına dayanan

düşüncelerinden de kendisine örnekler almıştır. Ona göre insanları memurluğa mecbur bırakan eğitim sistemi yerine üreticiliğe ve yaratıcılığa dayanan bir düzen kurgulanmalıdır. (Sağlam Tekir & Tekir, 2017, s. 324)

Kâzım Karabekir, kendisinin kaleme almış olduğu eserde eğitime ilişkin “dava”sını şu şekilde açıklamıştır;

“Yoksul ve bakımsız çocukları devlet himayesine alarak memleketin diğer çocukları gibi muvaffakiyetli hayat mücadelesinde kudretli kılacak maddi ve fıkri bir talim ve terbiye ile teçhiz etmek benim öteden beri güttüğüm bir davadır. Ben buna Çocuk Davamız diyorum.” (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 11)

Karabekir, Sarıkamış’ta önemli bir boyutta şekillendirdiği hayali olan yetim çocuklar için kasaba fikrinden de mecliste bahsetmiştir. Paşa, içerisinde bulunan eğitim düzeninin yetim çocuğu eğitim sonrası hayata hazır olmayan bir şekilde mezun ettiğini ve İstanbul’da eğitim görüp Anadolu’ya giden bir kişinin kesinlikle uyum sağlayamayacağını savunmaktadır. Karabekir, bu kasaba fikrini daha da yaşama yönelik bir hale büründürmüş ve ütöpik bir kasaba düzenlenerek örnek gösterilir bir yapı yaratılmasını şu cümlelerle savunmuştur;

“Çocuk çıkınca kolundan tut hadi hayatta çalış. Zaten hayat mücadelesine alışmamış, zaten İstanbul’da lüks hayatın içinde deniz kıyısından alınmış. Hangi hayat, hangi mücadele? ...Beyhude yere böyle para sarf edip ondan sonra kolundan tutup atacağınız, bütün heyeti ile bir kasaba vücuda getirilir ve içlerinden tehhül ettirilerek bir ideal (tasavvuri), bir türk kasabası meydana getirilebilir. Onun için bugünkü programı çocuklara muvafık bulmuyorum. Gerek Menderes boyunda gerekse Balıkesir havalisinde öyle güzel ormanlar ve öyle güzel yerler vardır ki bir avuç atınız, istediğinizi alırsınız. Orada ağaçlar kendi kendine çürüyüp gidiyor. Bunları böyle güzel bir teşkilâtla kurtarmalıdır.” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1925, s. 303)

Yardımsever kişiliğini her ortamda gözler önüne seren Karabekir, 1905’te kıta hizmetini (staj) yapmak üzere gittiği Manastır’da da bunu gerçekleştirmiştir. Bir gün Manastır’da kendisinden sadaka isteyen sekiz-on yaşlarındaki bir kız çocuğunun babasının askerde olduğunu öğrendiğinde elinden gelen yardımı gerçekleştirmesinin ardından askere gidenlerin çocuklarına yardım edilmesi için resmen, ordu kumandanlığına başvuruda bulunmuştur. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 11) Ayrıca Karabekir, Balkan harbinden sonra gerçekleştirdiği bir Trakya seyahatinde karşılaştığı anne ve babasını kaybetmiş iki yetim kardeşi İstanbul’a getirip annesinin himayesinde bakımını sağlamıştır. Birinci Dünya

Savaşı'nda ise her gittiği cephe bölgesinde mektepleri gezip bakımsız çocuklara da fayda sağlamayı Karabekir kendisine vazife görmekteydi. Bazen de vilayetlerin açtığı yetim yurtlarını (darüleytam) dolaşıp yiyecek ihtiyaçlarını ordusundan temin etmişti. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 11)

Karabekir, eğitimi yalnızca çocuklar için gören bir bakış açısına sahip değildi. Eğitimin her yaş grubuna hitap eden bir olgu olduğuna inanmaktaydı. Bu düşüncesi ile Paşa, Şark Cephesinde bulunduğu dönemde çeşitli kurslar düzenlemiştir. Kendi eserine yerleştiği 1 Mayıs 1921 ile 1 Nisan 1922 arasında cephesinin talim ve terbiyesinin mesai hûlasasında şimendifer, tayyare, elektrikçilik, matbaacılık, fotoğrafçılık, sinema, ziraat, ebelik ve sıhhiye kursları oluşturulduğundan bahsetmiştir. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1110-1111) Ayrıca yine bu dönemde Karabekir, bölgede çok sayıda konferans verilmesini de sağlamıştır. Kendisinin tanımıyla “*Erzurum’da mümkün olan irfan müesseselerini kurarak bir ilim üssü’l harekesi*” sağlamayı bir zorunluluk gören Karabekir, gerçekleştirmek istediği fikirlerini şu şekilde sıralamıştır;

“*İbret yeri (aynı zamanda konferans salonu), müze, müzik mektebi, muhtelif kurslar, spor kulübü (avcılık, atıcılık, binicilik, uzun yürüyüş), okuma salonu, okuma bilmeyenlere mektup yazma merkezi, bir gazete, ilim ve fenne dair bir sinema ve film kütüphanesi.*” (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 25)

Yine halkın ihtiyacı olan değerlere ve eğitime ulaşımını sağlamak amacıyla Karabekir, İdman Bayramı, Atış Bayramı, Ağaç Bayramı ve Kitap Bayramı gibi etkinlikler düzenlemiş ve bu etkinlikleri “*Halkı ve çocukları maddi, manevi faydalı ve zevkli meşgul edecek kalkınma bayramları*” olarak tanımlamıştır. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 25)

Kâzım Karabekir, Mevlid Kandili ile aynı günde kutladıkları Kitap Bayramı ve Sarıkamış'ta kurdukları Çocukları Himaye Cemiyeti ile ilgili düşüncelerini şu cümlelerle anlatmıştır;

“*Peygamberimizin doğduğu ve çocukları himaye cemiyetinin kurulduğu bu günde her sene Kitap Bayramı yapılması ve bu bayram gününden evvelki haftanın da Çocuklar Bayramı kabul edilmiş olması ayrıca bir kıymet ve ehemmiyeti haizdir. Bu bayramlar içinde herkesin sayı memleket çocuklarının saadetini temine ve yükselmesine hasredilmekle az zamanda pek büyük ve faziletli neticelere erileceğinden şüphe yoktur. ...Merasime gelenler birçok kitap getirmişlerdi. Bu güzel günün hatırası olmak üzere idadi mektebi kütüphanesine hediye edildi.*”

Bazı zatlar da kitap almak üzere para verdiler. Hayli kitap toplandı.” (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1036-1037)

Karabekir, Kitap Bayramı düşüncesini 1923 yılındaki İzmir İktisat Kongresi’nde üyelere de aktarmış ve ülke geneline yayılmasını planlamıştır. Karabekir’in “...*kitap alım satımını çoğaltmak ve bu suretle okunmalarını da temin etmek düşüncesiyle*” ilettiği teklifi büyük takdir ve heyecanla onaylanmış ve misak-ı iktisadinin yedinci maddesine koyulmuştu. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 41) Bahsedilen yedinci madde şu şekildedir; “*Türkler irfan ve marifet aşığıdır. Türk her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir fakat her şeyden evvel memleketin malıdır. Maarife verdiği kutsiyet dolayısıyla (Mevlid-i Şerif) kandil gününü, aynı zamanda bir kitap bayramı olarak tes’id eder.*” (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 41)

Kongre ile aynı yıl içerisinde heyet-i ilmiyenin bir aydır devam etmekte olan toplantılarına 15 Ağustos’ta Karabekir de davet edilmişti. Bu toplantıda da Kitap Bayramı fikrini anlatması rica olunan Karabekir şu sözlerle izahta bulunmuştur;

“Muhterem efendiler, bendeniz İktisat Kongresi’nde riyaset ettiğim vakit Kongrede maarif meselesi de mevzu-ı bahis olmuştur. Ben, bundan mülhem olan bir teklifte bulunmuş idim. Bu teklifim müttefikan kabul edilerek misak-ı iktisadiye de madde halinde konuldu fakat taammüm etmediğini görüyorum. Malumatınız olduğu üzere birçok kıymetli zatların eserleri satılamıyor. Kütüphaneler kıymetli kitaplarla dolu bir haldedir. Diğer taraftan, bulunduğum Şark vilayetlerinde kitap satacak kütüphane de yoktur. İşte bunu düşünerek Şeker ve Kurban Bayramlarında nasıl ki şeker ve et dağıtılıyorsa, senenin muayyen bir gününde Kitap Bayramı yapalım ve hatta bunu bütün Müslüman ülkelerine teşmil edelim. Mesela Kandil Gecesi buna hasredilsin. Çünkü Peygamber Efendimiz de ilim hadimi olduğunu ispat etmiştir. ...bunu Mevlid Kandili gecesinde yapmak pek muvaffaktır. O gece dostlarımızı hatırlayalım, onlara kitap gönderelim. Çocuklarımıza, mekteplerimize kitap alalım. Bu sayede memlekette maarif taammüm eder.” (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 42)

Fakat oldukça değerli görülüp onaylanan bu fikir bir türlü pratiğe dökülememiş ve gerçekleştirilememiştir.

Düşünsel güç ile bilek gücünü birbirinden ayırmayan Kâzım Karabekir, eğitimin hedeflerini de düşünmekteydi. Bu hedefler arasında en dikkat çeken ise eğitimin iktisadi sonuçlara ulaşabilmesini sağlamaktır. Karabekir, Türklerin kabiliyetini bedeni, akli ve ruhi tüm vasıflarıyla kullanarak topraklarındaki her türlü kaynaklardan faydalanmasını bir şart olarak görmüştür. (Kuzgun, 2020, s. 331) Dolayısıyla bu vasıfların kullanılması için

eğitilmesini ve fayda sağlar hale getirilmesini istemiştir. Ancak dönemin sisteminde eğitim ve öğretim metotları kararsız düşünceler dolayısıyla zayıflamış ve problem köylerden şehirlere uzanan bir hal almıştır. (Kuzgun, 2020, s. 331) Karabekir, köylerde eğitimden uzak kalan çocuğun geleceğini tarlalarla ilgilenmek olarak görmektedir. Bununla beraber, iptidaiden mezuniyet sağlayan çocuğun ise köylerini aşağı görüp oraları gözlerinden silerek, bir üst seviyedeki eğitime doğru hareket ettikleri tezini öne sürmüştür. Karabekir, eğitim ile ilgili değerleri ve fikirlerini çeşitli şekillerde ortaya koyarak, eğitimin tüm süreçlerine ilişkin planlamalar gerçekleştirmiştir.

1.1. Kâzım Karabekir'in Eğitim Dönemleri İle İlgili Düşünceleri

1.1.1. Okulöncesi (Ana Mektebi) Eğitimi

Kâzım Karabekir, eğitimin her alanında olduğu gibi okulöncesi dönemi ile ilgili fikirlerini de çeşitli yerlerde gözler önüne sermiştir. Öyle ki Karabekir, bu alandaki fikirlerini uygulamaya da geçirmesiyle dikkat çekmektedir. Kendisinin düşüncelerine göre okulöncesi eğitim, aile ve imkanlar dahilinde ise ana mektebinde sağlanır. Günümüzde anasınıfı ve anaokulu olarak tanımlanan bu eğitim sürecini Karabekir de ana mektebi şeklinde tanımlamıştır. Onun fikirlerinde ana mektebi çocuğu ilköğretime hazırlamak üzeredir ancak bu bir zorunluluk değildir ve bu eğitim aile tarafından da sağlanabilmektedir. Fakat bu eğitimi sağlayamayacak aileler bu eğitime çocuklarını göndermelidirler. Karabekir, her ailenin, çocuğun bahsedilen dönemde sahip olduğu düşünsel seviyesine erişemeyebileceğini buna etken olarak göstermektedir. Bu konuda kendisi şu cümleyi kurmuştur;

“Çocuklarına karşı nasıl muamele edileceğini öğrenmeyen mektepte okumuş analara bile misaller çok bulunur.” (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 33)

Karabekir, Sarıkamış Ana Mektebi'nin açılışında yaptığı konuşmasında eğitime ilişkin birçok konu üzerinde durmuştur. Karabekir, ana mektebinin öncelikli gayesinin çocuğa eğitim yaşamını sevdirmek ve onu eğitime hazırlamak olduğunu düşünmektedir. Paşa'ya göre ana mektebinde hazırlık sürecine girmeden ilköğretime başlayan çocuklar alışmada sıkıntı yaşayacaktır. Ana mektebinde başlangıcı yaşayan çocuklar hayatında hem düşünsel açıdan hem de sosyal uyum açısından eğitimi daha rahat görecektir. Karabekir'e göre bu mektepler çocuğu hayata da hazır hale getirecektir. Paşa'nın düşünceleri ana mektebi yaşlarındaki bir çocuğun cam kırabileceği, ailenin evraklarına zarar verebileceği ve kesici aletlere yaklaşabileceği üzerinedir. (Kuzgun, 2020, s. 335) Dolayısıyla bu yaşlardaki çocuğun düzgün bir eğitim edinmemesi durumunda davranışları ilkokul döneminde de sürecek bir hal

alabilmektedir. Karabekir, çocukların evlerinde yaşadıkları ve izlediklerini taklit etme ile gelişim sağladığından bahsederek, ailelerin de tavırları ve cümlelerini dikkatli sergilemesi gerektiğine değinmektedir. Bahsedilen gerekçeler kapsamında Karabekir, 5 yaşına ulaşan bir çocuğun ana mektebine başlamasını doğru bulmaktadır. Karabekir'in düşüncelerine göre ana mektebinin amacı olarak çocuğa kazandıracakları üç grupta derlenebilmektedir. Bunlar; temizlik, düzen ve sağlıkla ilgili bilgiler, oyun metodu ile ahlaki değerler ve uygulamaya yöneltip ezbercilikten uzaklaştırmaktır. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 34-35) Çocukları hayata hazırlama düşüncesi ile gerçekleştirilen bu düzen hakkında Karabekir'in şu cümleleri oldukça açıklayıcıdır:

“Küçüklere kadın bakıcılar nezaret şeklinde yardım ederler. Kaide şudur: Çocuk neyi yapabilirse onu kendi yapar. Çocuklara hangi yaşta olursa olsun makine ve mikrop gösterilir ve fayda ve zararları bir düziye anlatılır. ...Mikroplar da mikroskopla seyrettirilir ve nerelerde, nasıl üredikleri anlatılır. Hastalık mikroplarının hasta ettikleri kimseler de seyrettirilir. Faydalı mikropların neye yaradıkları da gösterilir.” Karabekir, bu değerlerin çocuklara öğretilmesiyle frengi gibi salgın hastalıkların çoğalmasının da engelleneceğini düşünmektedir. Kendisi “o yaşta çocuk, mikrobun ne olduğunu bilmiyorsa da ona karşı bir düşmanlık hiss ediyor” demektedir. (Kuzgun, 2020, s. 333)

Sahip olması gerekli olan ahlaki anlayışın da çocuğa küçük yaşta kazandırılacağını düşünen Paşa, bunların da oyunlarla sağlanacağından bahseder. Çocuk, oyunlarla uygulamalı olarak izleyeceği ahlaki olguları daha basit ve güçlü bir şekilde kavrayabilecektir. Ayrıca Karabekir, çocuğun ezber yerine pratikle eğitilmesi gerektiğini de savunmaktadır. Çocuk yaptığı ezberlerle kazanç sağlayamayacaktır ve dolayısıyla küçük yaşta pratikle anlamayı kavraması gerekmektedir. Ana mekteplerindeki materyallerin de çocuğun dünyasına uyumlu olmasına değinen Kâzım Karabekir, bu fikirle oyuncak tasarımında oluşturulmuş masalar ve dolaplar gibi nesnelerin çocuğun yaşamı anlamasına ve düzenli bireyler haline gelmesine katkı sağlayacağı düşüncesindedir. (Kuzgun, 2020, s. 335) Karabekir, ana mekteplerinde çocukların boylarını göz önüne alarak masa ve sandalyelerin düzenlenmesi ve duvarların çocuğun anlayabileceği şekilde tasarlanması gerektiğini de anlatmaktadır. Ayrıca çocukların şarkılı oyunlardan zevk aldıklarından bahseden Paşa, eğitim için bunların kullanımı ile ilgili öğütler vererek çeşitli metotlardan bahsetmiştir. Karabekir'e göre şarkılar ve hikâyeler kafiyeli şekilde düzenlenmeli, eğitmenin ise uygulamada yüksek tondan çocuklara tekrarlar yaptırmasını önermektedir. (Kuzgun, 2020, s. 336)

Kâzım Karabekir'in eğitime ilişkin düşüncelerinin detaylarını oluşturan ve Sarıkamış'ta ana mektebi kurmasına temel atan yapı olarak Amerikan eğitim sistemi gösterilebilir. Eğitim politikalarına bakıldığında Amerikalılar uyguladıkları metot ve öğretmenlerinin kalitesiyle sistemli ve ileri seviye bir düzen kurmuşlardır. Bu dönemde Doğu Anadolu'da gerçekleşen okullaşma çalışmalarında Amerikan misyonierleri önemli bir paya sahiptir. Karabekir, Kars'ın yeniden ele geçirilmesinin ardından Amerikanların 18.000 Ermeni çocuğu Tiflis, Erivan ve Gümrü'de eğitim verip gözettiğini fark etmiş ve bunlardan da etkilenmiştir. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1033) Ayrıca bölgede bahsedilen 18.000 çocuk için yürütülenleri şu sözlerle ifade etmiştir;

“Bunların bir kısmı Ermeni Hükümetinin programı ile terbiye olunuyor, büyük bir kısmı Protestan yapılmış. İslam çocukları bile Ermeni isimler ile vaftiz edilerek Protestan yapılmış. Bunlardan Kars'ta 30 tane bulmuş, kurtarmıştım. Bizzat akli erenler kaçıp bize haber vermişlerdi. Künyelerine ve aile tahkikatına nazaran Amerikalıların da tasdikleri ile ellerinden alınmıştı.” (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1033)

Karabekir, Kars'ta vakit geçirdiği süreçte Amerikan okullarını incelemeye ve anlamaya dikkat etmiştir. Bu incelemelerinde önceliği ana mekteplerine verip pedagoglarla görüşmeler yapmıştır ve Amerikalıların çocukları oldukça kaliteli ve çalışmayı seven bireyler haline getirdiği programlarına tanıklık etmiştir. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1034)

Kâzım Karabekir bahsedilen ortamı kendi cümleleri ile şu şekilde anlatmıştır;

“Amerikalıların ne ameli adamlar olduğunu ve çocukların ruhlarını öldürmeksizin nasıl hür ve yaratıcı insan yetiştirdiklerini işitirdim. Şimdi içlerinde gözümle görüyordum. Daha ana mektebinden hayatla mücadeleyle nasıl hazırlandıkları şayan-ı hayretti. ...Bizde yavrucakları nazlı, vesveseli, temiz, süslü velhasıl hayatla mücadeleden uzaklaştırmaya çalıştıklarını görmüştüm. Burada büsbütün iş başka. Dört yaşındaki yavruklar önlükleri ile muhtelif masa başlarında sanki bir işçidirler. Hayata mahkum olmaya değil ona hakim olmaya alışıyorlar. Hayatın zevkini de oyunlarla ve piyano dinleyerek öğreniyorlar. ...Yalnız Amerikalılar bizim çocuklardaki çevikliği ve zekâyı Ermeni çocuklarıinki ile ölçerek bizimkilerini çok yüksek buldular. Bu fark iki çocuk kıt'asını karşılaştırınca derhal göze çarpıyordu. Amerikalılar Ermeni çocuklarının bizimkilerden çok kabiliyetsiz olduklarını söylüyorlar.” (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1034)

Tüm bunları göz önünde bulunduran Kâzım Karabekir, Sarıkamış'ta küçük yaşlardaki sahipsiz tüm çocukları himayesine alarak eğitim sağlayacak ortamı, kendi tanımıyla ana mektebini, kurmaya karar vermiştir. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1034) 12 Kasım 1921'de Karabekir önderliğinde Doğu'daki şehirlerde kültürel ve sosyal olgunlaşma, ihtiyaç sahibi çocukları destekleme ve eğitme gayeleriyle kurulan Çocukları Himaye Cemiyeti'nin ilk teşebbüsü Sarıkamış Ana Mektebi'dir. Bireyin eğitiminin ilkokuldan da öncesine dayandığını düşünen Paşa, 28 Kasım 1921'de açılan Sarıkamış Ana Mektebi'nin kuruluşuna ön ayak olmuş ve mektebin eğitim programını da kendisi temellendirmiştir. (Sarıkaya, 2004, s. 240) Karabekir, Sarıkamış Ana Mektebi'ni Amerikalılardan gördüğü sisteme benzer şekilde ve döneme göre modern bir halde kurgulamıştır. Bu mektep yüz çocuk kapasitesine sahip bir haldedir ve ilk zamanlarda yetmiş çocuğu ağırlamaktadır. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1037)

Karabekir, onar çocuk alacak şekilde; kâğıt işleri, iğne iplik, terbiye-i fikriye, çamur kum ve boya, temizlik, güzel yaşayış ve ağaç-mukavva masası olmak üzere yedi masa düzenletmiştir ve bu masaların işlevlerini şu şekilde anlatmıştır;

“1 - Kâğıt işleri masası: Kâğıt bükme, makas tutmak, makası aldığı yere koymak, bükülmüş kâğıdı kesmek, üç ve dört köşe kâğıt kesmek, bükülmüş kâğıtlarla muhtelif basit şekiller yapmak, kâğıt üzerine muallim hanım tarafından nokta ile basit resimler ve çizgiler işaret edilerek çocuğa kurşun kalemi ile doldurduktan sonra kestirmek, kâğıdı muhtelif şekilde oymak, hasır dokumak, kesilen kâğıtlarla oyuncak şekilleri yapmak.

2 - İğne iplik masası: Kalın iğneye ufak iğne ile iplik geçirmek, kâğıt ve mukavva üzerinde iğne ile bidayette karışık sonra düz, üç köşe, dört köşe ve diğer şekiller noktalamak, teyel yapmak, düğme söküp dikmek.

3 - Terbiye-i fikriye masası: küçük hikâyeler - musahabe, renkler çiçekler kuşlar, meyveler daha bu gibi çocuklar için şiir ve hikâyeler (Her masada dikkat edilmekle beraber bilhassa bu masada çocukların İstanbul şivesi ile konuşmasına büyük ihtimam lâzımdır.)

4 - Çamur kum ve boya masası: Çamurdan yuvarlak yapmak, bilye yuvarlamak, yuvarlağın nelere benzediği, yumurtaya benzetmek için ne yapmalı, üstüvane şeklinde çamur yuvarlamak, dört köşe çamur yapmak, tabak bardak fincan gibi basit eşyayı çamurla yapmak, hayvanat şekillerini çamurla yapmak, kumdan yığın yapmak, mağara tepe dere yapmak, ufacık dallar dikerek korular ormanlar yapmak.

5 - *Temizlik masası: El ve yüz nasıl yıkanır, tırnakların, dişlerin, gözlerin, kulakların temizliği, su nasıl olmalıdır, sabun neye yarar, nasıl kullanılır, aynaya niçin bakılır, elbise fırçası neye yarar, parmaklar, tırnaklar, saçlar, kulaklar, ağız burun ve gözlerin, elbise çamaşır yatak oda vesairenin temizliği amelî olarak gösterilir.*

6 - *Güzel yaşayış masası: İçilecek su, su içmek, su kahve (Kâğıt v. s. dahi) vermek, misafirlilik hasta ziyareti, el öpmek, teşekkür etmek ve bir şey değil cevabı, tatbikî adab-ı muaşeret, temsil.*

7 - *Ağaç ve mukavva masası: kibrit çöpleri kesmek, ağaç yontmak, kesilen çöplerle şekiller yapmak, çöpleri boyamak, mukavva işleri.”* (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1037-1038)

Kâzım Karabekir’in ana mektebinde eğitilecek yaş düzeyindeki çocuklar için oluşturmuş olduğu bu masalar, çocukların küçük yaştan itibaren el becerilerini geliştirerek zanaat sahibi bir hale gelmesini, temizlik kültürünü daha doğru şekilde kazanmasını, sağlık bilincine sahip olmasını ve düzgün davranışlara hakim olmasını sağlayıp olgun bireyler ortaya çıkarmak için faydalı bir düzenlemedir. Ayrıca her mektebe bir piyano yerleştirme fikrine sahip olan Karabekir, bunlar ile çalınarak çocukların ruh ve beden sağlığına katkı sağlayacak şarkılı oyunlar da yazmıştır. Paşa, şarkılı oyunlar ve tekerlemelerle çocukların ilgisinin daha rahat ele geçirileceği ve bu sayede çocukların öğreniminin de daha kolay olacağını düşünmektedir. Karabekir’in “Şarkılı İbret” olarak isimlendirdiği oyunlar arasında ana mektebindeki çocukların yaş düzeyine hitap edenler “Çember Yarışı”, “Sanayi” ve “Küçük Süvari” oyunlarıdır. Bahsedilen oyunlar sayesinde çocuklara bu yaşlardan itibaren farklı hususlarda bilinç kazandırılmaya çalışılmaktadır. Örneğin çocuklara “Küçük Süvari” oyunu ile kahramanlık, yine Karabekir’in kendi eserlerinden olan “Türk Yılmaz Marşı” ile milli şuur ve özgüven duyguları kazandırılmak istenmiştir. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 37-38) Tüm bunlarla birlikte Karabekir, “Sabah Duası” ve “Akşam Duası” olarak adlandırdığı duaların ana mekteplerinde okunmasını sağlamıştır ve bu dualar sayesinde çocukların gelişimi için çeşitli ana fikirler işlenmiştir. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 39)

Karabekir Paşa, 25 Şubat 1925 tarihinde Maarif Vekâleti bütçesi üzerine yapılan müzakerede ana mekteplerinin değerini ve işlevini karşılaştırmalı olarak anlatmış ve dönemin durumunu iyileştirmeye ulaşacak sonuçlara varan değerlendirmelerde bulunmuştur;

“Bugünkü mekteplerimiz ne haldedir? Ana mekteplerinden başlayacağım. Ana mektebi demek, çocukları iptidaî tahsile hazırlamak devridir ki, bunun için çocuğu mutlaka mektebe yollamaya lüzum yoktur. Avrupa’da bile bugün bazıları evlerinde terbiye eder. Fakat evinde bir çocuğu tahsile hazırlayamayacak olanlar, böyle ana mektebine gönderirler. Bizde de bazı yerlerde ana mektepleri açılmıştır. Fakat bendenizin gördüğüm bir Amerika ana mektebi ile bizdeki ana mektebi arasında çok büyük bir fark vardır. Bizdeki ana mektebi; çocuğun eli yüzü kirlenmesin diye temiz tutmak, bir parça oyun, adeta evde anasını babasını rahat bırakmak. Bu esas üzerinedir. Hâlbuki bilhassa harbi umumîden sonra, dört yaşından itibaren çocuklara ehemmiyet verilmeye başlandığı bir zamanda, ana mektebi terbiye sistemi de şu şekli almıştır: Çocuk; önüne amele gibi bir önlük giymiş ve karşısında çamurla, hayatla mücadele ediyor. Çamurdan envai eşkâl yapıyor, bardaklar yapıyor, tabaklar yapıyor. Kocaman boya fırçası ile onu boyuyor. Çocuk, hilkaten su ile boya ile oynamaya teşnedir. Bunun yaramazlık plan cihazlarını tanzim etmişler ve hayata faydalı bir şekle inkılâp etmişlerdir. Dört yaşında bir çocuk, iğneden iplik geçiriyor, teyelliyor, makasla ufak, ufak muntazam eşkâl kesiyor. Kendi düğmesini söküyor, dikeyor. Kundurasını temizliyor, giyiyor. Üstünü temizliyor. Adeta hayata lâzım olan işleri yapan bir adamın ufak bir modeli şeklinde, onu mücadeleye alıştırıyorlar. Bilhassa hariçte kum bahçelerinde, onu toprakla ünsiyete ve toprakla yapacağı zararlı yaramazlığa mukabil, temiz kumlar üzerinde hayata faydalı kılmaya saî oluyorlar. Şu halde ana mektebinden çıkmış altı yaşında bir çocuk; hayatta ne lâzım gelirse kendi yaşına, kendi idrakine göre yapıyor ve naî bir şekilde, usulü dairesinde tekâmül etmiş olarak çıkıyor. Hâlbuki böyle çocuğun eline makas vermekten korkmak, bilâkis kimsenin nezareti olmaksızın eline geçen bu gibi şeylerle, anasının, babasının bir şeyini kesmek veyahut kendi bir yerine batırmak neticesini verir. Çocuk, çamurla oynamadığından dolayı, kapısının önünden akan pis sudan zevkini almaya ve o mikropu sularla kendisini zehirlemeye mecbur oluyor. Hayatı ameliye artık ana mekteplerine de girmiş bulunuyor.” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1925, s. 399)

Karabekir ortaya koymuş olduğu bu değerlendirmelerin tamamını Sarıkamış Ana Mektebi’nde uygulamaya çabalamıştır ve “Çocuk Kasabası” hayalini gerçekleştirmek için epey uğraş vermiştir. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1038) Günümüzde de bireyin sahip olduğu karakteristik özelliklerin, düşünce yetisinin, müzik becerisinin ve bedensel yeteneklerinin temellerinin Karabekir’in ana mektebi olarak tanımladığı okullardaki çocukların yaş aralığı olan 6 yaşa dek atıldığı herkes tarafından bilinmektedir. Kâzım Karabekir’in ana mekteplerinde kendisinin ortaya koyduğu ve pratiğe döktüğü düşünceler çocuk eğitime verdiği değeri ve kendisinin modern kişiliğini gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak Kâzım Karabekir'in saptamaları; kendisinin geniş vizyonunu, içinde olduğu döneme rağmen okulöncesini iyileştirerek bireye geliştirici programlar uygulayıp toplumu güçlendirme fikrine ulaşabildiğini ve her yaşına dair farklı düşünceler koyacak derecede çocuğa dikkat ettiğini ortaya koyması bakımından değerlidir.

1.1.2. İlköğretim Eğitimi

Bireyin ihtiyacı olan temel eğitimi sağlayan ilköğretim, anayasada şu şekilde tanımlanmıştır;

“Kadın erkek bütün Türklerin milli gayelere uygun olarak bedeni, zihni ve ahlaki gelişmelerine ve yetişmelerine hizmet eden temel eğitim ve öğretimdir. İlköğretim, ilköğrenim kurumlarında verilir; öğrenim çağında bulunan kız ve erkek çocuklar için mecburi, Devlet okullarında parasızdır. Mecburi ilköğretim çağı, 6-14 yaş grubundaki çocukları kapsar. İlkokulların birinci sınıflarına o yılın 31 Aralık tarihinde 72 ayını dolduran çocukların kaydı yapılır. Ancak çocuğun gelişim durumuna bağlı olarak okula erken başlaması veya kaydının ertelenmesi ile ilgili hususlar yönetmelikle düzenlenir.” (T.C. Resmi Gazete, 1961, s. 3579)

Çocuğu bir üst eğitim dönemine de hazırlayan ilköğretim sürecini, Kâzım Karabekir oldukça önemli görmüştür. Kendisi bu hususta günümüze dahi hitap edebilecek birçok fikrini çeşitli yerlerde ortaya koymuştur. Paşa'ya göre bahsedilen dönemde çocuğa okuma-yazma ve aritmetik öğretilmeli; beraberinde de mutlak surette yurttaşlık olgusu kazandırılmalıdır. Ayrıca çocuğu hayata hazır hale getirecek eğitimi ve terbiyeyi, ortak şekilde aşılayacak bir düzen oluşturulmalıdır. Kâzım Karabekir, eğitim ile çocuğa kazandırılacak hemen her şeyin pratik ile öğretilmesini savunmuştur. Sahip olduğu bu fikir çerçevesinde Karabekir, kendisinin Türk eğitimine kazandırdığı mekteplerde bulunan çocukların zanaatkâr niteliğine ulaşabilmesi için eğitimi pratikler ile gerçekleştirmiştir. Kendisi bu fikrini şu cümlelerle aktarmıştır;

“Bilhassa biz ki zirai bir memleketiz ve kasabalarımız ufaldıkça herkesin işi gücü daha ziyade ziraatledir. Mekteplerde kazma, kürek, testere, keser işleri ve oyunları, tahsil müddetince nafile bir surette yapılmazsa hiç olmazsa iptidai mektebinden çıkmış bir çocuk aşı nedir, ziraat nedir, bir ağaç dikme nedir? Bunun hakkında ameli bir şey görmezse, daha cahil olan babasından daha beceriksiz olur ve hazır bir elbise giymek ve hazır bir sözü kendine mal etmek ve her türlü hazır şeyleri almak tabiatıyla kendisine sinmiş bir hal alır.” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1925, s. 300)

Eğitimde bilmek ve yapabilmek arasındaki bağlantının anlaşılması gerektiğini ve ilköğretimde pratiğe dökülerek eğitimin sağlanmasının bireyi daha vasıflı bir hale getireceğini savunan Karabekir, mecliste de bu temellendirmesini şu şekilde anlatmaktadır;

“Terbiyede bilmekle yapabilmek arasındaki irtibata kati ve muayyen bir yer vermek lazımdır. Bir insan hayatında ya yapmaya, ya yaptırmaya memur olur. Bir şeyi yaptırabilmek için mutlaka yapabilmek lazımdır. Yapabilmek için de şüphesizdir ki bilmek şarttır. Şu halde bizim programlarımız yalnız bilmekten ibaret olursa, onun mutlaka yapmaya saik olabileceği kabul edilmemelidir. Yapmak olmadıkça da yaptırmak imkânı yoktur.” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1925, s. 300-301)

Kâzım Karabekir’in aktarmış olduğu bu fikirlere günümüzde henüz birkaç yıl önce bazı okullarda ilgi artmış ve düzenlenen bahçelerde çocuklara bu pratikler yaptırılmaya çalışılmıştır. Ancak bugün hala bahsedilen pratiklerin gösterilmesi de birçok okulda düzenlenememektedir. Dolayısıyla Karabekir’in sunduğu bu becerilerin çocuklara kazandırılması düşüncesi ciddi anlamda bir organizasyon ile halen sağlanmamaktadır. Ayrıca Karabekir, bireyin üretimden uzaklaşan bir fikre girişmesi ile üretici zekâsını yitireceğini ve ihtiyaçlarını hazır olanlarla karşılayacağını anlatarak bugünün tasvirini bizlere sunmuş denilebilir.

Kâzım Karabekir, dönemin eğitim anlayışında beden eğitiminin de çocuklara doğru şekilde aktarılamadığını savunmaktadır. Kendisi mekteplerde bunun bir ihtiyaç olduğunun anlaşılamadığına ve öneminin haftalık ders seviyesinin üzerine çıkamadığına değinmektedir. Paşa, bu fikrini şöyle anlatmaktadır;

“Çocuklar ne için terbiye-i bedeniye yaptığını ekseri bilmiyor. Sorunuz, ne yapıyorsunuz diye? Basit bir şekilde kollarını uzatıyorlar ve onu alalede bir ders zannediyorlar. Onun, vücutları için bir gıda olduğunu ve onu her gün ekmek yer gibi sabah akşam yapmaları lazım olduğunu idrak edemiyorlar.” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1925, s. 300)

Kâzım Karabekir’in ilköğretim için düzenlenecek eğitim programları hakkında dikkat ettiği bir diğer nokta ise kişinin ilgi ve ihtiyaçlarıyla ilgili durumuna önem veren tasarıları olmuştur. Paşa, ilköğretimi tamamlayan bireyin hayat mücadelesinde gereksinimi haline gelecek olan azim, irade ve bilginin ilköğretim aşamasında kendisine kazandırılmasının gerekliliğini düşünmektedir. (Işık, 2016, s. 128) Cumhuriyet’in ilk yıllarında yaşanan maddi ve manevi problemleri göz önüne alarak değerlendirmelere giden Kâzım Karabekir, çocuklara verilecek eğitimin düzenlenmesinde mektebin içerisinde olduğu coğrafyanın sosyo-ekonomik

haline dikkat edilmesi fikrine de oldukça önem vermiştir. İlkokuldaki eğitimini tamamlayan bireyin yaşadığı sosyo-ekonomik ortamda etkili olabilmesi, mektebinden aldığı bilgilerin buna yönelik olması ile sağlanabilecektir. Bu kapsamda hayvancılık sektörüne ilginin daha fazla olduğu bölgelerde Karabekir şu öneriyi sunmaktadır; *”...sütün peynir, yoğurt yapılmasında daha ameli ve hassa-i gıdaiyyesini daha çok muhafaza eder bir usulü ve muhtelif peynirlerin imali öğretilmelidir.”* (Hakimiyet-i Milliye, “Maarifte Kâzım Karabekir Paşa”, 1922, s. 2) Bahsedilen bu fikir Karabekir’in eğitim anlayışının pragmatist bir çerçevede olduğunu bizlere göstermektedir.

İlkokul programlanmasında da çocuğun yaşına münasip şekilde sanat etkinliklerinin bulundurulması gerektiğini düşünen Kâzım Karabekir, bireyin küçük yaşlarından itibaren rahat bir şekilde kavrayabileceği halıcılık, kunduracılık, dokumacılık, terzilik gibi becerilerin öğretilmesini düşünmektedir. Paşa’ya göre bu tür yetenekleri elde eden birey zanaatkâr bir hale gelecektir ve iktisadi anlamda hayata daha hazır konuma ulaşacaktır. (Hakimiyet-i Milliye, “Maarifte Kâzım Karabekir Paşa”, 1922, s. 2) Ayrıca bu eğitim döneminde çocuğa verilecek sağlık eğitiminin de önemli görülmesini düşünen Karabekir, çocuğun kendisine olduğu gibi çevresine de yarar sağlayabileceği eğitimi almasının zaruri olduğunu düşünmektedir. Yine bu kapsamda sağlık ve düşünce durumlarına hitap edecek şekilde batıl fikirlere karşı Karabekir çeşitli ibretler kaleme almıştır ve kendi öğrencilerine bunları sunmuştur. “Makine ve Mikrop”, “Falcı ve Büyücü”, “Doktor- Üfürük” ve “Nazar Boncuğu”, gibi oyunlar bunlardan bazılarıdır. (Karabekir, Çocuk Davamız-Öğütlerim, 1990, s. 401-403)

Kâzım Karabekir, çevre olgusunun bireyin düşünsel yapısına tesir edeceğini ve dolayısıyla eğitimin seviyesine de olumlu ya da olumsuz katkıları olacağını savunmuştur. Eğitim verilen alanlarda bulunan aletlerden, okulun bahçe yapısına kadar tüm etkenlerin planlamalarla oluşturulması gerektiğini düşünmektedir. Okullarda eğitim ile birlikte yapılacak çeşitli faaliyetlerle öğrencilerin bulundukları alanı daha değerli görmelerini, çevrenin çocuğun ilgisini çekecek ve kötü gözle bakmayacağı hale getirilmesini doğru bulmaktadır. Karabekir, Hâkimiyet-i Milliye’de bu düşünceleri kapsamında dönemin eğitim verilen alanlarını şu cümlelerle tanımlamıştır;

“Mekteplerimiz, mevki, manzara, dahil-i taksimat ve tedris usulleri itibariyle müterakki memleketlerden çok geridir. Mektep binalarımız hemen birçok yerlerde mahalle aralarında, kötü komşu içinde mezarlar ve mahpushanelerle karşılıklı, içerileri havasız, güneşsiz; istirahat, gezinti ve eğlence imkânından mahrum bir haldedir.” (Hakimiyet-i Milliye, “Maarifte Kâzım Karabekir Paşa’nın Fikirleri”, 1922, s. 2)

Karabekir, Amerikalıların düzenlediği Ermeni okullarından yola çıkarak yaptığı değerlendirmesinde okullarla ilgili düşüncelerinden mecliste şöyle bahsetmiştir;

“İptidaî mekteplerine gelince; gerek kız mekteplerinde ve gerek erkek mekteplerinde hayatta lâzım olan birçok alet ve edevat karşısında bulunuyor. Bizde hiçbir mektepte kazma, kürek, keser, testereden ve çekiç örsten eser yoktur. Meselâ bir liseyi ele alınız. Orada beş yaşından yirmi yaşına kadar çocuklar bir çatı altında ve ufak bir bahçenin içerisinde mahzur bir halde yalnız dersle meşguldür. ...zaten zihnen dersle dolmuş çocuklar, bir de dar çatı ve dar bir bahçe içinde bunaldıklarından, hayatta daima hazırlanmış şeyleri aramaya ve almaya müstait olur.” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1925, s. 299-300)

Günümüzde Karabekir’in de sunmuş olduğu bu konu eğitim için oldukça dikkat edilen bir faktör haline gelmiştir. Artık eğitimin vermiş olduğu katkıların artırılması için sınıfların düzeni, koridorların dekore edilmesi ve bahçelerin şekillendirilmesi gibi etkenler kesinlikle göz ardı edilmemektedir. Ayrıca Karabekir, okul düzenlemeye ilişkin sayılarının artırılması yerine büyük binalar ile toplu bir eğitim düşüncesine sahiptir. Çeşitli yerlerde birçok mektebin oluşturulmasından ziyade planlı olarak belirlenen noktalarda daha az ve buna karşılık büyük ve düzenli okulların inşasını daha doğru bulmaktadır. Bununla beraber bahsettiği bu büyük ve kaliteli eğitim binalarına uzak kalan öğrenciler için de günümüzde “taşınmalı eğitim” olarak tanımlanmış olan araçlarla okullara ulaşımı o dönemlerde anlatmıştır. (Hakimiyet-i Milliye, “Maarifte Kâzım Karabekir Paşa’nın Fikirleri”, 1922, s. 2) Kâzım Karabekir, Cumhuriyet’in ilk yıllarında ortaya koyduğu bu fikirlerle eğitim hakkında ne kadar detaycı olduğunu ve ileri görüşlülüğünü kanıtlamaktadır.

1.1.3. Ortaöğretim Eğitimi

Kâzım Karabekir, hemen her alanda olduğu gibi eğitimi de milli değerler içerisinde değerlendirmiş ve ortaöğretimin gayesi olarak da iki etken üzerinde durmuştur. Bunlardan ilki yükseköğretime aday olacak bireyleri yetiştirmek ve öğrenciyi bir sonraki kademeye yöneltmektir. Karabekir, ortaöğretim sürecinin gayelerinden bir diğeri olarak memleketin gereksinimlerini göz önüne alıp çeşitli alanlarda kalifiye bireyleri yetiştirmek olarak görmektedir. Bu bireylerin yetiştirilmesi ile hem toplumun sahip olduğu yapılanma gelişim gösterecek hem de Cumhuriyet’in ilk yıllarında içerisinde bulunan iktisadi durum güçlenecektir. Karabekir, çerçevesini kurduğu bu fikrin ortaöğretim sürecinde teknik ve mesleki eğitim ile sağlanabileceğini savunmaktadır. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 49) Bu düşüncesini çeşitli örneklerle destekleyen Karabekir, gelişmiş ülkelerin iktisadi detaylarını değerlendirerek bunlarla ilgili şu şekilde bahsetmektedir;

“Gerek Avrupa’da ve gerekse Amerika’da iktisadiyata hakim olanlar darülfünun mezunları değildir. Bilakis bunlar iktisadiyatı ellerinde tutan iş adamlarının eciridir. En müterakki memleketlerde bile gençlerin ancak yüzde yirmi kadarı darülfünunlara girmekte, mütebakisi ise iktisat mekteplerinden kazandıkları kuvvetle fiili hayata atılabilmektedir. ...bank reisleri, sanayi işlerinin başında olanlar ve muttala dünyanın üç çelik fabrikasının sahipleri hep iş başında yetişmiş iptidai tahsilli insanlardır. İş âleminde hemen hemen hiçbir diplomalının vücud bulunmaması onların muvaffakiyetsizliklerinin delili sayılarak maarif programlarında hayli zamanlar evvel iş adamları yetiştirmek için gençlere mahsus fenni mektepler açılmıştır. Bu suretle çok okumuş fakat eli böğründe hükümet kapılarında memuriyet arayan veya aç kalan insanlar yerine ibtidai tahsilinden sonra memleketin iktisat heyetine sokulan, hem bu heyeti yönelten ve hem de refah ve saadete kendileri yönelen yüzbinlerce genç yetiştirilmiştir. Biz ise Avrupa’nın eski hataları üzerinde kalmışız. Asıl hayat mektepleri olan iktisadi müesseselere yer vermemişiz. Memleketimizin her yanında gençleri yüksek tahsillere hazırlayan mekteplerin adedi ve bu mekteplerdeki talebeler daha çok; ziraat, sanat, ticaret ve fen mekteplerimiz ise bunların yanında pek zayıf; ihtimam ve alakadan uzak ve ekserisi ise hiç yoktur.” (Hakimiyet-i Milliye, "Maarifte Kâzım Karabekir Paşa", 1922, s. 2)

Kâzım Karabekir, vermiş olduğu paradigmalara ortaöğretim seviyesini tamamlamış olan bireylerin okudukları mekteplerden aldığı eğitimle kazanacakları iktisadi düşünce ve becerilerin fiili hayata kendilerini hazır hale getirebilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu programlamanın eğitim konusunda yapılan hataların Avrupa ve Amerika’da fark edilmesinin ardından daha değerli görüldüğünden bahseden Karabekir, memleketin henüz bu fikirleri anlayamamış olduğunu düşünmektedir ve ziraat, sanat, ticaret ve fen mekteplerinin kimsesizlere ait bir ortam haline geldiğine değinmektedir. Paşa, velilerin çocuklarının ancak sürekli bir eğitimle hayata hazır olacağını zannetmesini, zanaat sahibi kişilerin de çocuklarını bu usulde yönlendirdiğini ve iptidai eğitiminin ardından babasından zanaatını öğrenmesinin ayıp sayıldığını yanlışlar olarak anlatmaktadır. Ayrıca Karabekir, sanat ve zanaatta geri kalmışlığın sebebi olarak ise eğitime bu yönelimi belirtmiş; zanaatkârların evlatlarının babalarından daha fazla okuduğunu fakat daha fakir bir hal aldığını dolayısıyla zanaatın geri kaldığını söylemektedir. (Hakimiyet-i Milliye, "Maarifte Kâzım Karabekir Paşa", 1922, s. 2) Zanaat hususundaki bu bozulmanın aileyi ciddi şekilde etkilediğini düşünen Karabekir şu cümlelerle konuyu anlatmaktadır;

“Çocukların babalarının zanaatına girmemesi yüzünden az bir tahsilden sonra ekseri, oğullar babasını beğenmiyor. Bu beğenmeyişine göre kendisi iş başına geçip baba zanaatını ilerleteceğine, çıkmaz sona ve kazançsız bir yola sapıyor. Baba sermayesi azalıyor ve neticede aile anlaşması, aile iktisadı ve aile muhabbeti de gidiyor. İşte böylece birçok ailelerin ayrılması ve bozulması memleketin umumi hayatını günden güne sarsmakta devam ediyor.” (Hakimiyet-i Milliye, "Maarifte Kâzım Karabekir Paşa", 1922, s. 2)

Kâzım Karabekir, eğitimde sağlanacak meslek öğretimi sayesinde toplumun maddi ve manevi olarak güç kazanacağını düşünmektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi ortaöğretimin amaçlarından biri olarak yükseköğretime öğrenci hazırlamayı görmekte olmasına rağmen Karabekir, ülkenin sosyo-ekonomik vaziyeti dolayısıyla “iş adamı” yetiştirmeyi ortaöğretim için daha ciddi bir görev olarak değerlendirmektedir. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 51) Bahsedilen dönemde çocukların üretici bireyler haline gelmeleri amacıyla dönemin eğitim sistemindeki derslerde el işi yeteneğine yönelik çalışmalar olmasını belirten Karabekir, bu sebeple erkek öğrencilere kum, çamur, mukavva, demir, teneke ve tahta işleri; kız öğrencilere ise biçki, dikiş, yemek gibi pratik faaliyetler öğretilmesini gerekli bulmaktadır. (Hakimiyet-i Milliye, “Maarifte Kâzım Karabekir Paşa’nın Fikirleri”, 1922, s. 2) Paşa’nın ortaöğretim bağlamında da sahip olduğu fikirler de Paul Monroe ile paralellik göstermektedir. Yine bu kapsamda Karabekir, Monroe gibi bireyi üreticilik ve yaratıcılık yerine masabaşılığa yönelten eğitimi eleştirmektedir. (Çiftçi, "Kâzım Karabekir", 2009, s. 1181) Kâzım Karabekir, kişinin mesleki eğitimi alıp hayata hazır olması dönemi olarak ortaöğretimi görmesinin temelini şu şekilde aktarmaktadır;

“Şu hakikat anlaşılmıştır ki, bir sanatı, bir sanatın aletini bir insan behemahal 13 yaşında eline almalıdır. 13 yaş mühim bir devredir. 14-15-16 yaşını aştıktan sonra, bir çocuğa gel ata bin dersiniz, at ile onun arasında bir istinas hâsıl olamaz. 13 yaşından 15 - 16 yaşını geçmiş bir çocuğun eline tüfek verseniz onun o silâhla alâkası maddî olur. Onun öyle ruhi bir irtibatı vardır ki, onu ancak 13 yaşında, onunla karşı karşıya koymak mümkün olduğu hakikatini, birçok menabiden mütehassıslardan dinledim ve tecrübe ettim. Makine ve alât meselesinde, yani bir makineye emniyet edebilmek için onu küçük yaşta böyle çalıştırıyorlar. Ecnebi mekteplerin, memleketimiz dâhilinde dahi çocuklarımızı daha ziyade cezbediyor. Bunun sebebini, bilhassa İzmir’deki Amerikan kolejlerini tetkik ederek gördüm. Bu bahsettiğim programlar orada bağı ile kazması, küreği, sütçülük, peynirciliği ile pek vasi bir vaziyettir.” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1925, s. 303-304)

Karabekir, eğitimin tüm dönemlerinde olduğu gibi bu sürecinde de bireyi ezbercilik ile eğitmek yerine muhakeme ve mukayese yeteneğinin çocuğa öğretilmesine ve bu sayede hafızanın tahripten korunabileceğine dikkat çekmektedir. (Hakimiyet-i Milliye, “Maarifte Kâzım Karabekir Paşa’nın Fikirleri”, 1922, s. 2) Bahsedilen fikrini Karabekir şu cümleleri kullanarak gözler önüne sermiştir;

“...bir insanın geçen sene okuduğunu unutmaması gayrimümkündür. Hatta bunun filini burada mekteplerde gördüm. Geçen seneki imtihanlarda bil iltizam bir sene evvelki şeyleri sordum, aldığım cevap, unuttum, sözü olmuştur. Hâlbuki bir insan geçen sene yaptığını unutmaz. Onun için yapmak filini büyük bir ehemmiyetle nazarı dikkatte tutmak lâzımdır. Aksi halde birçok ulûm ve fûnunu senelere ayırarak kütüphanelere kitap yerleştirir gibi çocukların kafasına koymak, onu hayat mücadelesine gayrı mücehhez atmak demek oluyor.” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1925, s. 302)

Çocuğun sahip olduğu nefse itimad hassası, özgüven duygusu, ve görgü kurallarını öğrenmesine önem verilmesini isteyen Karabekir, ayrıca bahsedilen dönemde çocuğa verilen beden eğitimi konusunda da eksiklik görmektedir; *“...ruhun, dimağın ve vücudun beraberce feyz alması lazım iken bunda da büyük bir noksanı vardır.”* (Hakimiyet-i Milliye, “Maarifte Kâzım Karabekir Paşa’nın Fikirleri”, 1922, s. 2) Karabekir, beden eğitiminin Cumhuriyet’in ilk yıllarında, içinden yeni çıkılması dolayısıyla doğal olarak, savaş ve savunma konularına da hitap etmesi gerektiğini düşünmektedir. Bireyin bahsedilen yaşlarda iken atıcılık yeteneğine sahiplendirilmesini istemektedir ve kendisi bu düşüncesini mecliste şu şekilde anlatmıştır;

“Terbiye-i bedeniyenin gayesi de, yaş büyüdükçe yer yer yapılacak poligonlarda andahta müntehi olmalıdır. Büyük çaplı silâhla hatta bazı memleketlerde yapıldığı gibi, tüfek şeklinde oklarla çocuklar muntazam bir surette bu okla nişan talimlerini yapmalıdırlar. Sonra da cephanesi ile yapılır ki, cephaneyi bir kere aldınız mı devri daim kullanılır. Şu halde mekteplerde behemehâl böyle ok andahtı, oda cephanesi andahtı tedricen hakiki andahtlara geçecek bir terbiye sistemi vermek pek lâzımdır. Terbiye-i bedeniyenin mektep avlularında yapılmasından hiçbir fayda çıkmaz. Orada ilk eşkâli ve vücuda lâzım gelen şekli vermek için ilk safhalar olur. Fakat o behemehâl araziye müntehi olmalıdır. Arazide çocuklar için gayet eğlenceli asker oyunları vardır. Orada avcılık yapar, orada insanları hedefleri aramak talimleri yapar. Orada herhangi bir maniû aşmak talimleri yapar. Velhâsıl kendisini gerek havadan, gerek yerden saklamak gibi birçok askerî oyunlarla çocuğun zekâsı daha ziyade hakikat taharrisine isâl edilmiş olur.” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1925, s. 300)

Kâzım Karabekir, bahsedilen ortaöğretim dönemi ile ilgili olarak eğitimin sağlanacağı ortam hakkında günümüze de hitap edebilecek çeşitli fikirler sunmuştur. Paşa, mekteplerin sahip olduğu eğitim araçları konusunda her mektepte Türkçe ve yabancı dillerde çeşitli eserlerle kurulmuş okul kütüphanelerinin, fenni ve ilmi gösterimlerin düzenleneceği sinemaların, bir icadın oluşumu ya da eşyanın kurulumunu sergileyen okul müzelerinin oluşturulmasını gerekli bulmaktadır. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 56) Kendisi, bir eğitim düzenin kurulacağı mektebin inşa edildiği alanın seçiminde ise coğrafi, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel faktörlerin değerlendirilmesini doğru bulmaktadır. Bu noktada Karabekir, coğrafi faktörlere dikkat ederek; mekteplerin manzaralı, temiz havalı, güneş gören yerlere kurulmasını ve örneğin bir ziraat mektebinin kurulması için oluşturulacağı bölgenin buna elverişli olmasını münasip görmektedir. (Hakimiyet-i Milliye, "Maarifte Kâzım Karabekir Paşa", 1922, s. 2) Açılacak olan bir sanat mektebinin sosyo-ekonomik ortama ilişkin temelleri göz önüne alındığında ise Karabekir'e göre, bölgenin mekteple alakalı ham malzemeye sahip olması ve oluşturulacak malların sarfiyatının dikkatle incelenmesi gereklidir. (Hakimiyet-i Milliye, "Maarifte Kâzım Karabekir Paşa", 1922, s. 2) Mekteplerin düzenlenmesinde dikkat edilmesi gereken sosyo-kültürel etkenlere ilişkin Karabekir, mekteplerin çevresini, okula giden yolların şeklini ve alanlardaki toplumsal yaşamı göstermektedir. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 55)

Kâzım Karabekir, tüm bu sorunlara karşı ortaöğretimin bilhassa yatılı mekteplerde sağlanmasını doğru görmektedir ve kendisi bu fikrini şu şekilde anlatmaktadır; *"...Orta tahsil ve bu kabil fabrika mekteplerinin gece yatılı olması bizim için bir müddet çok lazımdır. Gerçi ileri memleketlerde gece yatılı mekteplere pek ehemmiyet verilmez. Sebebi de bir genç mektebe giderken her gün belki de mezarlıkların yıkılmış taşları arasında kese yoldan geçmez, tozlu, çamurlu ve intizamsız sokaklardan, viranelerde kümelenmiş süprüntü yığınlarının üzerinden geçmez. Yolunda göze ve ruha batan yıpratıcı kıyafetli dilencilere sürünerek gitmez. Hülasa sabah akşam mektebe gidip gelmekle ve her gün aile ve halk muhitindeki temaslarında fena görme ve işitmelerle gündüzün mektepten aldığı irfanı ve iyi intibaları kaybetmez."* (Hakimiyet-i Milliye, "Maarifte Kâzım Karabekir Paşa'nın Fikirleri", 1922, s. 2)

Karabekir, bahsedilen dönemde verilen eğitimin mezunlarının kendi alanları üzerine çalışmasını oldukça zaruri bulmaktadır. Bu çerçevede şu cümleleri kurarak, hem bu konudaki fikrini hem de dönemin içinde bulunduğu durumu bizlere anlatmaktadır; *"Her ziraat veya sanayi mektebinin teessüsü bidayetinden itibaren senelik irad ve masrafı, çıkardığı talebinin nerelerde hangi işlerde kullanıldığı gözden geçirilirse milletin büyük masraf ve*

fedakârlıklarla kurduğu bu müesseselerin ne dereceye kadar yararlılık gösterdikleri görülür. ...mesela ziraat ve sanayi mekteplerinden çıkmış kalem efendileri ve belki polis efendileri bile her yerde bulunabilir.” (Hakimiyet-i Milliye, "Maarifte Kâzım Karabekir Paşa", 1922, s. 2) Karabekir, yine ortaöğretim sürecine ilişkin, yaşadığı dönemin içinde olduğu eğitim sistemini günümüze de dersler çıkaracak şekilde şu cümlelerle anlatmıştır;

“Okul eğitimine el işleri dersinin girmemesinden, uygulamaya ve idmana önem verilmemesi yüzünden, eğitim nihayet sıra üzerinde okuma yazma ile cansız idmanlar ve hareketsiz musikiden ibaret kalıyor. Bu yöntemin öğrenciler üzerindeki tesirini, sokaklarda yalnız veya grup halinde giderken, onların düşünceli ve düşkün vaziyetlerinde daima görürüz. Bu suretle Cenab-ı Hakk’ın ellere ve vücuda verdiği kabiliyet inkişaf edeceği yerde, uyuşuyor ve çocuğun dimağında bir emel uyandırılmadığından, gereği gibi netice sahibi olamıyor. Bu haliyle mücadeleye atılan gençlerin yalnız dimağı faaliyettedir. Gençlerimizin çoğunluğunu memuriyet hayatına sokulmaya zorlayan sebeplerin önemlisi de işte budur.” (Hakimiyet-i Milliye, "Maarifte Kâzım Karabekir Paşa'nın Fikirleri", 1922, s. 2)

1.1.4. Yükseköğretim Eğitimi

Kâzım Karabekir, eğitimin her alanında olduğu gibi yükseköğretim konusunda da çeşitli fikirlerini ortaya koymaktadır. Eğitimin temelinde ülkenin geleceğini düşünen ve bu yönde birçok kurgu tasarlayan Paşa, yükseköğretim ile ilgili sarf ettiği *“Ali tahsil görenler bittabi irfanlarıyla memlekete nur saçarlar.”* (Hakimiyet-i Milliye, "Maarifte Kâzım Karabekir Paşa", 1922, s. 2) cümlesiyle bu hususa verdiği değeri göstermektedir. Ancak iyileştirme fikriyle eleştirilerini sunmaktan hiçbir zaman çekinmeyen Karabekir, bahsedilen cümlesinin devamında yükseköğretimde verilecek eğitimin ihtiyaç duyulan alanlara yönelik olması ve ihtiyaç ile eğitimin bir dengede sağlanması gerektiğini şöyle anlatmaktadır; *“Fakat iş olmadıktan sonra isterse herkes eline bir projektör alsın. Neticesi hep birden aç kalmaktan başka bir şey olmaz. Hiç ziya gösteren olmazsa bu sefer de karanlıkta kalınacağından kimse çalışamaz. Bunun için ikisinin arasında daima bir muvazenet bulundurulması esas olmalıdır.”* (Hakimiyet-i Milliye, "Maarifte Kâzım Karabekir Paşa", 1922, s. 2)

Karabekir, yükseköğretimin gayesini ise ilim ve irfanlarıyla memleketin gelişmesinde, milli çıkarların muhafazasında ve yaşanacak problemlerin ortadan kaldırılmasında rehberlik sağlayacak bireylerin yetiştirilmesi olarak değerlendirmektedir. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 64) Eğitim ile ilgili hemen her alana pragmatist fikirlerle yaklaşan Karabekir, yükseköğretimin de bu yönde pratiğe önem veren bir programa sahip olmasını

doğru bulmaktadır. Memleketin sahip olduğu iktisadi durumu da düşünerek farklı örneklerle üretim temelli fikirler sunan Karabekir, şu cümlelerle düşüncelerini aktarmaktadır;

“Amerika’da üniversite talebesi bedava bir lokma ekmek yemez. Ne yapar? Biri gelir laboratuvarı dışı macunu yapar, öteki gelir bir şey yapar, süt sağlar, yağ yapar, peynir yapar. İki saat içinde aldığı gündelikle iki gün yaşar. Bir de bizim hatta şu Ankara’daki Ziraat enstitüsüne gidiniz; muazzam makineleri vardır ama sütümüz nereden geliyor biliyor musunuz, Ege sahilinden. Geçen gün Sıhhat vekilinden rica ettim, ben derecemi koydum dörtte üçü su(sütün) hem de ne su. Mülevves. Şimdi Amerika sistemi ile mukayese ediniz. Üniversiteli aynı zamanda etrafında binlerce inekleri bulunan memleketin fakir halkı ile temas ederek süt sağlamak da öğrenir. Teknik kısmı ile de meşguldür. Üniversiteli yağını, peynirini, yoğurdunu yapmasını biliyor. O fakir genç elinin emeğiyle alınının teriyle yemeğini yiyor ve yüksek tahsilini yapıyor.” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1943, s. 257)

Kâzım Karabekir’in yükseköğretimin sahip olduğu ve olması gereken eğitim ortamına ilişkin düşünceleri daha önceki eğitim dönemlerine ilişkin fikirlerinde de bahsedildiği üzere coğrafi, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bağlamda sınıflandırılabilir. Yükseköğretim hususunda bunlara ek olarak coğrafi durum ile askeri faktörü bağdaştırması da gösterilebilmektedir. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 60) Öncelikli olarak coğrafi ve askeri etkeni değerlendirdiğimizde Karabekir, eğitime ilişkin faaliyetlerin neredeyse tamamının İstanbul’a kurulmasını istemediğini Milli Mücadele döneminde yaşananlarla savunmuş ve bu düşüncesini Meclis’te şu şekilde anlatmıştır;

“İstanbul’un her tarafı kaledir. Tehlikeli bir muntıkadır. Bugünkü harp 24 saatte bütün muvasalayı kesebilir. Benim bahsettiğim şehrin tehlikeli durumudur. Sonra ben şahsen Amerikalıların nasıl çalıştığını da gördüm. Amerika’ya gitmedim ama Amerikalıların bir şark milletini ne hale koyduğunu gördüm. Kurdukları şeyler müthıştır. Yalnız para ile değil, işle, elle, kafayla meydana gelmiştir. Ankara’ya geldiğim zaman da memleketimizin büyüklerini de aynı dertte buldum. O zaman Ankara’da kaç münevverimiz, kaç profesörümüz vardı? Mahdut bir zümre idi. İstiklâl harbi oldu, bu, asker kafasıyla ve asker koluyla oldu. Benim demek istediğim istikbal tehlikesine işaretidir. Yine yalnız asker koluyla asker kafasıyla olaksa ordu bunu çekemez. Yüksek kafalar, yüksek münevverler bu vatanın göbeğinde oturmalıdır, benim dâvam budur. Benim demek istediğim, yarın yine böyle bir hale düşecek olursak oradan hiç kimse gelemmez. Orada kalır ve çok yazık olur. Nitekim o zaman gelemediğinden hicran duyanlar pek çoktur. Şimdi bu tarihî misal göz önünde tutularak yeni üniversite bu ihtiyaca göre kurulsun diyorum.” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1943, s. 256)

Kâzım Karabekir, yine yükseköğretimin İstanbul ile sınırlı kalmaması konusundaki fikirlerini Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde de şu sözlerle savunmuştur;

“Mesela İstiklal Harbimizde her varlığımız düşman eline geçmekle çok güçlükler çektik. Bundan başka İstanbul’u yegâne üssü’l harake yaptığımızdan Anadolu daima garip ve yoksul kaldı. Hâlbuki Darülfünûn, Harbiye, Tıbbiye ve sair büyük müesseselerimiz Anadolu’nun göbeğinde “Ankara, Konya, Kayseri, Sivas” mıntıklarında dahi olsaydı bugün Anadolu bambaşka bir şekilde olacak ve İstiklal Harbimiz belki de başladığı günlerde bitecekti.” (Hakimiyet-i Milliye, “Maarifte Kâzım Karabekir Paşa’nın Fikirleri”, 1922, s. 2)

Karabekir, yükseköğretim sürecinde dikkat edilmesi gereken sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel durum ile ilgili ise üniversiteye katılacak öğrencinin sosyal değerlerinin öğrencisi olacağı üniversitenin çevresindeki etkenlerle örtüşmesi gerektiğini düşünmektedir. Paşa’ya göre öğrencinin katılım sağladığı üniversite ortamındaki duruma uyumunun ve bölgedeki yaşama ilişkin kültüre entegre olabilmesinin sağlanmasına dikkat edilmelidir. Dolayısıyla yapmış olduğu değerlendirmelerle yükseköğretimin gerçekleştirileceği ortamın şehrin içerisine yerleştirilmesini tehlikeli bulduğunu gözler önüne sermektedir. Bu düşüncesini Kâzım Karabekir şu cümlelerle aktarmaktadır;

“Meselâ bizim Beyazıt’taki Üniversite. Oraya giden bir Üniversitelinin geçtiği yollar sinema ilânları, barlar, içkili kahveler ve fuhuş avcılarının, kaynaştığı yerler, birçok siyasi, mizahi, şehvani neşriyat meşherleri ve saire. Sonra, ahlâk bozucu cemiyetlerin Beyoğlu’nda kurdukları batakhaneler. Ta Erzurum’un, Diyarbakır’ın, Gaziantep’in ve sair bu gibi yerlerin müstahsil çocuklarını liseden çıktıktan sonra getirip hiç ünsiyet etmemiş oldukları bir muhite koyuyoruz. İstanbul liselerinde yetişen çocuklar belki biraz o muhiti bilirler ve aileleri yanında belki biraz korunurlar. Fakat Anadolu çocuklarının bu yeni âlemde yani gerek İstanbul’un memleketin hiç bir tarafına benzemeyen tabii güzellikleri içerisinde, gerekse bu suni, kendi hayatına göre açmış olduğu bir içtimai bünye içerisinde bu çocukların ne hale geleceği tasavvur buyurulsun. Ne hale geleceğini diyorum. Çünkü daima gözümde istihsalcıyı görüyorum. Yani oradan 3, 4 sene okuduktan sonra çıkan bir gençte acaba yaratıcı bir kudret kalır mı? Bu toprağın feyzinden ufak bir kudret almış mıdır?” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1943, s. 169)

Kâzım Karabekir’in yükseköğretimin düzenleneceği alana ilişkin fikirleri “kampüs” yapılanması ile paralellik göstermektedir. Kendisi eğitimin sağlanacağı alanın şehirden soyutlanması gerektiğini ve bu sayede öğrencinin şehirdeki toplumsal bozukluklardan

etkilenmeden yükseköğretim hayatını sürdürmesini istemektedir. Bahsedilen yapılanmanın kurulumu gerçekleştirildiğinde ülkenin çeşitli noktalarından şehirlere gelen öğrenci hem günlük hayata ilişkin daha rahat bir yaşam sürdürecektir, hem de üniversitenin bulunduğu şehre geldiğinde kültürünün değişmesine sebep olabilecek memleketinde olmayan hareketli yaşamdan uzak kalmış olacaktır. Karabekir, İstanbul’da Fen fakültesinin yanmasının ardından Meclis’te sunmuş olduğu bu kampüs düzeninden şu şekilde bahsetmektedir;

“Bizde de Amerikalılar gibi bir zihniyet olmalıdır. Almanlar da böyle yenileştiler. Bugün Almanya ile İngiltere arasındaki harp bile bu yenilik rekabeti yüzünden çıkmıştır, İngiliz fabrikaları eskidir; onun yüz kişi ile yaptığı bir işi Almanya’da on kişi ile yaparlar. Yeni kurulacak müesseselerde yeni zihniyet lâzımdır. Kuvvet daima yeniliktir. O halde biz müessese kuracaksak eski medreseler gibi şehirlerin ortasındaki binalar içinde mi kurmalıyız yoksa önümüze çıkacak fırsattan istifade ederek yeni tarzda mı yapmalıyız? ...Yeni üniversite yapmak için 8-10 kilometre açılırsak yine yeni tarz demektir. Niçin şehrin içerisine sokalım. İstanbul’un maddi ve manevi bir cazibesi vardır. Bana profesörleri darılmasınlar ama arkadaşlarımız buraya fazla bağlandılar. Ben Haydarpaşa’dan İstanbul’a tıbbiyenin geçmesine aynı düşünce ile muhalif idim. Fakat Tıp fakültesi Şehzadebaşı’na nakledildi. Arkadaşlar Şehzadebaşı’na yapılacak yeni bir binanın vaziyetini tasavvur buyurun. 4 taraflı tramvay, akşamları caddelerde sarhoşlar şarkı söyler. Belki talebe de mektepten çıkarak bunların içerisine karışabilir. Şüphesiz yanmış olan için yeniden bir bina koyacağız. Ama ne diye götürüp de yine halkın ayakaltı olan bir yere yapalım. Yani Şehzadebaşı’nda sinemaların, barların, içkili yerlerin ortasında. Geçen gün bu mevzuda sizi çok yordum, onun için tekrar etmeyeceğim. Orada teessüs etmiş bir hayat-ı içtimaiye vardır. En mühim bir mahzur da memleketin bu parçasının her zaman bizden muvakkat da olsa bile kopması ihtimali vardır. Kopar ama biz de onu bırakacak değiliz. Fakat başımızdan bir tecrübe geçmiştir. Benim samimî olarak ortaya attığım dâva budur.” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1943, s. 256-257)

Kâzım Karabekir, yükseköğretimin her daim toplumun gereksinimlerini dikkate almasını ve buna yönelik bir kurguya sahip olmasını gerekli görmektedir. Ülkenin, diğer devletlerin eğitim sistemlerini de inceleyerek yönelimlerde bulunmasını doğru bulan Karabekir, üniversitelinin gelişmiş ülkelerde sürekli üretimde olduğunu anlatmaktadır. (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1943, s. 169) Paşa, gelişmiş devletlerde yükseköğretim öğrencisinin fakir ise alnının teri ile çalıştığını ve devletin de öğrencinin arkasında olduğunu söylemiş ve üniversite hayatına ilişkin bir ülkede görmek istediği ütopyasını şu şekilde göstermiştir;

“Yeni bir üniversite yaratacağımız zaman da düşünün türlü yeşil tarlaları, bağları, bahçeleri, bol bol süt ve et veren sürüleri, yoğurt, peynir, yağ imalathaneleri, laboratuvarları, iyi gıdalanmış ve giyinmiş işçileri ve bu arada becerikli üniversitelileri. Eğer pamuk muntıkasında ise düşünün beyaz tarlaları. ...Yalnız süt mamulâtı bile mühimdir. Bunları yaratıcı bir muhite çıkarırsak içtimai bakımdan da iktisat bakımından da ve milletle el ele çalıştırmak bakımından da çok kârlıdır.” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1943, s. 169)

Kâzım Karabekir, yükseköğretim sürecinde yurtdışına öğrenci göndermek ile ilgili fikirlerini de bizlere kadar ulaştırmıştır. Paşa, bu hususta üç ana etkene dikkat edilmesini doğru bulmaktadır. Bunlar; önce diğer devletlerin tecrübelerinden faydalanmak, gereksinim olan alanlarda öğrenci göndermek ve yetişmiş şekilde yurda tekrar dönüş sağlayacak, yurtdışında kalmayacak, kişileri seçmektir. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 63) Karabekir, diğer devletlerin deneyimlerinin değerlendirilmesine ilişkin fikrinden şu şekilde bahsetmektedir; *“Avrupa’ya talebe göndermek için şimdiye kadar toplanan tecrübelere nazaran yaş, miktar, Avrupa’ya tahsile gelen diğer milletlerin suret-i hareketlerine ait malumat ve tetkikattan sonra bir karara bağlanması muvafık olur.”* (Hakimiyet-i Milliye, “Maarifte Kâzım Karabekir Paşa”, 1922, s. 2) Karabekir, gereksinim olan alanlarda öğrenci göndermek ve yetiştirilecek öğrenciyi tekrar yurda dönmeyi görev bilen bireylerden seçmek ile ilgili ise şunları söylemiştir;

“Avrupa’ya talebe göndermek meselesi çok mühimdir. Şimdiye kadar yapılan işler yapılmamalıdır. Her derece-i tahsili görmedikçe beyhude yere Avrupa’ya orta tahsil vesaire için talebe gönderilmemelidir. Yalnız mütehassıs insanlar yetişmesi için gönderilmelidir. Yani göndereceğimiz çocuklar bilâhare bir ilim hamulesi ile avdet etmelidir. Oranın irfanı ile uğraşacak bir yaşta olmalı, her türlü kayıta azade olarak gitmesinler. En yüksek mütehassısların nezaretinde, bilhassa sınaî ilimler için gönderilsin. Memleketimizin en büyük ihtiyacı makine hususundadır.” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1925, s. 305-306)

Kâzım Karabekir, Avrupa’dan sağlanacak eğitime ilişkin görüşlerini kendisi de pratiğe dökmek istemiştir. Her ne kadar yükseköğretim eğitimi sürecine ilişkin bir uygulama olmasa da Karabekir, Ermeni zulmünün neticesinde yetim hale gelmiş çocuklar için Erzurum’da kurduğu ve ortaöğretime hitap eden Sanayi Mektebi’nden Azerbaycan’a, Bakü’de deri imalathanesinde, staj görmeleri için kırk civarı talebe göndermiştir. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 63-64) Karabekir’in fikirlerinin günümüzün yükseköğretim sürecine ilişkin durumuyla da bağdaştığını görebiliriz. Paşa’nın üniversite öğrencisinin eğitiminde ezberciliğin bulundurulmaması ve uygulamaya dayalı bir eğitimin olmasını istediği

ortadadır. İçerik ve metot hususunda modern temellere dayanan Karabekir, mukayese ve muhakemeyi merkezde gören tavrı ile çeşitli öneriler sunmuştur. Karabekir'in ortaya koyduğu “kampüs” düzenli eğitim sistemi bugün de yükseköğretimin önemli değerlerindendir. Paşa'nın bu alandaki kıymetli düşünceleri ve çalışmaları bugüne de yol gösterecek seviyededir. Kâzım Karabekir, uzun süre vazifesi gereği bulunduğu Doğu bölgesinde de kendi plan ve projelerini daha da detaylandırarak gözlemler yapmış ve bu düşüncelerini pratiğe dökerek neticelerini değerlendirme imkânı bulmuştur.

1.2. Kâzım Karabekir'in Eğitim Amaçlı Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecini, Milli Mücadele dönemini ve Cumhuriyet'in zorlu ilk yıllarını yaşayan ve bu dönemlerde ciddi sorumluluklar üstlenen önemli kişilerden biri Kâzım Karabekir'dir. Dolayısıyla bireysel, toplumsal, maddi ve manevi problemler gibi birçok sıkıntıyı anlayarak bunlara çözüm üretmeyi her zaman kendisine görev bilmiştir. Kâzım Karabekir, babasının da sahip olduğu askerlik vazifesine girişmiş ve milli duygularıyla da beraber topluma hizmet etmeyi hayatının hiçbir döneminde bırakmamıştır. Karabekir, eğitimi toplumun sahip olduğu hemen her probleme çözüm olarak görmüştür. Kendisi bireyin sahip olduğu bedeni ve ruhsal durumundan devletin gelişmişlik düzeyine kadar çeşitli konularda eğitim üzerinden fikirler yürütmüştür. Bu çerçevede Karabekir, eğitimin her alanında fikirlerini gözler önüne sermiş ve bunlar ile rehberlik etmeye çalışmıştır. Kâzım Karabekir, eğitim ile ilgili yalnızca düşüncelerini vermekle kalmamış, ortaya koyduğu planlarını uygulamaya dökmek için de elinden geleni yapmıştır. Kendisi bahsedilen alandaki faaliyetleriyle çocuğa, vatandaşa, topluma, eğitime ve devlete vermiş olduğu değeri bizlere göstermektedir.

Daha önceki konularda da anlatıldığı gibi Kâzım Karabekir, çocuğa karşı ciddi derecede bir hassasiyet sahibidir. Paşa'nın bu hassasiyetinin temelindeki etkenin ne olduğu kendisine sorulduğunda “*Ben de küçükken yetim kaldım*” (Kırzioğlu, Kâzım Karabekir, 1991, s. 171) cevabıdır. Karabekir “aile geleneğimiz” olarak tanımladığı kimsesiz ve bakımsız çocuklara destek alışkanlığına Genelkurmay Yüzbaşılığı görevi ile Manastır'a kıta hizmetini yapmaya gittiği 1905 yılında da ara vermemiştir. Vazifesi sebebiyle köylerde çok vakit geçiren Karabekir köy okullarında eğitim gören ve maddi imkânları kötü olan çocuklara defter, kalem ve mendil gibi desteklerde bulunmuştur. Karabekir, yine bu dönemde kendisinden sadaka isteyen sekiz-on yaşlarındaki bir kız çocuğunun babasının askerde olduğunu öğrendiğinde elinden gelen yardımı yaptıktan sonra babası askerdeki çocuklara destek sağlanması için resmen, ordu kumandanlığına başvuruda bulunmuştur. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s.

11) Şefkat ve yardımseverlik duygusunu her konuda hissettiren Karabekir bu kapsamda yaptığı faaliyetlerle de bunu kanıtlamıştır.

1.2.1. Kâzım Karabekir'in Açtığı Okullar Ve Kurslar

1.2.1.1. Sanayi Mektebi

Kâzım Karabekir, 1919 yılında 15. Kolordu Komutanı vazifesiyle şarka gider gitmez daha önce de bulunduğu şehirlerde yaptığı gibi kendisine çeşitli toplumsal sorumluluklar da edinmiştir. Kendisi bu durumu şu cümlelerle açıklamaktadır; *“1919 senesi bidayetinde Şark’a gelir gelmez ilk işim kimsesiz kalmış ölüme mahkûm yavrucukları himaye olmuştur.”* (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1033) Yetimlerle ilgilenmek ve onları topluma kazandırmak gayesini her daim omuzlarında taşıyan Karabekir, bu çocukları birer öğrenci haline getirerek onları sanatkâr kimliğine sokmak istemiştir. Bu kapsamda Karabekir, ilk düzenlediği eğitim yuvası olan Sanayi Mektebi’ni kurmuştur. 1 Temmuz 1919’da Sanayi Mektebi’nin kuruluşu tamamlanmış ve okulun yönetimine Erzurumlu Namık Efendizade Binbaşı Vuslat Bey geçmiştir. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 109) Bu okul içerisinde marangoz, saraçlık, kunduracılık ve terzilik sınıfları bulunmaktadır. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 99) Kâzım Karabekir, terhis ile boşalan kadrolara çocukları yerleştirmiş, okulun temellerini de bu şekilde atmıştır. Paşa, bahsedilen çalışmasını şu cümlelerle aktarmaktadır;

“Evvelâ Bayburt’taki sonra Erzurum’daki Darüleytamlarda parasızlıktan bakılmayan çocukları Kolordu Sanayi takımları kadrosuna almış ve iki kolorduluk kuvvetim bulunduğundan çokça çocuk himaye edebilmek için Harbiye Nezaretine iki kolorduluk sanayi takımları kadrosu kabul ettirmiştım. Terhisler dolayısıyla sanat erbabı da azaldığından mevcut ustaları iş muallimi, zabitlerden de terbiye ve okutma muallimleri intihab ederek efrad kadrosunu çocuklarla doldurmuştım. Bu suretle ilk elde 600 kadar çocuğu kadro dahiline alarak hayat ve istikballeri kurtulmuştu.” (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1033)

Karabekir, Şark’ta gerçekleştirdiği projesini daha önceki görevlerinde de yapmaya çalıştığını şu şekilde anlatmıştır;

“Ben bu usulü daha evvel Tekirdağ’da 14’üncü Kolorduda dahi tatbik etmiş ve orada aç kalan Darüleytamı - Harbi Umumide yer yer teşkil olunmuştu - himayeye almıştım, Şark’ta muntaka vâsi, felâket daha vâsi idi. Bunun için gece yatılı iptidaî - Sonraları bir de idadî - kadrosunu da kabul ettirmiştım.” (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1033)

22 Ağustos 1919 tarihinde Kâzım Karabekir, Erzurum Kongresi'nin de düzenlendiği Sanayi Mektebi'nin bahçesinde oldukça neşeli bir toplu sünnet töreni düzenletmiştir. Bu törende birçok eğlence gerçekleştirilmiş ve bunlardan bazıları çocukların sahnelediği Karabekir'in kaleminden dökülen “Soğuktan Donmuş Çocuk, Bilenle Bilmeyen Müsavi Midir?, Temiz ve İğrenç Yemek Yemek, Çalışkan ve Tembel Kardeşler” piyesleridir. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 138) Paşa'nın Evliye-i Selase'yi almak üzere harekete geçmesiyle bahsedilen Sanayi Mektebi'nin idaresi de 15. Kolordu'ya tabi olduğu için mektep de önce Kars'a ardından Sarıkamış'a taşınmış ve burada da bir buçuk yıl kadar eğitimi sürdürmüştür. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 101) 12 Mayıs 1922 tarihinde ise Karabekir, sanayi takımlarının ve Sanayi Mektebinin karargâhlar ile beraber Erzurum'a tekrar nakledildiğini söylemiştir. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1033) Sanayi Mektebi'nde eğitim çoğunlukla sabah ile öğle aralığında gerçekleştirilmiş ve okulda sanat eğitimiyle birlikte folklor, müzik, terbiye-i bedeniye gibi çalışmalara da ehemmiyet verilmiştir. (Işık, 2016, s. 64) Mektep sağladığı altı aylık eğitim ile öğrencileri hayata hazır hale getirerek kendi gereksinimlerini olduğu gibi halkın ve ordunun çeşitli gereksinimlerini de karşılayabilecek seviyeye ulaştırmaktadır. (Tanin, “Şark'ın Yavruları Arasında”, 1922, s. 2) Sanayi Mektebi'ndeki spor öğretimi İsveç metodunda uygulanmış ve beden eğitimi, jimnastik ve engel atlama gibi çalışmalarla beraber cuma günleri endaht talimleri de düzenlenmiştir. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 106) Mektebin talebelerinden kurulan bir orkestra ise 1 Mayıs 1921'de müzik aletlerini ellerine almıştır. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1111) Kâzım Karabekir'in eğitime verdiği önemi ve eğitim ile ilgili hayallerini gözler önüne seren, kendisinin organize ettiği bu eğitim ve öğretim ortamı, Sanayi Mektebi, Paşa'nın doğuda bulunduğu dönemde etkinliğini sürdürmüştür. 1923 yılı ardından Karabekir'in doğudan ayrılmasıyla değerini kaybetmiş ve işlevsiz bir hale gelmiştir.

1.2.1.2. Leyli Eytam İbtidai Mektebi

Bahsedilen okulun askeri işlevinin yoğun olması sebebiyle ismi Leyli Eytam İbtidai Askerisi olarak da bilinmiştir. Okulun adının anlamı Yatılı Yetimler İlkokulu'dur. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 111) Kâzım Karabekir, bu okulu açmayı daha önce kurmuş olduğu Sanayi Mektebi'nden bazı öğrencileri aktararak yapmayı planlamış ve kendisi bu tasarısını şu şekilde anlatmıştır; “*Mevcut bine yaklaştığı gibi toplanan çocuklar arasında zabıt, memur veya içtimai mevkii olan kimselerin çocukları da vardı. Baba ve anadan mahrum, perişan bir halde toplanan bu çocukları ve zekâları göze çarpan diğerlerine muntazam tahsil vermek üzere diğerlerinden ayırmayı düşündüm ve gece yatılı bir askeri ilk mektep tesisini Harbiye Nezareti'ne teklif ettim.*” (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 15)

4 Eylül 1919'da Kâzım Karabekir, çocuklarla ilgili sahip olunan sorumluluğun Milli Mücadele konusundaki sorumlulukla ortak noktada görülmesini Sivas Kongresi ardından istemiş ve kendisinin Şark'ta organize ettiği çocuk teşkilatının ülkenin dört bir yanına yayılması gerektiğini anlatmıştır. Paşa, Heyet-i Temsiliye'ye, komutanlara ve kurduğu bu örgütlenmenin varoluşunu takdirle karşılayan Mustafa Kemal Paşa'ya fikirlerini aktarmıştır. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 17) Karabekir, Leyli Eytam İbtidai Mektebi'ne yerleşecek öğrencilerin seçimini de 1 Ekim 1919 tarihinde gerçekleştirmiş ve o günden şöyle bahsetmiştir;

“Bugün Erzurum'da ikinci yetimler mektebinin resmi küşadına muvaffak oldum. Evvelce açtırdığım Sanayi Mektebi'ndeki çocukları bir heyetle bizzat tetkik ederek istidadı ziyade olan çocukları ileride zabıt olmak üzere gece yatılı iptidai mektebi halinde ayırdık. Evvelce Amerikalıların yaptırdığı binalarda bu yeni mektebin mükemmel bir başlangıç merasimini yaptık. Tahsil ve yaşlarına göre defaten üç sınıf halinde işe başlandı. Artık Erzurum ve havalisinde muavenete muhtaç çocuk kalmamıştı. Bütün şark mıntıkasında bu kabil çocuklar oralardaki kıtalar tarafından toplanarak Erzurum'a gönderilmeye başlanmıştı. Bunun halk ve ordunun üzerinde olduğu kadar kendi ruhumda dahi pek büyük bir eseri sürur ve inşirah yaptığını görmekte saadet duyuyordum.” (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 331)

Leyli Eytam İbtidai Mektebi'nde verilen derslerin işlenmesi için ise Kâzım Karabekir, subaylarından faydalanmaktaydı. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 509) Mektebin ana fikrinde zabıt yetiştirmek olması dolayısıyla eğitim düzeni de bu yönde şekillendirilmişti. Bu kapsamda bahsedilen okulda verilen eğitim programında zanaat eğitimi bulundurulmamış ve askeri pratik derslerine daha da fazla önem verilmiştir. Paşa, bu okulun talebelerini 14 Ocak 1920 tarihinde gerçekleştirdiği Erzurum'daki Topçu Alayı Telsiz ve Tayyare Müfrezeleri teftişine beraberinde götürmüştür. Çocukların teçhizatları tanıyabilmeleri amacıyla telsizler hakkında basit bilgiler alması ve topların üstüne inip binmelerini sağlayan Karabekir; *“İptidai tahsili gören çocukların bu gibi varlıkları nazarî işitmeleri bir alâka uyandırmıyor, fakat makine faaliyetini ve hasılatını gözüyle yerinde görmekte zihinlerinde büyük bir inkişaf oluyor.”* (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 441) cümlesiyle eğitimde uygulamanın değerinin de farkında olduğunu gözler önüne sermektedir. Leyli Eytam İbtidai Mektebi yetiştirdiği öğrencilerin sağlıklı yapıları, sahip oldukları bilgiler ve terbiyeleri ile oldukça dikkat çekici bir seviyeye ulaşmış; ancak ilerleyen yıllarda mektep oluşan ihtiyaç sebebiyle askeri idadiye dönüştürülmüş ve bir süre sonra da kapanmıştır. (Işık, 2016, s. 66-67)

1.2.1.3. Erzurum Ana Mektebi

Kâzım Karabekir'in oldukça önem verdiği ve özellikle ilgilendiği eğitim hususlarından biri de daha önceki konularda da bahsedildiği üzere ana mektepleri idi. Paşa, bireyin bedeni ve ruhi durumunun temellerinin oldukça erken yaşlarda atıldığını düşünerek bu konuda çeşitli çalışmalar yapmıştır. Erzurum Ana Mektebi'nin açılışından evvel 21 Aralık 1920'de Karabekir, bir hane düzenletip çeşitli elbiseler, yataklarla doldurmuştur. Kendisi de haneye her akşam gitmiş; çocukların ve hanenin durumuna alaka göstermiştir. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 17) 8 Ocak 1920'de ise mevcudu bin olan Ana Mektebi resmi sığara geçerek törenle açılmış ve törende çocukların Sancak Marşı dinlenip ardından dualar edilmiştir. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 17-18) Bahsedilen törene Paşa'nın ricasıyla Milli Müdafaa Heyeti, Maarif Müdürü ve şehrin ileri gelenleri de iştirak etmişlerdir. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 119) Karabekir'in ana mektebi fikrinin temelinde yatan gerekçelerden biri de küçük yaştaki çocuklar ile yetişkinleri bir arada büyütmenin tehlikelere sebebiyet vereceğini düşünmesidir ve bu konudaki çalışmasını şu cümleyle anlatmıştır;

“Toplanan çocukları yetiştirilmişlerin arasına karıştırmak mahzurlu olduğundan bunları Yakutiye Kışlası'nda biraz yetiştirdikten sonra mekteplere veriyordum.” (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 17)

Kâzım Karabekir, okulların açılışının ardından gerçekleştirmiş olduğu teftişlerle eğitim yuvalarının halini değerlendirmiş ve düşüncelerini de tek tek listeleterek okullara iletmıştır. Ayrıca Karabekir, gerekli gördüğü bu eksiklerin giderilerek bir sonraki denetime kadar halledilmesini istemiştir. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 21) Kendisine ilişkin ulaşılan bilgiler neticesinde Erzurum Ana Mektebi, yine kendisine yakın dönemlerde kurulmuş olan ve ilerleyen başlıklarda bahsedilecek olan Sarıkamış Ana Mektebi ile de paralellik göstermektedir.

1.2.1.4. Otomobil Mektebi

Kâzım Karabekir'in açtığı dördüncü okul “İş Ocağı” ismi ile de bilinen Otomobil Mektebi'dir. Bu okul 4 Mart 1920'de Erzurum'daki Firdevsoğlu kışlasında 29. Alay tarafından eğitim ve öğretimi sağlanmak üzere iki yüz kadar talebesi ile açılmıştır. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 508) Öğrenci mevcuduna ilişkin bu bilgiyi İstiklal Harbimiz adlı eserinde veren Karabekir, Çocuk Davamız adlı eserinde ise kuruluşta mektebin mevcudunu “yüz kadar” göstermiştir. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 32) Yine aynı eserinde Paşa, 1922 yılında

mektebin mevcudunun 46, 1923'te ise 170 olduğunu söylemiştir. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 53) İlk kurulduğu dönemlerde Yirmi Dokuzuncu Alay Mektebi ismiyle de anılan okulun çalışma alanını Paşa şu şekilde anlatmaktadır;

“Bu mektep kolordunun her türlü malzeme ve mühimmat tamir ve tedarikiyle meşgul sanayi takımlarından maada olup makine ile demir ve ahşap kısımlarını havi olacak olan iş ocağına esas olacaktır.” (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 508-509)

Bahsedilen mektebin eğitime ilk başladığı dönemlerde kuyumculuk, kunduracılık, marangozluk ve tesviyecilik gibi alanlarda çalışma yapılmış ve daha sonra bunlara motorculuk, demircilik ve dökümcülük gibi alanlar da yerleştirilmiştir. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 33) İş Ocağı, kısa bir sürede Sanayi Mektebi'nden farklı bir vafa bürünerek makine, demir ve ahşap çalışmalarının gerçekleştirildiği bir Kolordu tamirhanesi haline gelmiştir. Karabekir'in kuruluşunu üstlendiği İş Ocağı'nda sürücülük ve otomobil tamirciliği gibi mesleklerin öğretilmesiyle beraber yalnızca zanaat alanında çalışmalar yürütülmemiş, talebelerin genel kültür alanındaki gelişimine yönelik eğitim de sağlanmıştır. Kolordudaki eğitimcilerin sanat öğretimini üstlendiği mektepte talebelerin genel kültür hususundaki gelişiminin yükümlülüğü de alaya aittir. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 32) Kâzım Karabekir, açmış olduğu bu okul ile diğer mekteplerinde de olduğu gibi yetim kalan çocukların bir zanaata yönelmelerine ve hayatlarını doğru yolla şekillendirmelerine fayda sağlamıştır. Ayrıca Karabekir, İş Ocağı'nda verilen eğitim sayesinde, harp neticesi oluşan iş becerilerine sahip asker ihtiyacının karşılanmasını da düşünerek böyle bir girişimde bulunmuştur. Dolayısıyla bahsettiğimiz bu okul da Paşa'nın diğer okulları gibi dönemin gereksinimlerinin değerlendirilmesi sonucunda hem yetimler hem de askeri duruma yönelik pragmatist bir fikirle ortaya çıkmıştır.

1.2.1.5. Sıhhiye Mektebi

Kâzım Karabekir'in kurduğu okullardan biri olan Sıhhiye Mektebi'nin açılış tarihi muammalı bir durum da olmasına rağmen Paşa'nın 2 Mayıs 1923'te Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâlet'ine iletmek üzere kaleme aldığı mektupta okuldan şöyle bahsetmiştir;

“1336(1920) senesi Harb-i Umumi'nin bıraktığı afetleri görerek Şark'ın küçük sıhhiye memuruna olan ihtiyacını da düşünmüştüm. Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'nin küçük sıhhiye mektebi programı dahilinde fakir ve şehit çocuklarını yetiştirmeyi muvafık bulmuş ve bir de mektep açmışım. Daha o zaman yani 23 Mayıs 1336(1920) tarih ve 1412 numaralı

telgrafname ile Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne de arz-ı malumat etmiştim." (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 305)

Dolayısıyla Karabekir'in vermiş olduğu bilgiye göre mektep 23 Mayıs 1920 tarihinde açılmış vaziyettedir. Sıhhiye Mektebi'nin Sarıkamış'ta olduğu bilgisine sahip olursa da kuruluşuna dair elde edilen tarihlerde Sarıkamış'ın Rus işgalinde olduğu ve 29 Eylül 1920'de geri alındığı bilinmektedir. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 889) Bu çerçevede okulun açılışının Erzurum'da gerçekleştirildiği ve Sarıkamış'ın ele geçirilmesinden sonra da bu bölgeye taşındığı düşünülmektedir. Sarıkamış Sıhhiye Mektebi 1 Mayıs 1921 tarihinde ise ilk mezunları olarak otuz öğrencinin eğitimini tamamlamıştır. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1111) Okuldan diplomalarını alan ve küçük sıhhiye memuru olan bu bireyler Erzurum'un kazalarına vazifelendirilerek çalışmaya başlamışlardır. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 305) Sarıkamış Sıhhiye Mektebi, bir sonraki mezunlarını ise Mart 1923'te çıkarmış ve 20 talebe diplomalarını elde etmiştir. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 305) Sıhhiye Mektebi'nin ilk mezunları "küçük sıhhiye memuru" olarak kazalarda vazifelendirilse de Mart 1923'te mezuniyet elde edenlere bir vazife verilememiştir. Bu kapsamda bakanlık talimatında vekâletin bu mezunları tanımayacağı dile getirilmiş ve Kâzım Karabekir de daha önce de değinildiği üzere 2 Mayıs 1923'te vekâlete yazdığı mektubunda bu karara tepki göstermiştir;

"Bu emir yetişenleri de yetiştirenleri de bu mesaiye yakın şahit olanları da elim tesirlere maruz bırakmıştır. Şark'ın bu kabil irfan müesseselerinin açılması ve devamı için sarf ettiğim emekler ve milletin hayatına fiilen masruf mesainin imhası hassaten beni de pek müteessir etmiştir. Şark'a gider gitmez yani 1335(1919) senesi bidayetinde başladığım irfan mesaisini 1336(1920) bidayetinde milletimizin hayatını kemiren insan ve hayvan hastalıklarına da teşmil etmiş ve akabinde arz-ı malumat da etmiştim. Bu kabil mesainin her tarafa tamimini ümit ederken ve bilhassa Şark'taki ihtiyaç Sıhhiye Vekâletince de malum iken aradan üç-dört sene geçtikten sonra bu kadar senelik emek ve hakkın tanınmaması emek sarf edenleri değil, bu emeğin sarf edildiğini görenleri dahi ne kadar yeise düşüreceğini takdir-i âlilerine arz eylerim. Esasen bu çocuklar resmen tespit edilen boğaz mevcudu dâhilinde idiler. Bir sene hastanelerde tecrübe göreceklerini ve sonra resmen tanınacaklarını 1336(1920) senesinde arz-ı malumat ettiğimden dolayı onların bir hakkıdır. Bu sehvin tashihini son derece istirham eylerim." (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 305-306)

Kâzım Karabekir, her ne kadar ricalar ve ısrarlarla çabalamış olsa da Sarıkamış Sıhhiye Mektebi üç yıllık eğitim sürecinin devamında bakanlığın hükmüyle resmi değerini yitirmiş ve kapatılmıştır. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 127)

1.2.1.6. Sarıkamış Askeri İdadisi

Kâzım Karabekir'in eğitim faaliyetlerinden biri olan Sarıkamış Askeri İdadisinin açılması, evvelinde kurulan Leyli Eytam İptidai Mektebi'nin gelişim gösterip beş sınıflı bir düzene girmesinden sonra oluşan ihtiyaç ile gerçekleşmiştir. (Işık, 2016, s. 89-90) Bu kapsamda Leyli Eytam İptidai Mektebi, Sarıkamış Askeri İdadisi'ne döndürülmüştür. Paşa, gerçekleştirilen bu değişim ile ilgili düşüncelerini şu cümlelerle aktarmaktadır;

“Kars'ta bulunan Ermeni çocuklarını Gümrü'ye naklettirmek için bizim çocuklardan bir kısmının buraya getirilmesini lüzumlu buldum. Aynı zamanda bunları Amerikalılara göstererek Türk mürebbileri ve Türk çocuklarının kudret ve kabiliyetlerini tasdik ettirmek faydalı olacaktı. Bunun için Erzurum'daki mektepleri Sarıkamış çocuklar kasabasına naklederken ilk mektebimizi sanayi bandosu ile birlikte Kars'a aldım. 19 Kanunuevvel 1336'da(1920) ilk kademesi geldi. Bunlar tamam olduktan sonra adlarını “Askeri İdadi” şekline kalb ettim. Çünkü beş sınıf tamamlanmıştı, artık orta kısmını açacaktık. İlk sınıflar sınıf-ı mahsus şeklinde kalacaktı. Hakikaten bu mektebimize artık ilk mektep klişesi yakışmıyordu.” (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 45)

Askeri İdadi, eğitimini yaklaşık yedi ay Kars'ta devam ettirmiş ve Karabekir'in karargâhını 22 Nisan'da Sarıkamış'a taşıması sonrası 24 Haziran'da okul da o bölgeye geçmiştir. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 46) Okul ilk sınıflarının eğitimine Mayıs 1922'de başlamış, yine aynı yılın Kasım ayında ise altısı iptidai ve üçü idadi olan toplam dokuz sınıflı bir talim ve terbiye ortamı şeklini almıştır. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 128) Kâzım Karabekir, bahsi geçen Askeri İdadi ile Leyli Eytam mektebinin idarelerinin birleştirildiğini ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne ilettiği şifrede bu birleştirmenin nedenini şöyle anlatmıştır;

“Cephe emrindeki askeri mektepler, derslerini umum askeri mektepleri tedrisatıyla birleştirmek için Mekatib-i Askeriye Müfettişi Umumiliğinden program celb edilip tetkik edildi. ...Bu programdan Askeri İdadi ile Leyli Eytam mekteplerinin ayrı ayrı idare edilmediği anlaşılmış ve her iki mektep bir arada bulundukça ayrı ayrı idare edilmesi cephece de mahzurlu görülmüş ve idareleri tevhid edilmiştir.” (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1112)

Kâzım Karabekir, şifresinde de belirttiği üzere İdadide işlenmek için Mekatib-i Askeriye Umum Müfettişliği'nden alıp incelediği program ile ilgili olarak kendi fikirlerini de beyan etmiştir. Bu çerçevede Karabekir, programın Avrupa mekteplerinde işlenen eğitime uymak gayesiyle tasarlandığını buna rağmen aksine neden eski tarza dönüldüğünü ve *“Senelerce okuduğumuz halde hiç bir şey anlayamadığımız Farisi ve Arabi tedarisini ihtiva eden eski tarzı tedrise sebep ne olduğunu”* (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1112) anlayamamıştır. Sarıkamış Askeri İdadisinde ise Tarih, Coğrafya, Hayvanat, Hesap, Cebir, Hendese, Din, Resim, Müzik, Hüsn-ü hat, Musahabat-ı Ahlakiye ve Beden Terbiyesi alanlarında eğitim verilmiş ve dağcılık, kayakçılık, atıcılık gibi faaliyetler de düzenlenmiştir. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 129) Askeri idadinin bulunduğu Sarıkamış ile ilgili olarak ise Kâzım Karabekir, şunları kaleme almıştır;

“Burası mülki teşkilatta nahiye merkezi olduğundan ve ahali namına da hemen kimse mevcut olmamasından, tam düşündüğüm modern bir çocuklar kasabası olmuştu. Burada “Bebek” ismini verdiğim bir(sonra bir daha) göl de vücuda getirttim. Münavebe ile çocuklar tombazlarla gezinti yaparlar, köprücü takımımız da burada tatbikat yapar.” (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 46)

Eğitime ilişkin hemen her konuda bilgiyi pratiğe dökmeye çabalayan ve bu yönde çalışmalar yapan Karabekir, Sarıkamış'ta düzenlediği göl ile de askeri idadi talebelerinin uygulama sağlayabileceği bir alan yaratmıştır. Karabekir'in kaleme aldığı notlardan Askeri İdadinin mevcutlarına göz atıldığında ise 1921'de 500'den fazla, 1922 yılında 581, 1923'te 664 öğrenci bulunduğu görülmektedir. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 53) 1923 yılından itibaren ordu müfettişliği merkezinin Erzincan'da olması sebebiyle Sarıkamış Askeri İdadisi buraya taşınmış ve “Erzincan Askeri İdadisi” ismini almıştır. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 108) Bahsedilen Askeri İdadide yine eğitimde uygulama gayesi çerçevesinde öğrenciler yanlarında subaylar ile birçok geziye çıkmış ve çevreyi tanımaları, gittikleri yerlerde müsamereler yapmaları, bilgilerini ve öğrendiklerini sergilemeleri amaçlanmıştır. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 68) Bu seyahat sürecinde 13 Nisan 1923 tarihinde Bursa, Mudanya üzerinden vapurla İstanbul'a geçen ve gezen çocuklar, 22 Mayıs'ta Bursa'ya dönüp burada Bursa Askeri İdadisi'nin kuruluşuna yardım edecek ve sınavlarını da bu okulda yaparak Şark'a geri dönecekti. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 72) Ancak Milli Mücadele sonrasında yeniden açılmakta olan Bursa'daki mektebin gelişimi için şarktan gelen öğrencilerin ilim ve irfanından faydalanılmakta ve Bursa Askeri İdadisi Müdürü Hakkı Bey, Karabekir'den kalmaları için ricada bulunmaktadır. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 98-

99) Hakkı Bey'in mektuplarından etkilenen Karabekir, *"On altı çocuğun Şark'ta akraba ve taallukatı olduğundan, bando ile birlikte Şark'a iadesini, kırk yedi çocuğun da Bursa Mektebi'nin esasını teşkil etmelerine"* karar vermiştir. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 101)

Askeri İdadinin öğrencileri geziler ile gittikleri şehirlerde yerel basının ve kamuoyunun ilgisini fazlasıyla çekmiştir. Bu durum yerel yayınlarda ve Karabekir'e iletilen mektuplarda gözler önüne serilmektedir. Bu kapsamda örneğin İzmir İktisat Kongresi'nde Bandırma Murahhası olan ve Bandırma Türk Ocağı Reisi Yahya Sezai (Uzay), Karabekir'e gönderdiği mektubunda şu cümleleri kurmuştur;

"Şehit yavruları alaylarından Bursa'da bulunan Birinci Alay'ın bir müfrezesi Yüzbaşı Mehmet Zihni ve Reşit ve Haydar ve Mülazım Halit Beyler kumandasında olarak 5 Ağustos 1923 tarihinde Bandırma'mıza gelerek iki gün kaldıktan sonra Balıkesir'e gittiler. Yavrularımız der-âguş edilerek evlerimizde misafir edildiler. Bize verdikleri müsamere ile gözlerimizi, ruhlarımızı o kadar şenlendirdiler, o kadar iftiharla doldurdular ki teşyi' edilirler iken rical ve nisvân ve sıbyan kendi evlatlarından, öz kardeşlerinden ayrılır gibi meserret yaşları döktüler. İki günde herkese bu kadar muhabbet ilka etmek bir mucize-i ilahiye ve zat-ı sâmilere bir mükâfat-ı maneviyeden başka bir şey değildir. Bu yavrular her hareketleriyle efendimizi milletin kalbinde o kadar yükselttiler ki envâr-ı kudsiyetiniz sizi arayan gözleri kamaştırıyordu." (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 181)

1.2.1.7. Sarıkamış Ana Mektebi

Kâzım Karabekir, daha önce de bahsedildiği üzere Şark'taki görevleri sırasında karşılaştığı Amerikan eğitim tarzını oldukça beğenmiş ve kendisi de giriştiği eğitim faaliyetlerinde bu tarzı uygulamaya çabalamıştır. Karabekir, Kars Antlaşması'nın sağlanmasıyla Şark'ın mühim siyasi işlerinin sona erdiğini, artık kimsesiz çocuklar ve mektepleriyle uğraşacak zaman bulabileceğini belirtmiştir. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1026) Antlaşma'nın imzalanmasından bir buçuk ay sonra Paşa, ilgilenmekte olduğu çocukların küçük yaşta olanlarına hitap edecek Sarıkamış Ana Mektebi'ni kurmuş; 28 Kasım 1921'de açılışı yapılan mektep yüz çocuk kapasitesi ile tasarlanıp açıldığında ise yetmiş talebeye ev sahipliği yapmıştır. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1037) Paşa, mektebin açılış hitabetini gerçekleştirip ilk dersini de verdikten sonra öğrencilerin yeteneklerini ortaya koyduğu masalarda kendileriyle birlikte çeşitli çalışmalar yapmıştır. (Işık, 2016, s. 85) Karabekir, Ana Mektebi'ndeki öğrencilerin eğitimi için birçok alanda çalışmalar

yapabilecekleri yedi masa oluşturmıştır ve Paşa'nın eğitim hakkındaki görüşleri çerçevesinde bahsettiğimiz Ana Mektebi konusunda bu masalara ilişkin detaylara değinilmiştir.

Sarıkamış Ana Mektebi, Milli Mücadele yıllarında bulunulduğu da göz önüne alınarak düşünülürse oldukça modern yapısı ile karşımıza çıkmaktadır. Okulun ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla hazırlanan bir liste bunu net şekilde kanıtlamaktadır. Maliyeti karşılanarak alınan malzemelerin bulunduğu bu listede futbol topu, futbol lastiği, pompa takımı, yağlı boya, kıl testeresi, duy, ampul, tutkal ve mektep levhası görülmektedir. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 149-150) Kâzım Karabekir'in neredeyse tüm eğitim düşüncelerinde olduğu gibi okulöncesi konusunda da savundukları günümüz anlayışına hitap edecek seviyede değerlidir. Karabekir, savaşın içerisindeki zorlu ortama rağmen korumaya çalıştığı kimsesiz ve muhtaç çocuklar için her alanda çalışmalar yapmıştır. Karabekir'in kurduğu mektepleri ve talebelerinin muvaffakiyetlerini öğrenen İsmet Paşa, 7 Mayıs'ta kaleme aldığı 31 Mayıs'ta Karabekir'in eline geçen mektupta yakın arkadaşının faaliyetlerine şu şekilde methiyeler düzmüştür;

“Kardeşim... Senin mekteplerinin ve senin şehit evlatlarının menakibini işiterek müftehir ve mağrur oluyorum. Fotoğraflar işittiklerimden daha iyi ve daha fevkalade şeyler yaptığını gösteriyor. İçimizde senden daha müspet ve daha payidar ve ebedi iş yapanımız var mıdır? Gürbüz, akıllı ve tahsilli çocuklar atımız için kuvvetli bir mesned olacaklardır.” (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1125)

Kâzım Karabekir, İstiklal Harbimiz adlı eserinde bu mektubu paylaşarak şu yorumu bizlere sunmuştur;

“Bu mekteplere darbe İsmet Paşa hükümeti zamanında vurulmuştur. Yukarıdaki samimî mektuptaki, samimî takdirle mevkii iktidardaki fiilî darbe ancak İsmet Paşa'nın izah edebileceği mühim bir hâdisedir. Benim muhalefete geçmem üzerine kuvvetli mesnedden tevehhümden başka acaba ne olabilir? Zan ve vehimle, ele gelmiş yüzlerce şehit yavrularına bu darbe medenî ve insanî bir marifet midir?” (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1125)

1.2.1.8. Kurslar

Kâzım Karabekir, daha önceki konularda da bahsedildiği üzere her daim ihtiyaçları değerlendirerek bu yönde çalışmalar ve faaliyetler düzenlemiştir. Milli Mücadele ve ardından gerçekleşen Cumhuriyet'in ilk yılları süreçlerinde yaşanan maddi ve manevi zorluklar karşısında Paşa, eksiklikleri düşünerek bunları gidermeye çabalamıştır. Bu kapsamda Karabekir'in kurduğu fikirler ekonomik problemleri kalifiye elemanlar yetiştirmek ile

gidermek ve zanaat sahibi bireyler sayesinde toplumu kalkındırmaktır. Dolayısıyla Kâzım Karabekir, bu elemanları ortaya çıkarmak adına çeşitli alanlarda kurslar kurmuştur.

İlk olarak Şark Cephesi Karargâhında oluşturulan kursların katılım şartları ve yönetmeliği şu şekildedir;

“1. Kurslar, Sarıkamış'ta Şark Cephesi Karargâhında açılacaktır. Birinci kurs 1 Nisan 1922 tarihinde başlayacaktır.

2. Kurslara, 17 yaşından aşağı olmamak üzere okuma yazma bilsin bilmesin her isteyen iştirak edebilir.

3. Her livadan kursa gelenler üç sınıfa ayrılacak, sayıları memleketin ihtiyacına göre olacaktır.

4. İsteyenler, birini bitirdikten sonra ikinci kurs devresinde öteki sanatı da öğrenebilecektir.

5. Kursa iştirak edenlerin yeme içmeleri ve yatacakları yerler cihet-i askeriyece temin olunacaktır.

6. Programlarda gösterilen tahsil ve tatbik müddetinin sonunda İstihkâm Müfettişliği'nce bir heyet önünde yapılacak muayene ve teftişle girdikleri sanatlarda ehil oldukları anlaşılanların isimleri Cephe Kumandanlığı'na arz edildikten sonra ellerine tasdiknameleri verilecektir.

7. Kursta kazanarak tasdikname alanlar askeri hizmete çağrıldıkları vakit girdikleri sanatlarda kullanılmak üzere Cephe Kumandanlığı tarafından ellerine vesikalar verilecek ve bunun için Ahz-ı Asker Şubeleri'ne tebligat yapılacaktır.

8. Programlar az çok okuma yazma bilenlere göre yapıldığından bilmeyenlere lazım olan şeyler ilmi olarak öğretilenlerdir.

9. Sinema bir ayda, fotoğraf iki ayda, elektrik en aşağı üç ayda öğrenilebilecektir.

10. Bu müddet içinde istidatları dolayısıyla öğrenemeyenler ikinci devrede öğrenenlerdir.

11. Sultani mekteplerin tatil zamanında, ikinci maddede yazılı yaşlarda bulunan talebe efendiler bu fen ve sanatları ilmi ve nazari olarak öğrenmek üzere kursa iştirak edebilirler.

12. Kıtalarla müesseselerde bulunup isteyen zabıt efendiler asli vazifelerine hâlel gelmemek üzere sıra ile kurslara iştirak edebilirler.

13. *Fotoğraf ve sinemayı öğretmeye Mülazım-ı Evvel Hikmet Efendi, elektrik öğretmeye Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi memur edilmişlerdir. Bu efendiler kursa gelecek olanları tamamıyla sanatlara iş görebilecek veçhile ameli olarak yetiştirecekler ve okuma yazma bilenlere elzem olan basit nazariyatı da göstereceklerdir.*

14. *İlkbaharda otomobil kursları açılacak ve tarihi ayrıca bildirilecektir.* ” (Işık, 2016, s. 94-95)

Kâzım Karabekir’in öncülüğünde kurulan bu kurslar; şimendifer, tayyare, dişçilik, elektrikçilik, matbaacılık, ebelik, fotoğraf-sinema, sıhhiye baytariye, sıhhiye, ziraat ve dikiş kurslarıdır.

1.2.1.8.1. Şimendifer Kursu

Kars Demiryolları emrinde 1 Mayıs 1921 tarihinde 53 talebesi ile şimendifer fabrikası içerisinde kurulmuştur. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1111)

1.2.1.8.2. Tayyare Kursu

Kurs, cephenin tayyare bölümü emrinde 1 Haziran 1921 tarihinde 7 talebesi ile çalışmalarına başlamıştır. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1111)

1.2.1.8.3. Dişçilik Kursu

1 Kasım 1921’de 5 talebesi ile eğitime girişmiştir. Bahsedilen kursların tıbbi alanlarda olanlarının öğrencileri orta veya lise tahsilini görmüş işsiz gençlerden seçilmiştir. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 40)

1.2.1.8.4. Elektrikçilik Kursu

1 Kasım 1921 tarihinde 6 mevcut ile açılmış (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1111), 1922 yılının Nisan ayında ise bir yenisi kurulmuştur. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1101)

1.2.1.8.5. Matbaacılık Kursu

5 talebe mevcudu ile beraber 1 Ocak 1922 tarihinde açılmıştır. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1111)

1.2.1.8.6. Ebelik Kursu

4 ay süreli olan kurs 15 Ocak 1922’de kurulmuştur. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1110) Karabekir’in tanımıyla; “...*diplomasız ebeleri de kurstan geçirerek ellerine bir tasdikname vermek ve bu suretle doğumdaki felaketlerin önünü almak zarureti*” (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 40) kapsamında oluşturulmuştur. Bu kursa köylerden vilayet aracılığıyla toplatılan ameli ebeler alınmış ve yanlarına da birer nefer tayin edilmiştir. (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 40)

1.2.1.8.7. Fotoğraf - Sinema Kursları

Bu kurs için Karabekir, Nisan 1922’de açılacağını söylemiş (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1101) ve aynı eserinin ilerleyen sayfalarında ise üç ay sürecek şekilde planlanan kursun 1 Mayıs 1922 tarihinde açılacağından bahsedip henüz açılmamış olarak göstermiştir. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1111)

1.2.1.8.8. Sıhhiye Baytariye Kursu

Diğer sağlık kursları gibi ortaokul ve lise mezunlarından talebeler alınan kurs, 26 mevcut ile 1 Eylül 1922 tarihinde Erzurum’da açılmıştır. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1111)

1.2.1.8.9. Sıhhiye Kursu

1 Kasım 1922’de Kars Hastanesi’nin kontrolünde olacak şekilde 18 mevcut ile kurulmuştur. (Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1960, s. 1111)

1.2.1.8.10. Ziraat Kursu

Erzurum’un Ilıca nahiyesinde açılmıştır. (Işık, 2016, s. 97)

1.2.1.8.11. Dikiş Kursu

Talebelere konu ile ilgili uygulamalı eğitim verilmiş, kolay yöntemler öğretilmiştir. (Köstüklü, Kâzım Karabekir ve Eğitim, 2006, s. 158)

Tablo 1

Karabekir'in paylaştığı bilgilere göre 1922 ve 1923 yıllarında mektep ve kursların mevcutları (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 53)

Mektebin Adı	1922 Mevcudu	1923 Mevcudu
Ana Mektebi	131	175
İlk İdadi	581	664
Elektrik	9	10
Sıhhiye	24	21
Dişçi	5	-
Matbaa	20	10
Ziraat	130	Sanayiye verildi
Tayyare	7	6
Baytariye	24	20
Mızıka	25	İdadi mektebine verildi
İş Ocağı	46	170
Sanayi	275	500
Şimendifer	54	8
Toplam	1331	1584

BÖLÜM V

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Tartışma

Milli Mücadele döneminin önemli isimlerinden olan ve Ferik-i evvel rütbesine dek ulaşan Kâzım Karabekir, günümüzde daha çok askerlik yönüyle tanınan bir kişidir. Devletin ancak irfan ordusuyla yükselebileceği düşüncesine sahip olan Karabekir, çeşitli gerekçelerle eğitim konusunda “layiha” geleneğinin devamı olarak görülebilecek tenkitlerde bulunmuştur. Şark Cephesi’nde 15. Kolordu komutanı olduğu süreçte dahi savaş şartlarında yetim, öksüz ve bakımsız hale gelmiş binlerce çocuğun eğitimi için çabalamış, öğrencilere ve halka dönem için gerekli olan milli duyguları aşılama uğraşmıştır. Bu gerekçelerle kendisine özgü okullar, kurslar açmış ve çeşitli sosyal faaliyetler gerçekleştirmiştir. Ayrıca “Çocuklara Öğütler” başlıklı kitabıyla çocuk pedagojisiyle ilgili düşüncelerini kamuoyuyla paylaşmıştır. Gerçekleştireceğimiz araştırmanın amacı kapsamında Karabekir’in eğitim ile ilgili düşüncelerinin altyapısına, sahip olduğu fikirlerine ve bu alanda gerçekleştirdiği faaliyetlere çeşitli sorularla ulaşılmaya çalışılacaktır.

5.2. Sonuç ve Öneriler

Yapılan araştırmalar neticesinde Kâzım Karabekir'in sahip olduğu fikirlerin temelini atan etkenlerin tıpkı Milli Mücadele sürecinde ortaya çıkan diğeri liderler gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim ile ilgili modernizasyonu sayesinde şekillendiğı görölmektedir. Bununla birlikte Karabekir'in hayatına ilişkin bilgilerin incelenmesi kapsamında eğitime ilişkin düşüncelerinin de parçalarını oluşturan detaylara ulaşmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Karabekir'in sahip olduğu yetimlere ve öksüzlere yardım etme isteğini çocukluğunda ailesinin de gerçekleştirdiğı yardımların inşa ettiğı net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Paşa, askeri yönelimlerini de ailesinden gelen sebebiyetlerle kazanmıştır. Bu bağlamda Kâzım Karabekir'in hayatı ve sahip olduğu düşüncelere ilişkin detaylandırmalara çalışma kapsamında ulaşılmıştır.

Çalışmaların devamında ulaşılanlar çerçevesinde başlıkta da bahsedildiğı üzere Karabekir'in eğitimci bir ferik-i evvel olduğı ve kendisinin eğitimin her alanında fikirlerini gerek gazetelerde gerek mecliste gerekse kendi eserlerinde gözler önüne serdiğı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kâzım Karabekir'in dışarıdan bakıldığında yalnızca askeri ve siyasi bir karakter olarak algılanmaması ve eğitime ilişkin yapmış olduğı çalışmaların ne derece önemli olduğunun anlaşılması gerçekleştirilen araştırmalar ile sağlanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akkoyunlu, P. F. (Dü.). (2010). *Kâzım Karabekir Sempozyumu I, II, III*. İstanbul: Kâzım Karabekir Vakfı.
- Akyüz, Y. (2018). *Türk Eğitim Tarihi: M.Ö. 1000 – M.S. 2011*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Armaoğlu, F. (2007). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Baycan, N. (1988). "Çeşitli Cephelerde Kâzım Karabekir". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, IV(11), 445-457.
- Berkes, N. (2004). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cebesoy, A. F. (2002). *Siyasi Hatıralar Lozan'dan Cumhuriyete* (Cilt 2). İstanbul: Temel Yayınları.
- Çam, Y. (1991). *Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askeri Okullar Rüştîye - İdadi - Harbiye (1892-1902)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Çiftçi, A. (2005). *"Kâzım Karabekir'in Siyasal Hayatı"*. Doktora Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilimdalı.
- Çiftçi, A. (2009). "Kâzım Karabekir". Ö. Laçiner (Dü.) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler* (Cilt 9, s. 1177-1194). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demiray, T. (1969). *İstiklal Harbimizin Müdafası*. İstanbul: Yaylacık Matbaası.
- Dinç, A. (2011). *"Kâzım Karabekir'e Ait Çocuk Şarkılarının Eğitim Müziği Açısından İncelenmesi"*. Erzurum: Yüksek Lisans Tezi Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Öğretmenliği Anabilimdalı.
- Eken, A. (2017). *Kâzım Karabekir Paşa'nın Hayatı ve Anıları*. Ankara: Tulpars Yayınları.

- Er, H. (2000). *Osmanlı Devleti'nde Çağdaşlaşma ve Eğitim*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Erat, M. (2000). *"Milli Mücadele Döneminde Kâzım Karabekir Paşa'nın Faaliyetleri (1919-1922)"*. Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilimdalı.
- Erman, A. N. (1971). *İzmir Suikasti ve İstiklal Mahkemeleri*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Eroğlu, B., & Özgen, M. (2010). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Modernleşme Sürecinde Askeri Eğitim ve "Kuleli Kışlası"". *Türk- İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*(9), 99-118.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1948). "Kâzım Karabekir Paşa ve Köy Enstitüleri". *İş Mecmuası*, 16, 18-22.
- Fortna, B. (2005). *Mekteb-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim*. (P. Sıral, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fortna, B. C. (2013). *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek*. (M. Beşikçi, Çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Gencer, A. İ. (2001). *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Göçgün, Ö. (1987). "Atatürk'ün Dava Arkadaşı Kâzım Karabekir'in Eserleri". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, II(31), 75-78.
- Hakimiyet-i Milliye, "Maarifte Kâzım Karabekir Paşa". (1922, Aralık 11).
- Hakimiyet-i Milliye, "Maarifte Kâzım Karabekir Paşa'nın Fikirleri". (1922, Aralık 12).
- Hakimiyet-i Milliye, "Maarifte Kâzım Karabekir Paşa'nın Fikirleri". (1922, Aralık 13).
- Hakimiyet-i Milliye, "Maarifte Kâzım Karabekir Paşa". (1922, Aralık 14).

- Hakimiyet-i Milliye, "Maarifte Kâzım Karabekir Paşa". (1922, Aralık 15).
- İhsanoğlu, E. (Dü.). (1998). *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (Cilt 2). İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- İlgar, İ. (1976). "Kâzım Karabekir Paşa". *Hayat Tarih Mecmuası*, XII(3), 25-29.
- Işık, Z. (2016). "*Kâzım Karabekir Paşa'nın Eğitim Faaliyetleri*". Kars: Yüksek Lisans Tezi Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaçar, M. (1994). "*Osmanlı Devleti'nde Mühendishanelerin Kuruluşu ve Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler*". Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilim Tarihi Anabilimdalı.
- Kaçar, M. (1995). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Sahada Yenileşme Döneminin Başlangıcı". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 209-225.
- Kaçar, M. (1998). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808'e Kadar)". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 69-137.
- Kandemir, F. (1948). *Kâzım Karabekir*. İstanbul: Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi.
- Kandemir, F. (1955). *İzmir Suikastinin İçyüzü*. İstanbul: Ekicigil Yayınları.
- Kandemir, F. (1964). *Kâzım Karabekir'in Yakılan Hatıraları Meselesinin İçyüzü*. İstanbul: Ercan Matbaası.
- Kandemir, F. (1964). *Milli Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşısındakiler*. İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları.
- Karabekir, K. (1924). *Şarkılı İbret*. İstanbul: Bahriye Matbaası.
- Karabekir, K. (1951). *İstiklâl Harbimizin Esasları* (25 b.). İstanbul: Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi.
- Karabekir, K. (1960). *İstiklâl Harbimiz*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.

- Karabekir, K. (1990). *Çocuk Davamız-Öğütlerim*. İstanbul: Anadolu Matbaacılık Yayınları.
- Karabekir, K. (1995). *Bir Düello Bir Suikast*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Karabekir, K. (1995). *Çocuklara Öğütlerim*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Karabekir, K. (1995). *Hayatım*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Karabekir, K. (1995). *İstiklal Harbimizin Esasları*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Karabekir, K. (2000). *Çocuk Davamız* (Cilt 1). İstanbul: Emre Yayınları.
- Karabekir, K. (2000). *Çocuk Davamız* (Cilt 2). İstanbul: Emre Yayınları.
- Karabekir, K. (2008). *Hayatım*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karabekir, K. (2008). *İstiklal Harbimiz*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karabekir, K. (2009). *Günlükler (1906-1948)* (Cilt 1). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karabekir, K. (2009). *Günlükler (1906-1948)* (Cilt 2). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karabekir, K. (2010). *İstiklal Harbimiz* (Cilt 1). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karabekir, K. (2010). *İstiklal Harbimiz* (Cilt 2). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karabekir, K. (2015). *Çocuk Davamız*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karabekir, K. (2019). *Paşaların Hesaplaşması*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Karal, E. Z. (1977). *Osmanlı Tarihi* (Cilt 7). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kavcar, C. (1985). “Kâzım Karabekir Paşa’nın Bir Eseri: Şarkılı İbret (Çocuk Oyunları)”. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırma Merkezi Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler: Türk Edebiyatı*. 1, s. 171-178. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- (tarih yok). *Kâzım Karabekir Vakfı Fotoğraf Arşivi*.
- Kırzioğlu, M. F. (1991). *Kâzım Karabekir*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Kırzioğlu, M. F. (1993). *Bütünüyle Erzurum Kongresi* (Cilt 1). Ankara: Kültür Ofset.
- Koçer, H. A. (1974). *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi: 1773 - 1923*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, M. (2020). "Osmanlı Askeri Eğitiminde Modernleşme Çabaları: Kasımpaşa Bahriye Askeri Rüşdiye Mektebi". *Tarih Dergisi*, 115-137.
- Kökçikaran, A. (2016). *"Liderlik Tipleri Perspektifinde Kâzım Karabekir Örneği"*. Isparta: Yüksek Lisans Tezi Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü İşletme Anabilimdalı.
- Köksal, N. (2007). *"Osmanlı Devleti’nde Modernleşme Dönemi Askeri Eğitim Sistemi (1840-1908)"*. Yüksek Lisans Tezi Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı.
- Köstüklü, N. (1985). "Kâzım Karabekir'in Açtığı Okullar". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, II(5), 31-35.
- Köstüklü, N. (1987). "Kâzım Karabekir Paşa'nın Dil Kongresindeki Görüşleri". *Türk Yurdu*, VIII(8), 43-46.
- Köstüklü, N. (1992, Şubat). "Kâzım Karabekir, Kültür ve Eğitim". *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Türk Kültür Dergisi*(346), 70-75.
- Köstüklü, N. (1992). "Kâzım Karabekir'in Yüksek Öğretim Hakkındaki Görüşleri". *ATA Dergisi*, II(2).
- Köstüklü, N. (2006). *Kâzım Karabekir ve Eğitim*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kuzgun, M. (2020, Bahar). "Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir'in Çocuk Terbiyesi ve Eğitimine Yönelik Görüşleri: Sarıkamış Ana Mektebi Örneği". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 327-340.
- Küçük, C. (1988). "Abdülaziz". *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1, 179-185.

- Küçük, C. (1988). "Abdülhamid II". *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1, 216-224.
- Küçük, T. (2018). "*Kâzım Karabekir'in Din, Toplum ve Eğitim İle İlgili Düşüncelerinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*". Samsun: Yüksek Lisans Tezi Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilimdalı.
- Mumcu, A. (1985). "Misak-ı Milli ve Anayasamız". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(3), 813-830.
- Mumcu, U. (1999). *Kâzım Karabekir Anlatıyor*. İstanbul: UM:AG Yayınevi.
- Münir, H. (1948, 01 28). "Hatıralar: General Karabekir'in Hususi Hayatı". *Ulus Gazetesi*, s. 2.
- Osraç, S. (2016). "*Kâzım Karabekir'in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasındaki Faaliyetleri*". Yüksek Lisans Tezi Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı.
- Öcal, E. E. (2008). "*Kâzım Karabekir'in Eserlerinde Doğu Sorunu*". İstanbul: Yüksek Lisans Tezi Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Özcan, A. (1991). "Asakir-i Mansure-i Muhammediyye". *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3, 457-458.
- Özcan, A. (1998). "Humbaracı Ahmed Paşa". *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18, 351-353.
- Öztürk, C. (2000). "İdâdi". *TDV İslam Ansiklopedisi*, 21, 464-466.
- Öztürk, C. (Dü.). (2005). *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Polat, Z. A. (2017). "*İnönü Devrinde Kâzım Karabekir'in Faaliyetleri*". Yüksek Lisans Tezi Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı.
- Safa, P. (1922). *Şark Cephesi Serdarımız Kâzım Karabekir Paşa*. İstanbul: Orhaniye Matbaası.

- Sağlam Tekir, H., & Tekir, S. (2017). "Eğitime Katkılarıyla Kâzım Karabekir". *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, III(2), 322-340.
- Sarıçoban, G. (2017, Mart). "Kâzım Karabekir'in Askeri ve Siyasi Biyografisi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 137-157.
- Sarıkaya, M. (2004). "Bir "Çocuk Kasabası" Sarıkamış". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 237-243.
- Selvi, H. (2009). "Sivas Kongresi". *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37, 284-285.
- Semiz, Y. (1997). "Atatürk ve Kâzım Karabekir Paşa, Bir Dostluğun Dargınlığa Dönüşmesi". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(4), 191-209.
- Somel, S. A. (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi 1839-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahin, M. (1998). "Türk Eğitim Sisteminde Yabancı Eğitim Uzmanlarından Yararlanma". *Toplumsal Tarih*, 12-18.
- Şimşek, A. R. (2006). *"Osmanlı Ordusunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Yapılan Islahat Çalışmaları ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü"*. Yüksek Lisans Tezi Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilimdalı.
- Şişman, A. (2000). "Kâzım Karabekir'de İnsan Sevgisi". *Fikir, Siyaset ve Devlet Adamı Kâzım Karabekir Paneli, Ölümünün 52. Yıl Dönümü Anısına* (s. 11-26). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. (1925, Şubat 25). 14, 290-344. Ankara.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. (1943, Mayıs 26). 2, 234-272. Ankara.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi. (1943, Mayıs 24). 2, 154-184. Ankara.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2014). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

- T.C. Resmi Gazete. (1961, Ocak 12). "İlköğretim ve Eğitim Kanunu. (10705), 3579-3595. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Tanin, "Şark'ın Yavruları Arasında". (1922, Kasım 11).
- Taşkıran, C. (1992). *"Kâzım Karabekir Paşa'nın Askeri Hayatı ve Komutanlığı"*. Ankara: Yüksek Lisans Tezi Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Taşkıran, C. (1999). *Milli Mücadele'de Kâzım Karabekir Paşa*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tevetoğlu, F. (1943). "Karabekir Kâzım Maddesi". *Türk Ansiklopedisi*, 12, 252-254.
- Topal, C. (2018). "Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması". *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4(6), 313-330.
- Topçu, N. (2015). *Türkiye'nin Maarif Davası*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tütüncü, Z. (1975). *Şark Fatihî General Kâzım Karabekir*. İstanbul: Milliyetçi Yayınlar.
- Uçkan, A. (2000). *"Kâzım Karabekir'in Eğitimle İlgili Eserlerinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi"*. İstanbul: Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilimdalı.
- Uludağ, Z. (1997, Temmuz). "Kâzım Karabekir'in Eğitimle İlgili Düşüncelerinin Değerlendirilmesi". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 13(38), 471-500.
- Uyanık, E. (2014). "II. Abdülhamid'in Eğitim Politikaları: "Gidişimiz Saadet ve Terakki Yoludur.""". *Yeni Türkiye*, 1516-1523.
- Yakar, Y. M. (2007). *"Kâzım Karabekir'in Çocuk Edebiyatındaki Yeri ve Şarklı İbret Eseri Üzerine Bir İnceleme"*. Erzurum: Yüksek Lisans Tezi Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilimdalı .

Yarar, H. (Dü.). (2000). *Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim*. Ankara: Milli Savunma Bakanlığı.

Yiğit, B. (2018). *"I. ve II. Dönem T.B.M.M.'nde Kâzım Karabekir ve Faaliyetleri"*. Manisa: Yüksek Lisans Tezi Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı.

Zürcher, E.-J. (1986). "Young Turk Memoirs as a Historical Source: Kâzım Karabekir's İstiklal Harbimiz". *Middle Eastern Studies*, XXII(4), 562-570.

Zürcher, E.-J. (2009). *Modern Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

EKLER

EK 1.

ÖĞRENCİNİN AKADEMİK ÖZGEÇMİŞİ

Kişisel Bilgiler			
Adı ve Soyadı	Mehmet Anıl Demirdöğen		
E-postası/Web Sayfası			
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
Uzmanlık Alanı			
Öğrenim Bilgileri			
	Üniversite	Bölüm	Yıl
Lisans	Dokuz Eylül Üniversitesi	Tarih Öğretmenliği	2019
Tez Başlığı	Eğitimci Bir Ferik-i Evvel; Kâzım Karabekir'in Eğitim Hakkında Düşünceleri		
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ercan Uyanık		
Akademik Eserler			
(Makale, kitap, kitap bölümü, bildiri, poster, sergi, konser vb. eserlerden kaynakça yazım kurallarına göre en fazla 10 eser yazılmalıdır.) Tezden üretilen yayınlar * ile işaretlenmelidir.			
Alanıyla İlgili Bilimsel Kuruluşlara Üyelikler			
Alanıyla İlgili Aldığı Ödüller			

EK 2. Şekiller

Şekil 1: 1906 Kâzım Karabekir Manastır'da (Kâzım Karabekir Vakfı Fotoğraf Arşivi)

Şekil 2: 1916 Kut'ül Amare (Kâzım Karabekir Vakfı Fotoğraf Arşivi)

Şekil 3: 1918 Kars (Kâzım Karabekir Vakfı Fotoğraf Arşivi)

Şekil 4: 1924 Adapazarı (Kâzım Karabekir Vakfı Fotoğraf Arşivi)

Şekil 5: 1924 İclal Hanım ile evlilik (Kâzım Karabekir Vakfı Fotoğraf Arşivi)

Şekil 6: 1946 Ankara Karabekir ailesi (Kâzım Karabekir Vakfı Fotoğraf Arşivi)

Şekil 7: Sarıkamış Bebek Gölü (Kâzım Karabekir Vakfı Fotoğraf Arşivi)

Şekil 8: Karabekir İstanbul'da Kız Mektebi öğrencileri ile birlikte (Kâzım Karabekir Vakfı Fotoğraf Arşivi)

Şekil 9: 1919 Sanayi Mektebi'nin ilk öğrencileri, Erzurum Darüleytam'dan toplanan 33 çocuğun ilk halleri (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 461)

Şekil 10: Karabekir'in Rize'de koruma altına aldığı bir grup çocuk 5 Eylül 1922 (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 453)

Şekil 11: Sanayi Mektebi Terzilik Şubesi öğrencileri (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 451)

Şekil 12: Çırak Mektebi Talebesi fabrikada çalışırken (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 456)

Şekil 13: Sarıkamış'ta öğrenciler mikroskopi incelerken (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 458)

Şekil 14: Küçük Zabit Mektebi öğrencileri ameliyathanede (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 460)

Şekil 15: Yetimler jimnastik yaparken, Sarıkamış (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 455)

Şekil 16: Sarıkamış Ana Mektebi (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 455)

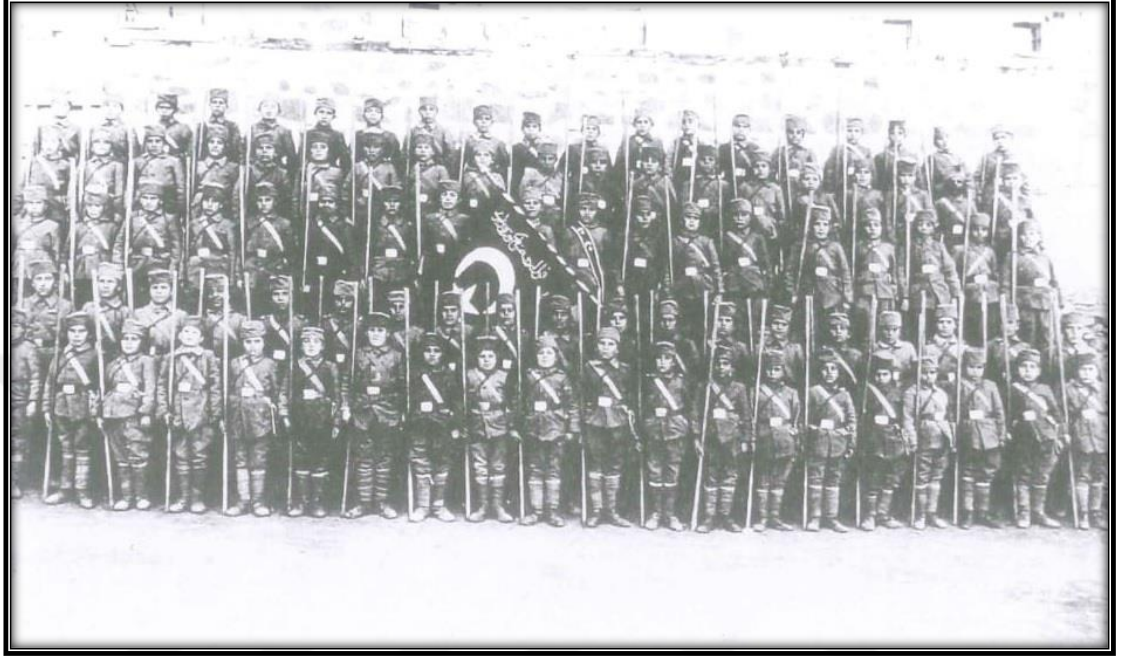
Şekil 17: Tekirdağ Büyük Kız Mektebi ve Tekirdağ Merkez İnas Marifet Mektebi (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 454)

Şekil 18: Karabekir'in talebeleri (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 461)

Şekil 19: Yetim Türk çocuklarının toplandıkları andan üç ay sonraki durumları (Karabekir, Çocuk Davamız, 2015, s. 462)

Şekil 20: 1923 Erzincan (Kâzım Karabekir Vakfı Fotoğraf Arşivi)

